

Taanak: → Tanach.

Tableel: annak a vsz. arám udvari embernek apja, akit a szír-efraimita szövetség Jeruzsálemben → Acház helyett akart trónra ültetni. Izajás nem nevezte meg a jelöltet, nyilván a jelentéktelen ember iránti megvetésből (7,6).

tabernaculum: → sátor, 2.

Tabita: jótékonykodó keresztény asszony Joppében, akit Péter ap. feltámasztott a halálból (ApCsel 9,36–42). A 9,36 az arám nevet a gör. Dorkász ('gazella') névvel értelmezi.

Tábor: magában álló hegy Palesztinában (588 m), Názárettől DK-re, Isszachár, Zebulun és Naftali határán (vö. Józs 19,22). A ~ lábánál győzte le → Bárak → Sziszerát (Bír 4,6.12.14). Ősidők óta szt. hegynek számított; vö. MTörv 33,19: Zebulun és Isszachár „A hegyen hívják össze a népeket, ott mutassák be a méltó áldozatot.” Oz 5,1; Zsolt 89,13: felszólalás ez ellen az áldozat ellen. A ~t tekinti a hagyomány Jézus színeváltozása helyének (Mt 17,1–9), amely Galileában a hegynek számított, és föltehető, hogy azonos volt azzal a hegyel, ahova Jézus feltámadása után a tanítványait előre küldte (28,16).

Tachpanchesz, Tafnesz (az egyiptomiak nyelvén 'a mórok erődje'): város a Nílus deltájában. Ide menekültek a zsidók Jeremiás vezetésével (Jer 43,7–9; 44,1). 2,16: Nof (a Vg: Memphisz) mellett említi, Ez 30,18: egy listán szerepel, amely egyiptomi városokat vesz számba. Hogy azonos-e a gör. Daphnaival, a mai Tell Defnével, az kérdéses. → Baal-Szfonnak, a hajósok patrónusának volt a kultikus helye.

Tachpenesz: egyiptomi királynő. Az 1Kir 11,19: tulajdonnév, de valójában a. m. 'a király felesége'. Salamon ellenlábas, az edomita Hadad király ~ hűgát kapta feleségül, amikor a fáraóhoz menekült.

Tádé (héb. Taddai, talán 'a bátor'): a tizenkettő egyike Mk 3,18 (a Ny-i kéziratokban → Lebbeus) és Mt 10,3 (nem biztos, hogy eredeti) felsorolásában, valamint az ebioniták ev.-ában (Fragm. 1). Egyébként a név önállóan nem szerepel az ÚSz-ben; később is csak → Júdás (Lk 6,16; ApCsel 1,13: Jakab testvére v. fia), ill. a „Júdás – nem az iskarióti” (Jn 14,22) névvel összekapcsolódva (Júdás Tádé) találkozunk vele; először Origenész említi, de aztán beleépült a hagyományba. Működéséről semmi biztosat nem tudunk, s a vele kapcsolatos hagyomány nem is egységes. Az Abgár-legenda szerint ap.-ként hirdette az ev.-ot, de ugyanakkor egyike volt Edesszában a 70 tanítványnak (E. Hennecke); ehhez kapcsolódik a gör. Tádé cselekedetei.

Tadmor: város a Szír–arab-sivatagban. A 2Krón 8,4 szerint Salamon kiépítette, de nem egyértelmű, hogy az a puszta, ahol állt, azonos-e a Szír–arab-sivataggal. Később III. Tiglat-Pilleszer is említi egyik szövegében; a gör.-róm. korban Palmira, arab neve: Tadmur. 1Kir 9,18: Támár vsz. ~.

Tafnesz: → Tachpanchesz.

tag: Az emberi → test ~jait illetően Jézus szavaiban a palesztinai felfogás tükröződik: mindegyik ~ az általa végzett cselekvés helyett áll (Mk 9,43–48 = Mt 18,8 kk.). 5,29 kk.: itt a csaknem szó szerint megismételt mondás még a ~ és a test (melosz és szóma) közti viszonyt is meghatározza annyiban, hogy az egész szóma megmentése érdekében a bűnbe vivő ~ot ki kell vájni, le kell vágni. Ez a hasonlat világosan mutatja, hogy Jézus radikális követelményeket támaszt. – Hasonlóképpen látja Pál is az emberi test ~jait, amelyek feladatát Isten határozta meg egyenként, tetszése szerint (1Kor 12,18). Az ember v. a bűnnek szolgál, s ~jait a tisztátalanság és a törv.-szegés szolgálatába állítja, v. Istennek, ~jait az igazság szolgálatába állítva, életszentségre törekedve (Róm 6,16–19). A keresztényt Pál óva inti: „Ne

adjátok át tagjaitokat a bűnnek a gonoszság eszközeként, hanem... adjátok magatokat Isten szolgálatára, tagjaitokat meg az igazság eszközéül szenteljétek az Istennek” (6,13). Itt, mint a 7. f.-ben (különösen: 7,5.23) a ~ maga a konkrétan cselekvő ember (vö. Jak 3,5; 4,1). Innen érthető a Róm 12,4 kk.; 1Kor 12,12–27 is, ahol az egy testről és a sok ~ról van szó. A keresztények ~ok, akik Krisztus testét alkotják; testük Krisztusnak a ~ja (6,15), azaz egészen Krisztus szolgálatára szentelik magukat, mert az egy Lélekben egy testté lettek (12,13); ennek a testnek Krisztus a feje (vö. Kol 1,18; Ef 1,12).

tál: → edény.

találkozás sátora: → sátor, 2.

találós kérdés: Megfejtése K-en is kedvelt szórakozási forma volt, népünnepélyeken díjat lehetett vele nyerni (Bír 14,14). A bölcsességhez tartozik a ~ megfejtési képessége (Bölcs 8,8). Sába királynője azért ment el Salamonhoz, hogy ~ekkel tegye próbára bölcsességét (1Kir 10,1). Ez 17,2: a rejtély és példázat tört.-i események bemutatási módja.

talentum: → pénzérme, → súly.

Talita kum (arám kifejezés: ’kislány, kelj föl!’) Jézus szavai, amelyekkel föltámasztotta Jairus leányát. Mk gör. és lat. szövegében arámul (5,41); Lk-nál gör.-ül hangzik el (8,54), Mt-ból hiányzik (9,25).

tallózás: → böngészés.

Talmud (héb. a limmed, ’tanítani’ szóból): tan, tanítás, tanulmányozás, a → Misna és a → Gemara összefoglaló neve. A Misnából és a palesztinai Gemarából állt a palesztinai v. jeruzsálemi ~; a Misnából és a babilóniai Gemarából állt a babilóniai ~. – A palesztinai ~ volt a régebbi, s mint ilyen mindenekelőtt tört.-i szempontból jelentős; ugyanakkor a babilóniai ~ (Kr. u. 500 k. zárták le) az ortodox zsidóság körében még mindig érvényben van. A Biblia tanítása itt az egész életvitelre hat. A határesetekkel kapcsolatos fejtegetéseket jegyzőkönyvszerűen rögzítve örzi tovább a hagyomány minden ellenvetéssel, kitérővel és érvül felhozott analóg esettel együtt. Így a ~ nem csupán szabályokat és parancsokat ölel fel az élet minden helyzetére, hanem bibliamagyarázatokat, bölcs mondásokat, anekdotákat és tudományos eszmefuttatásokat is tartalmaz; → haggada, → halacha. A ~ nemcsak törv., hanem ev. is: az élet könyve, amelynek a zsidóság fennmaradását köszönheti. A legapróbb részletekre is kiterjedő, szerteágazó kérdésföltevése onnan érthető, hogy a zsidóság csaknem mindig ellenséges környezetben élt, így hitét és szokásait kénytelen volt védeni. A Törvény magyarázatát illetően a vita mind a mai napig a talmudi normák jegyében folyik. – II. Kiadások: 1. Jeruzsálemi Talmud. Talmud Jeruschalmi. Velence, 1523. Kiadta D. Bomberg; új kiadása: Berlin, 1925. Teljes fordítása: Le Talmud de Jérusalem, 1–11. kötet. Párizs, 1871. Ford. M. Schwab. – Der Jerusalemische Talmud in seinen haggadischen Bestandtheilen übertragen. Zürich, 1880. Ford. A. Wünsche. – 2. Babiloni Talmud. 1. teljes kiadása: Velence, 1520. Kiadta D. Bomberg. – Der Babylonische Talmud, 1–8. kötet. Berlin, 1897; 1925. L. Goldschmidt. Hozzá: Subject Concordance. Koppenhága, 1959. – The Babylonian Talmud, 1–35. kötet. London, 1935–61.

Támán: → Temán.

Támár (héb. ’pálma’): személy- és helységnév. – **1.** Júda menyee, Er felesége. Er halála után öccse, Onan vonakodott feleségül venni (→ sógorházasság) és bátyja neve fennmaradásáról gondoskodni, ugyanakkor Er másik öccsének, Selának Júda nem engedte elvenni. Hogy bosszút álljon, ~ magát rossz nőnek (→ hierodulák) álcázva Júdával keresett kapcsolatot, és 2 ikerfiút szült: Percet és Szerachot (Ter 38; 1Krón 2,4). Minthogy Dávid családját Júdatól Percen át vezeti le, Mt 1,3 is említi ~t Jézus családfájában. – **2.** Dávid és Maacha lánya;

féltestvére, Amnon meggyalázta, ezt bátyja, Absalom megbosszulta: megölette Amnon (2Sám 13). – **3.** Absalom lánya (14,27). – **4.** 1Kir 9,18: város Kánaán D-i részén (→ Tadmor); Ez 47,19; 48,28: Kánaán D-i határának kiindulópontja. Némelyek szerint a Bír 1,16 említette Pálmák városa is ~, nem Jerikó. Hacacon-Támárral (Ter 14,7) is próbálták azonosítani, amelyet a 2Krn 20,2 En-Gedivel azonosít. Annyi bizonyos, hogy Baal-Támárral (Bír 20,33) nem hozható kapcsolatba.

tamariszkusz: csaknem lombtalan, vörös virágú fa. Patakok mentén nő, különösen a pusztában; Palesztinában elsősorban a Jordántól K-re eső ország részen található, de a Jordántól Ny-ra is előfordul (1Sám 22,6). Szent fa Beersebában (Ter 21,33) és Jábésban (1Sám 31,13; 1Krn 10,12: itt némely kéziratban terebint szerepel). → manna.

Tamás apostol (héb. 'iker', gör. Didümosz): az ÚSz-ben egy a 12 → apostol közül; a szinoptikusoknál csak az ap.-ok listáján szerepel (Mt 10,3; Mk 3,18; Lk 6,14; ApCsel 1,13). Jn-ban több helyen találkozunk vele, figyelmet érdemlő szerepekben: Jn 11,16: ő vállalja azt a sorsközösséget Jézussal, amely a tanítványoknak életük feláldozását jelenti; 14,5: a többiek helyett is ő fogalmazza meg, hogy még a tanítványok is mennyire nem értették meg Jézust, nem tudták, hova megy s hogy Ő az út; 20,24–29: a „hitetlen” ~ húsvét utáni tört.-e a tanítvány szíve mélyéből fakadó vallomás, mellyel „én Uram, én Istenem”-nek vallja a feltámadt Krisztust. – Az Abgár-legendában Jézus ~-al szervezti meg Edesszában az Ev. hirdetését, ezért ~t Szíria É-i részében a kereszténység egyik megalapítójának tekintették és mindig nagyon tisztelték (Euszebiosz: Egyháztörténet I,13). Maga Euszebiosz Origenészre hivatkozva azt mondja, hogy a pártusok földjén hirdette az Ev.-ot (Egyháztörténet III,1). A 3. sz.-i apokrif Tamás apostol cselekedetei szerint viszont ~ Indiában térített és ott halt vértanúhalált (vö. 11,16). – ~ nevéhez több apokrif irat fűződik: Tamás apostol cselekedetei, Tamás apokalipszise, egy gyermekségtörténet és Tamás apostol evangéliuma (Tamás Ev.). Ez utóbbiról sokáig csak az egyházatyák írásaiból volt tudomásunk. 1945–46-ban Nag Hammadiban 13 kéziratot találtak, melyek közül az egyik szahidi változatban megőrizte ezt az apokrif ev.-ot: „Jézusnak, az Élőnek titkos szavai, amelyeket az Iker Júdás Tamás följegyzett”. Jézus 114 mondását (→ logia) fűzi lazán össze. Csak Jézus tanítása iránt tanúsít érdeklődést, történetét és cselekedeteit figyelmen kívül hagyja, ugyanígy a szentségtant és a szenvedéstört.-et is. A mondásoknak kb. fele csaknem szó szerint egyezik a szinoptikusok anyagával, János hatására ellenben semmi sem mutat. A szakértők általános véleménye szerint 140–150 között keletkezett. Belső egysége, forrásai, keletkezési helye, esetleges gnosztikus jellege kérdésében még nem alakult ki szilárd vélemény, így a Jézusra vonatkozó ismeretek gyarapodását alig várhatjuk tőle.

tamburin: → dob.

Tammuz: eredetileg sumer istenség (Dumuzi); vsz. az Uruk melletti Kullab pásztorkirályára vezethető vissza, aki tört.-i személy. Inanna/Istár kedvese volt, és a mítosz szerint (Inanna alvilágba szállása) a Galla-démonok az istennő helyett vitték le az alvilágba, amiért teljes pompában találták a trónon, amikor minden más teremtmény az eltűnt istennőt gyászolta. Az alvilág isteneként tisztelték, és úgy látszik, kultuszának főleg a népi vallásosságban volt nagy szerepe. Számos sirató (vö. Ez 8,14) szól eltűnéséről, Tammuz nyári hónapban (jún.-júl. közepe). Ezáltal, egy – eredetileg paraszti Dumuzi-alakkal összeolvadva – a nyáron kiháló vegetáció istene lett (vö. Adonisz). Visszatérését nem ülték meg ünneppel; az említett mítosz szerint az évnek csak mintegy a felét kellett az alvilágban töltenie.

Tanach, Taanak: régi kánaáni királyi város Jiszreel síkságán, Megiddótól 8 km-re; az egyiptomi szövegekből már III. Tuthmószisz (ur. Kr. e. 1490–1436) korától kimutatható; az → amarnai levelekben is szerepel. Bár Józs 12,21 a legyőzött királyok sorában említi, csak Dávid hódította meg (Bír 1,27; 5,19). Manassze törzsének lett a birtoka (Józs 17,11; 21,25;

1Kron 7,29). Salamon uralma alatt Megiddóval egy kerületet alkotott (1Kir 4,12). Később már nem találkozunk vele az ÓSz-ben. Ma Tell Taannek a Haifába vezető út mentén. Az E. Sellin folytatta ásatások (1902–04) során talált fontosabb leletek: 12 ékírási tábla a késői bronzkor elejéről (a város előljárójának levéltárából), az ún. → illatáldozati oltár a vaskorból (vsz. szénrel való fűtésre szolgáló cseréptartály volt), Atanachilinek, Habszim fiának és Nergal szolgájának akkád feliratos pecsétje. – A város múltjára csak az 1963-tól folyt újabb ásatások derítettek fényt: a legrégebb település nyomai a Kr. e. 27/26. sz.-ből származnak. Egymást követően 4 erődrendszer a korai bronzkortól. Kr. e. 2500 k. vsz. elhagyták a tell-t. A Kr. e. 17. sz. végén újra benépesült a város (hikszoszok); Kr. e. 1600–1468 között lerombolták (III. Tutmószisz); Kr. e. 1300 után ismét fölépült, de a Kr. e. 12. sz. utolsó negyedében megint súlyos sérüléseket szenvedett (Debora énekének háttére?). Kr. e. 10. sz.: újra virágzásnak indult. Kr. e. 918: Sisák lerombolta. Fontos leletek: öntőforma termékenységi istenszobrok készítéséhez; egy kultikus központban 140 sertés csontjai; agyagtáblák alfabetikus, de az ugarititól eltérő ékírással írt szöveggel, vsz. a Kr. e. 12. sz.-ből.

tánc: Az érzelmek kifejezésére részét alkothatta a kultusznak (vö. az egyiptomi, mezopotámiai ábrázolásokkal). A profán ~on kívül (Bír 21,21: szüretkor; Kiv 15,20; Bír 11,34; 1Sám 18,6: győzelem megünneplésére; Préd 3,4: ünnep alkalmával; Ez 6,11; Mt 11,17: gyász kifejezésére) Izr. a legtöbb ókori néphez hasonlóan a kultikus ~ot is ismerte (2Sám 6,14; Zsolt 149,3; 150,4; Iz 30,32b; Jer 31,13; vö. Zsolt 42,5; 68,26); az oltár körüljárását is ide lehet sorolni (26,6; 118,27). A Kiv 32,19 és 1Kir 18,29 bálványok előtti ~ról tesz említést. A próf.-k esetében a ~ lehet annak a jele, hogy rájuk szállt Isten lelke.

Tanisz: → Szoán.

tanító, mester: Az ÚSz a ~kat (gör. didaszkalosz) néhány helyen az őskeresztény közösségek vezetőiként említi (ApCsel 13,1: a próf.-k mellett; 1Kor 12,28 kk.: az ap.-ok és próf.-k mellett; Ef 4,11: a próf.-k, az evangélisták és a pásztorok mellett). Olyan Lélektől megáldott személyek voltak, akik nem „pneumatikusan”, mint a próf.-k, hanem személyes hitbéli tisztánlátásuknak köszönhetően tudtak másoknak ismereteket nyújtani. → karizmák; → katekézis; az igazság tanítójára nézve → Kumrán.

tanítvány: Az ÚSz-ben többféle értelemben szerepel. – 1. Általában az, akit egy → tanító oktat (Mt 10,24; Lk 6,40). – 2. Szűkebb értelemben az, aki valamely tanítást elfogad és szerinte él; ilyen értelemben már a próf.-knak voltak ~ai, ugyanígy a farizeusoknak (Mt 22,16; Mk 2,18), valamint Keresztelő Jánosnak is (Mt 9,14; 11,3). – 3. Csak az ÚSz-ből ismert értelemben: Jézus követői, elsősorban a 12 → apostol (10,1; 11,1; 28,16), aztán egy nagyobb kör, amely Jézushoz csatlakozott és vele tartott (Mk 2,15; Lk 7,11; Jn 2,2.17.22). Lk 10,1–17 70-re teszi (néhány kézirat és a Vg 72-re) azok számát, akiket Jézus elküldött hirdetni az Isten országát (→ Krisztus követése). – 4. ApCsel: azok mind ~ok, akik hittek Krisztusban, úgyhogy a ~ szó csaknem ugyanolyan jelentésű, mint a → keresztény (6,1; 9,20). Ilyen értelemben véve (nem tekintve az ap.-ok külön küldetését) a ~ feladata az, hogy a föld sója legyen (Mt 5,13–16), engedelmesen kövesse Mesterét, elsősorban a kereszthordozásban (Lk 14,26 kk.; Jn 8,31 kk.), részt vállaljon a gyalázatban és a gyűlöletben, amely Mesterének osztályrészül jutott (Mt 10,25; Jn 15,18–20). Arról lehet a ~okat megismerni, hogy szeretik egymást (13,35); ha hűségesek maradnak, nagy jutalomban lesz részük és az ítéletkor ítélkezni fognak Izr. 12 törzse fölött (Mt 19,28 kk.; Lk 22,28–30).

tannaiták: → Misna.

tanúság: eredetileg jogi fogalom, amely mindenekelőtt a perjogban és szerződéskötés körében játszott szerepet. Ez a Bibliában is megfigyelhető; ugyanakkor a bibliai szóhasználatban vallási tartalmat is hordozhat. – I. Az ÓSz-ben. A) Az ember ~a fontos szerepet játszik a jogi

ügyekben, ezért a törv. különféle rendelkezéseket tartalmaz. Így tanúk nélkül nem lehet senkit elítélni (Szám 5,13). A Tízparancsolat tiltja az apodiktikus hamis ~ot (Kiv 20,16; MTörv 5,20). A 19,15–20 arra ad gyakorlati útmutatást, hogyan lehet a hamis ~nak elejét venni: csak egynél több tanú tanúvallomása érvényes (vö. Szám 35,30); ha kétség fér a tanú igazmondásához, felelősségre kell vonni, és azt kell vele tenni, amit ő akart tenni alaptalanul vádolt testvérével. A Kiv 23,1: tiltja a bűnös melletti tanúskodást. Lev 5,1: a bíró az eljárás elején „föltételes” átkot mond a tanúkra. Némelyik zsoltár szerzője panaszodik a hamis tanúk miatt (Zsolt 27,12; 35,11); a Péld is ismételten elítéli őket (14,5; 19,5.9; 21,28; 24,28; 25,18). – B) Tárgyak is tanúskodhatnak, különösen szerződéskötéskor. Amikor Jákob és Lábán a határt illetően megegyeznek, követ hordanak össze rakásba, annak jeléül, hogy ezt a határt rossz szándékkal nem akarják átlépni (Ter 31,45 kk.). A Jordántól K-re letelepedett törzsek oltárt emeltek tanúul köztük és Izr. között, utódaik és Izr. utódai között, hogy Jahvét fogják tisztelni, és kultuszát tisztán megőrzik (Józs 22,26 kk.). A ragadozó által szétmarcangolt állat darabjai annak vétlenségét tanúsítják, akire az állatot rábízták (Kiv 22,12). Iz 19,19 kk. megjövendöli, hogy Egyiptom földjén oltár és emlékoszlop épül, s ez „jel lesz és bizonyosság a Seregek Ura számára”. Az ilyen emlékek hűtlenség esetén vádat emelnek (MTörv 31,19; Józs 24,25–27). – C) Isten is szerepel az ÓSz-ben tanúként. Így szerződéskötéskor (Ter 31,44 kk.), Sámuel mellett, Izr.-lel szemben (1Sám 12,5), Dávid és Jonatán között (20,23.42). A világ végén az ítéletkor Jahve tanúként fog fellépni a bűnösök ellen (Jer 29,23; Mal 3,5); de tanúja annak is, ami az emberben lejátszódik (Bölcs 1,6), s a hűségnek szintén (Mal 2,14). Mélyebb értelemben véve a törv.-ben is Jahve ~át látják (Zsolt 19,8; 119), mert tanúsítja Isten akaratát. Jahve maga írta fel a szavakat 2 kőtáblára (Kiv 32,16), ezért a kőtábla maga a bizonyosság (25,16.21). A → láda, amelyben elhelyezték, 10-szer a bizonyosság v. tanúság ládájaként szerepel az ÓSz-ben, a szt. sátor pedig 5 helyen a bizonyosság v. tanúság sátoraként. – D) A ~ fogalma akkor kapja meg mélyebb vallásos értelmét, amikor az embert Isten tanújának tekintik, így pl. a próf.-kat v. Dávidot (Iz 55,3 kk.). A 43,10–13; 44,7–11 egyértelműen tanúsítja, hogy Izr.-t mint a helyes istenismeretre és a benne való hitre kiválasztott népet Jahve tanúul hívta más népek hamis isteneinek tanúival szemben. Csak Izr. tehet Jahvéról ~ot, mert csak Izr. kapott kinyilatkoztatást. – II. Az ÚSz több helyen tartalmaz utalást a MTörv 19,15 előírására, hogy 2 v. 3 tanúnak kell ~ot tenni (Mt 18,16; Jn 8,16; 2Kor 13,1; Zsid 10,28; 1Tim 5,19). Jézus (Mt 26,59 kk.) és István diakonus (ApCsel 6,11) perében szintén jogi értelemben szerepelnek a tanúk. Egyébként a szinoptikusok műszóhasználata nem következetes. A fogalom akkor válik jellegzetesen úsz-i fogalommá, amikor Jézus a tanítványoknak előre megmondja, hogy tanúságot fognak róla tenni a hatalom – zsidó és pogány – birtokosai előtt (Mt 10,18); ebből következően később a 'mártír' értelem is hozzátapadt a tanú gör. megfelelőjéhez. Ezt a Jel egyértelműen mutatja: a 2 tanúra ~ tételük után vértanúhalál vár (11,7–9). A próf. azok lelkét látja, „akiket az Isten szaváért és tanúságtételükért öltek meg” (6,9; vö. 17,6). Az ApCsel és Jn még jellegzetesebb értelemben él a fogalommal. – 1. Az ApCsel szerint az ap.-ok a feltámadt Krisztus tanúi voltak (2,32; 3,15; 4,33; 13,31; 22,15); tanúsítaniuk kellett mind a szavait, mind a tetteit (1,22; 5,32; 10,39; 22,15; vö. Lk 1,2). A tanúnak itt már missz. küldetése van: ünnepélyesen ki kell jelentenie, hogy amit hirdet, azt látta és hallotta. Pál ap. olykor szintén ~tevésnek tekinti az ap.-i munkát (1Kor 15,15; 2Tesz 1,10; 2Tim 1,8; vö. 2,2). – 2. János írásaiban a ~ fontos szerepet tölt be. A tanúskodni ige Jn-ban 30-szor szerepel (Mt-ban és Lk-ban 1-szer), a ~ pedig 13-szor (Mk-ban 2-szer, Lk-ban 1-szer). A ~ Jánosnál kapcsolatban áll az olyan, szintén központi szerepet betöltő fogalmakkal, mint → kinyilatkoztatás, → hit és hitetlenség. A tanúk: Keresztelő János (Jn 1,7.15.19; 3,26; 5,33.36), az Írás (5,39), Jézus (5,31; 8,13.14.18), Jézus tettei (5,36; vö. 9,3.4), a → Vigasztaló (15,26: Paraklétosz), a tanítványok (15,27), az evangélista (21,24), valamint a Lélek, a víz és a vér (1Jn 5,6). Mind a maguk sajátos módján tesznek ~ot Jézus Krisztusról, végső fokon az Atya nevében, tehát egy véges kinyilatkoztatást alkotnak. A

különféle személyes tanúk mind arról beszélnek, amit maguk láttak és hallottak. A tanúskodás és a látás egyaránt összetartozik Keresztelő Jánosnál (Jn 1,34), Jézusnál (3,11.32) és az evangélistánál (19,35), jóllehet a két dolog közti viszony Jézusnál más, mint a többiekénél. Jézus annak a szemtanúja, amit az Atyánál látott (3,32); a többiek ezzel szemben bizonyos földi eseményeket látnak (a Szentlélek leszállását, Krisztus átszúrt oldalát), és azt tanúsítják, amit a hit lát bennük. Ez a ~ arra irányul, hogy akik hallják, azok is higgyenek (1,7; 19,35; vö. 3,2.12.33); mindenekelőtt 1Jn 5,5–12 tanúsítja, mennyire fontos az összefüggés a ~ és a hit között.

Tappuach (héb. 'almafa'): helységnév az ÓSz-ben. **1.** ~ v. Bet-~: kánaánita erődítmény Bétel és Cefer között; Manassze területén feküdt, de Efraim birtoka volt (Józs 17,8; 2Kir 15,16). 1Mak 9,50: Tefon néven szerepel. Ma: Tell Sejk Abu Zarad. – **2.** város a Sefelán. Júda törzsi birtoka volt (Józs 15,34). Ma vsz. Bet Nettif.

Targum (héb. 'fordítás'): az ÓSz arám fordítása. – I. Keletkezése. Annak köszönheti létrejöttét, hogy a zsidóságon belül a héb.-t felváltotta az arám nyelv, és szükségessé vált, hogy az ÓSz-nek a zsinagógai istentiszteleten felolvasott részeit lefordítsák a népnek a köznyelvre. A ~ szabálya szerint a Tórát felolvasáskor versről versre kell fordítani; írott ~-szövegeket nem szabad felolvasni. A ~ rendeltetése az, hogy elősegítse az Írások megértését, ezért általában parafrázisszerű, sokszor a homília sajátosságait mutatja és építő jellegű. Először csak a szájhagyomány őrizte (így helyenként és koronként más-más formájú), csak később jegyezték le. – II. A különféle ~ok. A) A Tórához. 1. A Kumráni ~ a Lev 16-hoz (4QtgLev) és az egyébként inkább → Midrást képviselő ún. Apokrif Genézis (1QapGn), a legrégebb Tóra ~ok, amelyeket ismerünk. – 2. Az Onkelosz (Aquila)-~ arám irodalmi nyelven keletkezett; lehetséges, hogy Palesztinában, de babilóniai közösségekben jegyezték le (a legrégebb szövegek, amelyek a kairói genizából kerültek felszínre, babilóniai pontációt mutatnak); normatív rabbinista magyarázatot ad. – 3. A palesztinai (ill. „jeruzsálemi”) Pentateuchus-~ok (TJer) népies arám nyelven keletkeztek; palesztinai eredetűek és a palesztinai hagyományt őrzik. Az eredetinek többnyire egyszerű, helyenként haggadaszerű visszaadása; a 9. sz. körül írták le (a legrégebb szövegek a kairói genizából ismeretesek és palesztinai pontációjúak); az Onkelosz-~ háttérbe szorította őket, így csak haggadaszerű kiegészítések maradtak fenn. Az Onkelosz-~ból és a TJer elemeiből a 7–8. sz. után keletkezett az ún. (Pseudo) Jonathan-~ (TJer I.), csaknem az egész Pentateuchushoz. A haggadaszerű elemek külön összegyűjtve is fennmaradtak az ún. Töredékek ~ának (TJer II.) különféle formáiban. Ebben az alakban a TJer és a TJer I. bekerült a rabbik nyomtatott bibliáiba és a poliglotta kiadásokba. A teljes TJer, amelyet kikövetkeztettek, erősen felduzzadt; 1956-ig tévesen Onkelosz-~ként tartották nyilván azt a kéziratot, mely eredetileg viterbói Aegidius bíboros († 1531) tulajdona volt, majd a Casa dei Neofitiből a Vatikáni Könyvtárba került; A. Diez Macho azonosította, és megállapította, hogy TJer (TJer Neofiti I.). – B) A prófétákhoz. 1. A kairói genizából kerültek elő palesztinai és babilóniai pontációjú töredékek (pl. Józsué könyvéhez). – 2. Jonathan-~ (Theodotion?) a próf.-khoz: feltehetően Palesztinában keletkezett, de nem előbb az 5. sz.-nál; Babilóniában szerkesztették; sok haggadaszerű kiegészítést tartalmaz. Jemeni kéziratokban és a Codex Reuchlinianusban, valamint a rabbik bibliáiban őrződött meg. – C) Más könyvekhez. 1. A Kumráni Jób-~ (11QtgJob) 1957 óta ismeretes. Lehetséges, hogy erre vonatkozik a Talmud adata, amely szerint az idősebb Gamaliel elrejtett egy Jób-~ot. A LXX legrégebb kézírata szintén utal Jób 42,7-hez a szüriaké bibloszra. – 2. Azok az egyéb szentírási kv.-ekhez (Dán, Ezd, Neh kivételével) készült ~ok, amelyek a rabbik bibliáiból és a poliglotta kiadásokból már ismeretesek voltak, s amelyek keletkezési idejük és jellegük szempontjából nagyon különbözők, részben szinte szó szerinti fordítások, v. nagyon midrásszerűek. – III. Az ÓSz-et illetően a ~ok jellegüknek megfelelően (mint parafrázisok) nem annyira a szövegtört. és szövegkritika, mint inkább a szöveg utótört.-e (értelmezése és értelmezésének tört.-e)

szempontjából jelentősek. – IV. Az ÚSz-et illetően újabban Jézus nyelvének vizsgálatához, valamint a szellemi-vallási környezet felderítéséhez és így az ÚSz magyarázatához merítenek a ~okból adalékokat, ennek következtében többre értékelik őket, mint korábban.

Tarhaka: → Tirhaka.

Tarichea: → Magdala.

társadalom: Az ember társadalmi lény. A társadalmi élet adott v. újonnan létesített intézmények kereteiben folyik, amelyek közül a legfontosabb a család és a nép. A ~ formái a tört. folyamán alá vannak vetve a változásoknak. – 1. Az ember a Biblia, a kinyilatkoztatás szerint is társas lény. Mindkét teremtéstört. kiemeli – mindegyik a maga szempontjai szerint – a férfi és a nő alapvető egymásrautaltságát (Ter 1,27; 2,18–24). Ábrahám arra kap meghívást, hogy → Isten népének ősatyja legyen (pl. 12,2). Utódaiból a szövetséggel válik Isten népe, amely egyfajta szerződési viszonyt hoz létre köztük és Isten között (Kiv 10). Jézus Krisztus később elkülönítette az üdvösségtört.-et attól a partikuláris fogalomtól, amelyet Izr. képviselt, ugyanakkor azonban olyan Egyh.-at alapított, amely egyetemes, amelybe tehát minden nép, nemzet beletartozik, másfelől viszont társadalmilag szervezett (Mt 16,18; 18,17 kk. stb.). Az üdvösség nem az egyedek boldogsága lesz, hanem Isten teljes győzelemre jutott országa (Jel 21,1–22,5). – 2. A Bibliából kiolvasható, hogy a kinyilatkoztatás nem kapcsolódik össze elválaszthatatlanul egy adott tört.-i korban adott, meghatározott társadalmi formákkal. Izr. tört.-ének elején a bronzkor félnomád társadalmi formái voltak adottak, az Ígélet földjének elfoglalása után a korai vaskor földművelő kultúrája, Jézus idejében viszont elsősorban a hellén-római világ városállamai (polisok) határozták meg a ~ szerkezetét. A kinyilatkoztatás mindegyikben testet öltött, gondoljunk csak a tört.-ileg annyira meghatározott, mégis Isten szavának tekintett törv.-ekre a Pentateuchusban. Ugyanakkor a kinyilatkoztatás nem vonja ki a társadalmat a tört.-i változások alól, gondoljunk a roppant bonyolult és eleven hagyománytört.-re, amely a modern Pentateuchus-kritika eredményei szerint a Pentateuchus szóban forgó törv.-eit is érinti. Így érthető az egészséges hermeneutika követelménye; még az egész Biblián végighúzódó, változatlan közlések esetében is meg lehet, sőt meg is kell kérdezni – mint amilyen pl. a nők helyzete –, hogy az adott részletet illetően kinyilatkoztatott igazsággal állunk-e szemben, v. csak ennek valamely adott történelmi-társadalmi helyzetre alkalmazásával.

Tarsis: gör. város (Ter 10,4), amelyet a Földközi-tengeren hajóval lehetett megközelíteni (Jón 1,3; 4,2); élénk kereskedelmet folytatott Tírusszal (Ez 27,12). Fekvése bizonytalan; a LXX és a Vg a 27,12 esetében Karthágóval számol, vsz. tévesen; ugyanígy kétes a Fekete-tenger mellé helyezése és a szicíliai Tarrosszal való azonosítása is. Még leginkább a hispániai Tartesszossal lehet kapcsolatba hozni. A ~i hajók (1Kir 10,22; Iz 2,16) hosszú utak megtételére alkalmas, nagy hajók voltak. A király előtt hódoló ~beliek Ny képviselői a Messiás előtt (Zsolt 71,10).

tarsoly: → élet könyve, → erszény.

Tartak: a Kr. e. 721 után Szamariába telepített → avviták istene (2Kir 17,31). Vsz. → Atergatejonnal azonos, akit Hieropoliszban még a hellén időkben is tiszteltek (vö. 2Mak 12,23).

tartán (az asszír tartanu v. turtanu héb. változata): az asszír hadsereg magasrangú főtisztje (tábornok). Az ÓSz-ben kétszer szerepel (2Kir 18,17; Iz 20,1). A Vg Tharthan személynévnek fordítja, a legújabb magyar fordításban főpohárnok.

Tarzusz, Tarzosz (gör.): város Kilikiában (ApCsel 21,39); Pál ap. szülővárosa (9,11; 21,39; 22,3). A főníciaiak alapították Küdnosznál, nem messze a tengertől. A Szeleukidák uralma alatt nagymértékben hellenizáltak, és kitűnt tudományos szempontból szerzett tekintélyével.

Antonius idején róm. uralom alá került, és Kilikia róm. provincia fővárosa lett. Pál megtérése után néhány évig még ~ban élt (9,30; 11,25; Gal 1,21).

Tattenai: Abarnahara perzsa satrapaság (az Eufrátesztől Ny-ra eső területen) helytartója I. Dárius uralma (Kr. e. 521–485) idején. Felelősségre vonta Izr. fiait a jeruzsálemi templom újjáépítése miatt (Ezd 5,3–5); I. Dáriusnak küldött jelentését 5,7–17 tartalmazza. Részben I. Dárius levele is fennmaradt (6,6–12), amelyben engedélyt adott a munkálatok folytatásához. A helytartó eszerint járt el (6,13). Rendszerint a perzsa forrásokból kimutatható Ustannival azonosítják, aki Babilónia és Abarnahara helytartójaként Gobrya utóda volt. De A. Ungnad szerint Tattannuval azonos, aki Dárius 20. évében Abarnahara satrapája volt.

tavas: → évszakok.

Tebet (az akkád tebetu héb. változata): a 10. hónap (dec. közepétől jan. közepéig) akkád neve; a babiloni fogság után a zsidók közt is meghonosodott (Eszk 2,16).

tefillin: → imaszíjak.

Tefon: →Tappuach.

tégla: Fakeretbe döngölt agyagból készült (Náh 3,14), a napon szárították v. ritkábban kemencében égették ki. Egyszerű házakhoz (Iz 9,9) szolgált építőanyagul v. erős és magas kőalapra városfalakat építettek belőle (→ erődítés); Palesztina határain kívül (2Sám 12,31) nagyobb építkezéshez is felhasználták (Ter 11,3; Kiv 1,14; 5,7 kk. 16.18 kk.). Formája és mérete eltérő volt. Az agyagba töreket kevertek (5,7). Iz 65,3: a ~t áldozatbemutatásra (oltárt építve?) is felhasználták. Ez 4,1: a ~ talán 'agyagtábla' értelmű. A száraz éghajlatú országokban (Egyiptom) évezredes ~épületek is fennmaradtak.

190. Kézzel formált vályogtégla Jerikóból. A lyukakat ujjal nyomták bele, hogy a kötőanyag szilárdabban összefogja

tehen: → szarvasmarha, → tisztítóvíz.

tej: A kecske-, birka- és tehen~ Izr.-ben a legfontosabb élelmiszerek közé tartozott (Sir 39,26; Péld 27,27; MTörv 32,14; 1Kor 9,7). Bőrtömlőkben tárolták (Bír 4,19), s a vendéget is megkínálták vele (Ter 18,8). A törv. tiltotta, hogy a gidát anyja ~ében főzzék (Kiv 23,19; 34,26; MTörv 14,21). E tilalom értelme ugariti szövegek alapján világosodott meg: föníciai-

kánaáni kultikus szokás volt. A ~ bősége a gazdagság és a jólét s a messiási boldogság jelképe (Iz 55,1; 60,16; Jo 4,18). Jákob áldásában Júda erejének és szépségének jelképe a ~fehér fog (Ter 49,12). Az Én-ben a vőlegény kedvességére utal (4,11; 5,12). Az ÚSz-ben a hamisítatlan és romlatlan ~ az igaz tanítás szimbóluma (1Kor 3,2; Zsid 5,12; 1Pét 2,2).

tej és méz: A legelőken és mézelő virágokban gazdag Kánaánban aránylag kevés munkával bőségesen termelt. Ezért az ÓSz-ben Kánaánt tejjel-mézrel folyó földnek nevezik (Kiv 3,8.17; 13,5; 33,3; Lev 20,24; Szám 13,27; MTörv 6,3; Józs 5,6; Jer 11,5; Ez 20,6.15; Bár 1,20; Jób 20,17; Sir 46,8). A ~ nagyon kifejező kép Kánaán istenáldotta termékenységére. – Amikor Izr. a honfoglalás utáni századokban a földművelés révén más termékekhez is hozzászokott, a ~re való hivatkozás a földművelés előtti viszonylagos szegény korszakra utal. Így válik érthetővé Iz 7,10–25 (itt a ~ a nyomorúság jelképe!). Az allegorikus értelmezés szerint a 7,15 a messiási-eszkatologikus idők bőségére utal. Én 4,11 (vö. 5,12): a ~ itt a vőlegény kedvességének leírásához szolgál eszközzel.

tejjel-mézrel folyó ország: → tej és méz.

Tekoa: 1. Káleb nemzetségéből Asechur fia (1Krón 2,24; 4,5). – 2. város Júda hegyén, amely Kálebnek és Júdának volt a birtoka (Józs 15,59a). Innen származott többek között → Ámosz próf. (Ám 1,1). Rechabeám kiépítette (2Krón 11,6; Jer 6,1); a fogság után újra benépesítették (Neh 3,5.27). Ma Hirbet Teku, szórványosan lakott helység Jeruzsálemtől 16 km-re, D-i irányban. A helyi hagyomány szerint itt van Ámosz próf. sírja. → En-Gedi, → Júdea pusztája.

tél: → évszakok.

Tel-Abib (az asszír Til-abubi héb. változata): a száműzött zsidók kolóniája Babilóniában a Kebar folyó mellett, Ezekiel lakóhelye (Ez 3,15). Az asszír szó olyan áradáskor keletkező hordalékdombot jelent, amely Babilóniában többfelé is előfordult. A Vg a szót 'új termények asztagja'-ként (acervus novarum frugum) fordítja. Egy újabb értelmezési kísérlet ~ot nem helységnévként fogja föl, hanem a száműzöttek egy csoportjára vonatkoztatja.

telelat (arab): a → tulel többes száma, 'romhalmocskák'.

telihold: → újhold.

teljesség elérkezése: → beteljesedés.

tell (arab 'domb'): helynévelem (pl. Tell-el-Oreme). Az arab nyelvet beszélő világban a ~ a tört.-e során ugyanazon a helyen többször felépített lakóhely rétegeiből kialakult mesterséges domb, régészeti lelőhely. A vízben szegény vidéken kevés a városépítésre alkalmas hely, ezért ha természeti katasztrófa (földrengés, tűzvész) v. ellenség elpusztított egy várost, a következő nemzedékek ugyanott építették újjá. A korábbi épületeket nem tüntették el, hanem bizonyos szintig lebontották a falakat, majd feltöltötték, és az így nyert térség lett az új város helye. A feltöltés során használati tárgyak, mozaikok, pénzek kerültek a föld alá, s lettek tanúi a város tört.-ének, és a régészeti rétegvizsgálatok révén fontos és pontos adatokat közölnek. Az utóbbi évtizedek nagy felfedezése volt a rétegvizsgálat. Pontosabban annak felismerése, hogy a ~ rétegei tortaszerűen őrzik a múltat: föld – kultúremlékek – föld – kultúremlékek (olykor 8–10 réteg egymás fölött), és a rétegek adatait visszafelé kell olvasni. A legfelső réteg ui. a legfiatalabb, a legalsó a legkorosabb. Ez a felismerés azért volt fontos, mert az óvatlan feltárás során ez a sorrend – ahogy kihányták egy gödörből a földet – a visszájára fordult. – A helységnevekben a ~ a következő változatokban fordul elő: ha több romhalom van egymás mellett: tulul (pl. Tulul-el-Alajik); ha jelentéktelen kis halomról van szó: tulel; ha ebből van több egymás közelében: telelat. Ha a romhalom csak 1–2 réteget rejt magában és esetleg nem is emberek, hanem a szél temette be: hirbet (pl. Hirbet Kumrán). – A ~ héb. megfelelője: tel

már a Szentírásban is előfordul. Józsa 8,28: Józsa földig égette Ait, és örökre tel-lé, romhalommá tette. Jeremiás arról jövendölt, hogy Jeruzsálem tel-je újjáépül (Jer 30,18). – A ~ egyiptomi megfelelője: kom.

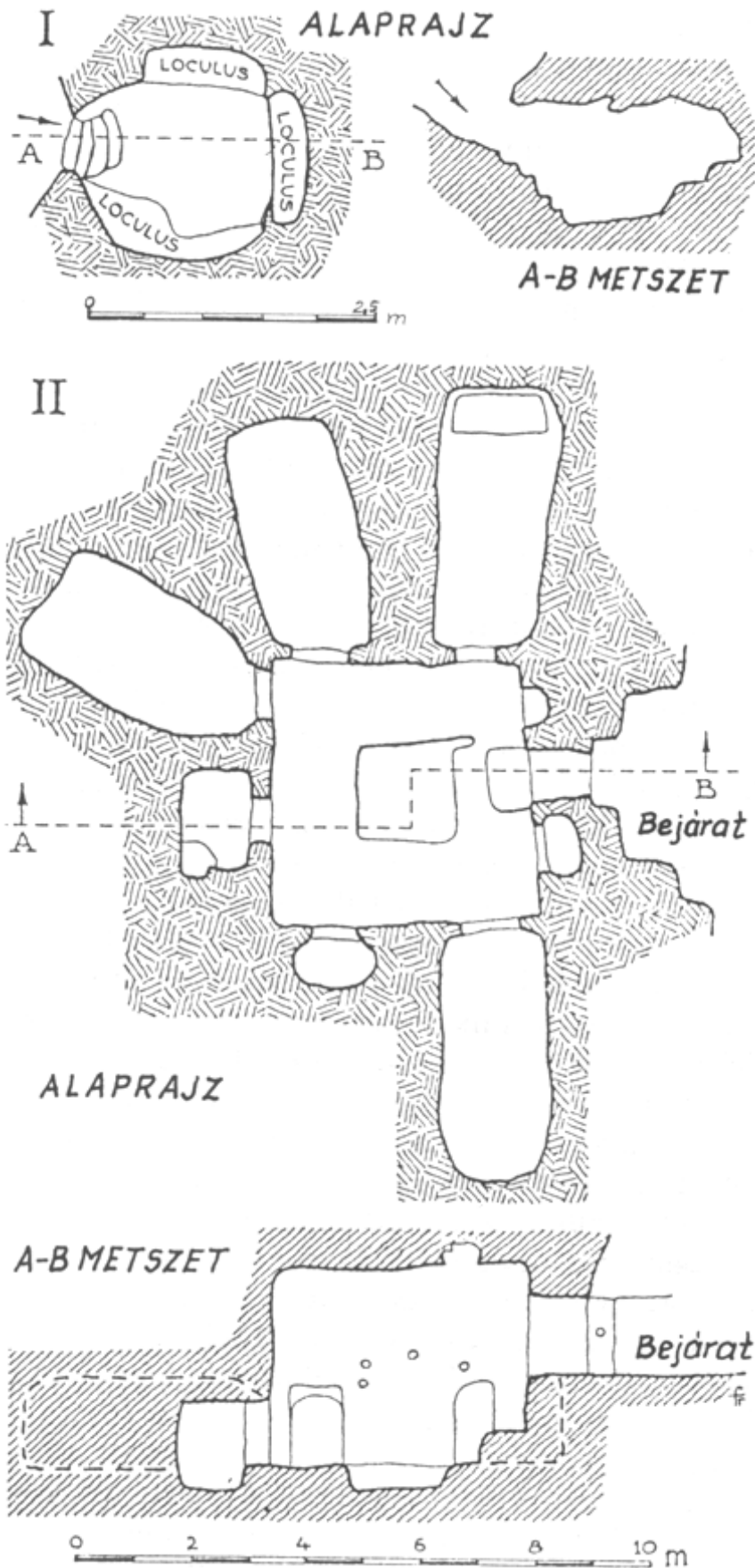
Tema: város ÉNy-Arábiában. A Ter 25,15; 1Krn 1,30 Izmael birtokaként tartja számon, Jer 25,23 Dedánnal és Buzzal említi, Iz 21,14: híres oázis, Jób 6,19: karavánok pihenőhelye. A mai ~ oázist ékiratos emlékek is említik. Kr. e. 553–546: Nabú-naid király ~ban palotákat épített, s székhelyévé tette.

Temán, Támán (héb. 'Dél'): edomita törzs, amely Elifáz fiai közé számított (Ter 36,11.15.42; 1Krn 1,36.53). Abd 9: Ézsau hegyén; Ám 1,12: Boszra közelében; Hab 3,3: Fárán hegye mellett; Ez 25,13: Dedántól É-ra feküdt. A temaniták (Ter 36,34; 1Krn 1,45) bölcs emberek hírében álltak (Jer 49,7; Bár 3,22). Jób egyik barátja, Elifász szintén ~ból származott (pl. Jób 2,11). N. Glueck a mai Tavilannal azonosítja.

temetkezés: I. Módja. A) A holttesttel kapcsolatos teendők. A halott szeme lezárásának szokását nagyon korai forrásból ki lehet mutatni (Ter 46,4); a Misna szerint (Szabbat 23,5) ezt a szolgálatot szombaton nem volt szabad elvégezni, és aki túl korán zárta le valakinek a szemét, az „vért ontott”. Más teendőről nem tud a sírba helyezés előtt az ÓSz, nem tekintve Jákob és József egyiptomi szokás szerinti bebalzsamozását (Ter 50,2 kk. 26.). Sem a kánaániak, sem Izr. fiai nem balzsamozták be a holttestet. Szinuhe tört.-e szembeállítja az Egyiptomban szokásos bebalzsamozást (→ mumifikálás) és az elhantolás „ázsiai” módját, amikor is egyszerűen állatbőrbe göngyölték a halottat; ennek az állatbőrnek lehetőleg annak kellett lennie, amelyet a halott életében öltözködésül viselt. 1Sám 28,14 ilyen szokásra utalhat (Sámuel köntösbe burkolták; vö. 2,19; 15,27); a hősök „fegyvereikkel szálltak le az alvilágba, és fejük alá tették kardjukat és csontjaik alá pajzsukat” (vö. Ez 32,27). Az úsz-i időből több részletet ismerünk. Az ApCsel 9,37 és a Misna (1c) szerint a holttestet az asszonyok mosták meg, zsidó szokás szerint (vö. Jn 19,40) fűszerekkel gyorsba göngyölték. Mt 27,59; Mk 15,46; Lk 23,53 szerint Jézus testét 'lepel'-be göngyölték, de Jn 19,40 szerint 'pólya'-ba (vö. 11,44) tekerték, a fejét pedig kendővel takarták be (20,7; vö. 11,44). Amikor János a pólya szóval élt, amely nagyobb gyorsdarabokra is vonatkozhat, vsz. szintén 'gyolcslepel' értelmet akart kifejezni. Az előkészületek után a halottat a ház legszebb szobájában terítették ki (ApCsel 9,37), majd a rokonok és a barátok → siratóasszonyokkal és fuvalásokkal (Mt 9,23) elsiratták. – B) Sírba tétel. A halottat rendszerint még halála napján eltemették (27,57 kk.; Jn 11,39; ApCsel 5,6; vö. MTörv 21,22 kk.), kb. 8 órával a halála után, ahogy az K-en még napjainkban is szokás. De Ter 50,3: Jákobot a bebalzsamozás miatt csak 40 nap múlva temették el. A halottat gyermekei (25,9; 35,29; Mt 8,21), rokonai (Bír 16,31), barátai (1Kir 13,29 kk.; Mt 14,12; Mk 6,29), szolgálói (2Kir 23,30) és sokan mások kísérték (1Mak 2,70; Lk 7,12) a sírhoz, a 2Kir 13,21 alapján föltehetően koporsó nélkül. Josephus Flavius (Contra Apionem 2,26) szerint Mózesig visszanyúló szokás volt a gyászmenethez, amellyel valaki találkozott, egy darabon csatlakozni. A → sírt v. egy részét beszórták illatos fűvekkel (vö. 2Krn 16,14); királyok v. előkelő személyek temetésekor tetemes mennyiségű illatszert el is égettek (2Krn 16,14; 21,19; Jer 34,5). A halottat hátára fektetve helyezték sírba; feje alá olykor kőpárnát tettek; a bronzkorban néha oldalt fektették és egy kissé meghajlították a holttestet. A kőrázkorban (kalkolitikum) v. korábban a holttestet gyakran guggoló helyzetben tették sírba; a térde az állához ért és a sarkok olyan közel voltak a medencéhez, amennyire csak lehetett. Minthogy ez a testtartás megfelelt a magzaténak az anyaméhben, némelyek azt a gondolatot olvasták ki belőle, hogy a halál visszatérés a föld méhébe. Vsz. közös étkezés is szokásban volt a temetés alkalmával a sírnál, de a gyász elteltével mindenképpen (16,7; Tób 4,1f). A gyász 7 napig tartott (Ter 50,10; 1Sám 31,13; Jud 16,24; Sir 22,12). – C) A sír felszerelése (→ halottakról való gondoskodás). A palesztinai ásatások során felszínre került leletek arról tanúskodnak, hogy a sírokban különféle tárgyakat

is elhelyeztek. A bronzkorban merítőedénnyel ellátott nagy, teletöltött vizesedényeket tettek a halottak mellé; ezek hegyes alját a földbe süllyesztették. Ezenkívül tettek még a sírba étkezéshez való edényeket, fegyvereket, ékszereket. Némely esetben mintha az edényeket szándékosan összetörték volna. A Negeben feltárt sírokban emberi csontvázakon kívül ló- és számárcsontvázakat is találtak. Ezeket a hikszoszokkal hozzák kapcsolatba. Azokban a sírkamrákban, amelyek a vaskorból valók, tehát abból az időből, amikor Izr. fiai elkezdtek Palesztinában megtelepedni, nem voltak vizeskorsók és gabonatarályok, helyettük számos kis, sőt sokszor miniatűr edény és → amulett került felszínre. A legszembeötlőbbek ezekben a sírkamrákban a változatos formájú olajmécsesek (→ mécses). A hellén korban különösen sok olajmécses tettek a sírokba, parfümös üvegcsékkal és illatszerekkel; élelmiszert viszont egyáltalán nem lehet kimutatni. A gör.-róm. korban szívesen tettek aranydiadémot a halott fejére v. egy aranypántot a homlokára, v. esetleg a szájába. Ezen felirat is lehetett (rendszerint: „ne félj!”). – D) A halottégetés mint elhamvasztás nem szemita szokás volt. 1Sám 31,12 kk.; Ám 6,10: itt arról a szokásról van szó, hogy a lágy részeket elégették, a csontokat olajba v. zsírba mártották, gyoicsba göngyölték, és urnába helyezték, hogy a csontok jobban megőrződjenek. Az effajta halottégetéstől meg kell különböztetni az elhamvasztást, amely – a földbe temetésen kívül – a róm.-aknál volt szokásban; főleg az alacsonyabb néprétegek kényszerültek rá. A hamut columbariumban v. szegények esetében olla communisban helyezték el. A régi Kánaánból is kimutatható ez a szokás. Izr.-ben az elhamvasztás soha nem volt szokásban, legföljebb csak büntetésként (Ter 38,24; Lev 20,14; 21,9; Józs 7,25); kivétel: 2Kir 23,16 (vö. 1Kir 13,31: hogy „az ő csontjai mellett nyugodjanak csontjaim”). Ám 2,1: Moábnak bűnül rója fel, hogy elégette Edom királyának csontjait, ezért a büntetés nem maradhat el. Abból, hogy a krónikás (1Krón 10,12) már nem említi Saul esetében a holttest elégetését, arra lehet következtetni, hogy közben szigorúbbá váltak Izr. fiainak nézetei. – II. Jelentősége. Izr. fiai fontosnak tartották, hogy ha meghalnak, eltemessék őket; nagy szerencsétlenségnek számított temetetlenül maradni (Préd 6,3); a háborúnak ez volt az egyik legszörnyűbb következménye (Iz 34,2 kk.; Zsolt 79,2); Isten büntetésének tekintették (MTörv 28,26; 2Kir 9,10; Jer 7,33; 14,16; 16,4.6; 19,7; 22,19; 25,33; 34,20; 36,30; Ez 29,5); még az ellenségnek is rendeztek temetést (1Kir 2,31; 2Kir 9,34). A temetésnek ez az értékelése – legalábbis ami az eredetét illeti –, annak a felfogásnak volt a következménye, hogy a halál utáni élet attól függ, hogy az ember holtteste miként őrződik meg. Ahogy az élelem is mutatja, amellyel a bronzkorban a halottat ellátták, s amely semmiképpen nem tekinthető áldozati ajándéknak, ezt a továbbélést meglehetősen anyagi módon képzeltek el. Mindenesetre eltemetetlenül nem lehetett az elköltözöttnek része a nyugalomban, amely a halál utáni élet lényegét jelentette (vö. Iz 14,19 kk.). Hogy a temetés számított a → seolba belépés föltételének, a 14,9 kk. alapján (vö. 14,19 kk.) nem állítható; ezenkívül a sír és a seol fogalma eléggé közel állt egymáshoz (vö. pl. Ez 32,17 kk.). A halál utáni életnek ez az anyagi módon való értelmezése nyilvánul meg Izr. fiainak abban a kívánalmában is, hogy atyáik mellé temessék őket (Ter 47,30; 2Sám 19,38). Gedeon (Bír 8,32), Sámson (16,31), Azahel (2Sám 2,32), Achitófel (17,23) és Júdának csaknem minden királya és Izr. királyai közül is sok esetben szerepel kifejezetten családi sírbolt az ÓSz-ben. Isten büntetésének tekintették, ha valakit nem atyái mellé temettek el (1Kir 13,22); és viszont: jutalomnak számított, ha valaki ősei mellett nyugodhatott (pl. 2Kir 12,22). Ilyen kívánság csak akkor merülhet fel, ha hitték, hogy az → élet a halál után valamiképpen a földi maradványokhoz kapcsolódik. Így kap értelmet a héb. kifejezés: 'az atyák mellett nyugodni' v. 'az atyákhoz megtérni'. Az ÓSz idején azonban ez még csak pusztán fordulat (vö. 1Kir 2,10; 2Kir 8,24; 15,6; 16,20; 20,21 stb.), de azért a halál utáni élet fogalma már az ÓSz-ben is sokat veszített eredeti anyagi, konkrét mivoltából. A fogalomnak ezt a módosulását, finomodását az a változás is tanúsítja, amely a sírkamrákban a bronzkor végétől kimutatható. Az élelem helyébe szimbólumok kerültek, amelyeknek olykor mágikus erőt is tulajdonítottak. Végül már

csak a világosság (mécset!) volt az egyetlen olyan dolog, amelyre a halottnak szüksége lehetett; de nem sokkal később már ez is csak annak a meggyőződésnek a jele, hogy a továbbélésnek nem földi feltételei vannak. → osszuárium.

191. Temetkezési formák. I. Bronzkori barlangsír Lachis mellett. A barlang oldalába vájták a sírhelyet (loculus), a holttestet az ún. padon helyezték el. – II. Sziklasír

Jeruzsálemben a Kr. e. 1. sz.-ból. A központi kamrából 4 nagy üreg nyílik a holttestek számára. A kisebb mélyedések osszuáriumként szolgáltak

templom: I. Jeruzsálemben → jeruzsálemi templom. – II. Jeruzsálemen kívül. A) Az aradi ~. Felfedezése (1963 és feltárása a régészet meglepetései közé tartozik; az első régészetileg megragadható Jahve~. A Ny-i falhoz csatlakozó ÉNy-i sarokban helyezkedik el a szentély, amely a Kr. e. 10. sz.-ba, tehát Salamon korába nyúlik vissza (XI. réteg), és Ny-ról K felé (tájolás!) 3 helyiséget ölel fel: a kicsi, nagyjából négyzet alapterületű legszentebb szentélyt (3 lépcsőn érhető el; 3 jól megmunkált → kőoszloppal, masszébával, amelyek közül az egyik vörösre van festve: X. réteg; a bejáratnál 2 → illatáldozati oltár); az előtte szélesen elterülő (2,65×9 m) szentélyt (később 1,5 m-rel kiszélesítették az átmenetnél), amelyben egy kőpad szolgált a felajánlott illatszertárolására; végül a szintén hosszán elnyúló előteret, amely vsz. fedetlen volt. A szentélybe vezető bejárat 2 oldalán 2 oszlop állhatott a felszínre került 2 talapzattól kikövetkeztethetően; vö. 2Krón 3,17. Előtte K-re udvar terült el, amelyet az előtértől alacsony kerítés különített el; itt állt a faragatlan kővekből épített → égőáldozati oltár (a tetején kőlap látható vájatokkal; hamumaradványok; kimutatható, hogy megnagyobbították; a Kr. e. 8. sz.-ban használaton kívül helyezték, talán a → Hiszkija által szorgalmazott vallási megújulás jegyében) és egy kőlapokból készült ovális medence (mosakodásra?). Az udvart oldalt kamrák és magazinok tagolták. A VI. réteghez egy-egy fal tartozik, ez keresztben átvezet az épületen és így használhatatlanná tette; építése → Jozija reformjával függhet össze. Az erőd lerombolása után (Nebukadnezár?) a ~ környéke nyitott udvar képét nyújthatta, épület nélkül. Ismeretes egy osztrakon, amelyből kimutatható a Meremot (vö. pl. Neh 10,6) és a Pasur név (vö. pl. Ezd 2,38); ez jahvista papi család működésére utal. (Salamon idejében felváltotta egy régebbi, talán kenita kultusz?) Ennek a királyság korából való Jahve-templomnak a felfedezése hozzásegít, hogy más megvilágításba kerüljön a kultusz egységének (a deuteronomikus követelmények szerint) és a kultusz központosításának, ill. a kultusz folyamatos reformjának kérdése. – B) ~ a → Gerizim hegyén. Erre nézve → szamaritánusok. – C) Az elephantinei ~. Az arám elephantinei → papiruszok (EP) tanúsítják, hogy amikor → Kambüszész betört Egyiptomba (Kr. e. 525), már volt Elephantinén egy Jahu-~ (Jahve); ezt a hódítók (más egyiptomi ~tól eltérően) megkímélték. A zsidó állatáldozat miatt a kosistenség (Hnum) uralmon lévő papjai Kr. e. 410 k. lerombolták és kirabolták, de Bagoasz jeruzsálemi helytartó engedélyével, akihez a kolónia fordult, újra felépítették. Amikor azonban az elephantinei zsidó közösség szétszéledt (Kr. e. 400 k.), akkor végérvényesen eltűnt. Nem sikerült régészetileg biztosan helyhez kötni. A papiruszok 5 masszív kaput említenek, továbbá kőoszlopokat, cédrusfából készült tetőt, fatáblás borítást, bronz munkákat, a berendezésből oltárt, arany- és ezüstedényeket. Az uralkodó Jahve- v. Jahu-kultuszba belekeveredett → Bétel istenének és → Anathnak a tisztelete. – D) A leontopoliszi ~. Kr. e. 160 k. IV. Oniász pap VI. Ptolemaiosz segítségével – Iz 19,18 kk.-re hivatkozva – szakadár Jahve~ot létesített a Nílus-deltában, egy zsidó szórványon belül (vsz. Tell-el-Jehudijében, kb. 25 km-re Kairótól É-ra, → Héliopolisz körzetében) a jeruzsálemi ~ mintájára (természetesen szerényebb kivitelben) egy elhagyott egyiptomi ~ átalakításával. Ezt a hivatalos zsidóság nem ismerte el, de különösebben nem is harcolt ellene, s ez a kultikus hely mindaddig fennmaradt, míg Vespasianus a zsidó felkelés (Kr. u. 72–73) következményeként meg nem szüntette (ZsidHáb 7,409–436), amiért a menekült zelóták oda is magukkal vitték a zavargást. Az irodalmi források és a régészeti leletek alapján nem lehet egyértelműen rekonstruálni. Minthogy a kultikus szokások hasonlóak voltak a leontopoliszi ~ban és Kumrában, S. H. Steckoll arra a következtetésre jutott, hogy a 2 közösség kapcsolatban állt egymással; a papság állítólag Egyiptomból költözött Kumránba és a kumráni „káptalanterem” ~ jellegű volt.

templomadó: a 20 évnél idősebb izr. férfiak fejadója, amelyet évente a jeruzsálemi templom fenntartására fizettek. A fogság előtti időkben a kultusz költségeit a királyok fedezték (2Kron 31,3; Ez 45,17–25; 46,13–15), alkalmanként nemesfém- v. pénzgyűjtést rendeztek (2Kron 24,5), a Templomban perselyek álltak az önkéntes adományok számára (2Kir 12,5.17; 22,4–7; Mk 12,41–44). A királyság megszűnésével a fogság után vezették be a ~t, s ezt a diaszpórában élők is befizették. Nehemiás idejében a ~ 1/3 sékel (10,33) volt. Később a Kiv 30,11–16; 38,25 alapján (vö. 1Kron 24,6) 1/2 sékelre emelték. Jézus korában tíruszi érmével kellett fizetni, ezért a Templomban pénzváltók váltották be a zsidó, gör. és róm. pénzerméket. Mt 21,12; Jn 2,15: 1 sékel = 1 tetradrachma (négydrachmás). 1/2 sékel = 1 didrachma (kétdrachmás). Ez a magyarázata annak, hogy Palesztina területén oly sok tíruszi di- és tetradrachma került felszínre. A ~t helységenként és közösségenként gyűjtötték össze és egy összegben vitték Jeruzsálembe (→ gyűjtés).

templomi kincs: Az antik templomok szükségszerűen kincseskamrává váltak, főleg a nemesfém-ből való fogadalmi ajándékok és önkéntes adományok miatt. Amit közvetlenül nem használtak kultikus célra, az az istenségnek szentelt → kincsként a templomban maradt. Így a szentélyek az idők folyamán a bank szerepét is betöltötték. A Kiv 30,11 kk. szerint már Mózes bevezetett egyfajta kultikus adót. A → jeruzsálemi templomban mindenesetre éppoly sok ~ felgyülemlett, mint a nagy egyiptomi és gör. szentélyekben. A fejedelmek és a gazdagok újabbnál újabb adományokkal gyarapították a ~et, de gyarapodott a ~ az önkéntes adományok (perselyek) és a → templomadó révén is. A 2Mak 3,10 kk.-ből kikövetkeztethető, hogy a gazdagok tőkéit és az özvegyek, árvák pénzét is a Templomban helyezték letétbe. A királyság bukása után a Templom az állami → kincstár szerepét is betöltötte. Az első adatot Jahve kincsére (→ átok) vonatkozóan Józs 6,19 tartalmazza. A Templomot az idők folyamán többször kifosztották, így Sisák (1Kir 14,26; 2Kron 12,9), Hazael (2Kir 12,18 kk.), Nebukadnezár (24,13; 2Kron 36,18), Antiokhosz Epiphanész (1Mak 1,16 kk.; 2Mak 5,21), Titus és katonái. Az ÚSz-ben Mt 27,6 említi a ~et. → korbán.

templomszentelési ünnep (héb. hanukka 'fölszentelés'; vö. Szám 7,11; 2Kron 7,5: Salamon idejében; Ezd 6,16 kk.: Ezdrás idejében): Kiszleu 25. és a rá következő 7 nap. Kr. e. 165: a szíriaiak fölötti győzelem után keletkezett a Templom megtisztításának, fölszentelésének és az új → égőáldozati oltár felállításának emlékére (1Mak 4,54–59; 2Mak 2,16.19; 10,6 kk.). Az ÚSz-ben gör. neve enkainia (a Vg-ban encaenia; Jn 10,22). Először a fény ünnepeként ülték meg, föltehetően arra emlékezésül, hogy a Templomban újra meggyújthatták a mécseseket. Innen érthető, hogy Josephus Flaviusnál phota ('mécstartó') néven szerepel; a hanukkamenóra meggyújtása (8 karú gyertyatartó) ma is hozzátartozik a 8 napig tartó ünnephez.

Templomtekerics: szokatlanul hosszú (8,60 m) és roppant vékony (1/10 mm) pergamen kézirat, amelyet Betlehemben találtak (1967). 66 hasáb (ha teljes, hasábonként 20 sort tartalmaz), ebből kb. a 2/3 rész jól olvasható. Feldolgozója: Y. Yadin paleográfiai és tartalmi szempontok alapján úgy véli, hogy Kr. e. 50 és Kr. u. 50 között → Kumrán közelében keletkezhetett, olyan helyen, ahol szellemi téren is érvényesülhetett Kumrán hatása. Műfajilag törvény, amelyet Isten – aki egyes szám 1. személyben beszél – Mózesnek adott; a Pentateuchusból válogatott anyagot kiegészítették újabb parancsokkal és rendelkezésekkel; a szöveg nem egységes. Az új parancsok szókincse gyakran azzal a héb.-rel azonos, amellyel a → Misnában találkozunk. Nyilvánvalóan arra tett itt a szerző kísérletet, hogy az új → szövetség közössége (= Kumrán!) számára Isten akaratát egy új törv.-ben összegezze. Ezt úgy fogalmazni, mintha közvetlenül Isten mondta volna, csak Kumránra és környékére jellemző. A ~ tartalmi megoszlása. 1. Előírások az ünnepekre és a jeruzsálemi templom áldozati szertartásaira vonatkozóan (50 nappal pünkösd után szerepel egy borünnep, újabb 50 nappal

később egy olajünnep). – 2. Előírások a → tisztát és a tisztátalant illetően. – 3. Isten utasításai a jeruzsálemi templom építésére és megszervezésére vonatkozóan (vö. 1Krón 28,19); ez a rész kb. a kézirat felét teszi ki. Maguk a rendelkezések eltérnek attól is, amit Josephus Flaviustól tudunk a heródesi templomról, s attól is, amit Ezekiel felvázolt az eljövendő templomról, de ugyanígy a Misna leírásától is. Nyilvánvalóan azokat az elképzeléseket tükrözik, amelyek a kumrániak által sürgetett templomreformmal voltak kapcsolatosak (az eszkatologikus templom vázlatának kevésbé lehet a leírást tekinteni); a tisztasági előírások meglehetősen nagy teret kaptak (a bénák és a leprások kizárása); a központi szentély körül 3 (!), négyzet alakú, koncentrikusan elhelyezett előudvar szerepelt a leírásban; a 12 törzsről elnevezett 12 kapu arányosan oszlott el a 4 oldalon. – 4. Utasítások a király számára (érdekes előírásokkal arra vonatkozóan, hogy ellenség betörése esetén hogyan mozgósítsa a sereget). – A tartalom magyarázza, hogy a kézirat miért kapta az ideiglenesnek szánt ~ címet.

tenger: A Bibliában a ~ fogalma eléggé szűk kereteken belül mozog: csak néhány ~re korlátozódik. Ezek: 1. a Földközi-tenger (Szám 34,6: a nagy tenger; Kiv 23,31: a filiszteusok tengere; Ezd 3,7: Jaffa tengere; MTörv 11,24: a nyugati tenger); 2. a → Holt-tenger és 3. a → Vörös-tenger; 4. bár valójában nem az, a → Genezáreti-tó is szerepel ~ként (33,23 és az ev.-okban is Lk kivételével). Iz 19,5; Náh 3,8: itt a ~ héb. megfelelője a Nílusra utal. Iz 27,1; Jer 51,36: e helyeken viszont az Eufráteszt kell a '~' jelentésű héb. szón érteni. → hajó, → kereskedelem, → kikötő. – Ókori K-i elképzelés szerint az őstenger (→ ősvíz) volt a kezdete minden létezőnek. Az istenség legyőzte azt (→ leviatán), és felosztásával létrehozta a mai világot. Ez az elképzelés a politeizmustól megtisztítva az ÓSz-ben is tükröződik. Az apokaliptikus irodalomban szintén megtalálható elhalványult változatban: állatok (= Isten-ellenes hatalmak) bukkannak fel a ~ből (Dán 7; Jel 13). → bronzmedence.

tenyér: → hossz mérték.

teofánia (gör. 'istenjelenés'): Istennek önmagáról érzéseinkkel felfogható, emberi alakban v. többnyire nagyszerű és félelmetes természeti jelenségek formájában adott kinyilatkoztatása. – I. Jóllehet Izr. fiai ősidőktől fogva hitték és vallották, hogy az ember nem láthatja Istent úgy, hogy életben maradjon és meg ne haljon (Ter 32,31; Kiv 33,20; Bír 6,22; 13,22; Iz 6,5; vö. Kiv 3,6; 20,19; MTörv 4,33; 1Kir 19,13), a hagyomány mégis megőrzött néhány olyan esetet, amikor Isten látható formában kinyilatkoztatta magát. Így Jahve ember alakban megjelent Ábrahámnak (Ter 18; vö. 12,7; 15,18; 17,1), Izsáknak (26,2) és Jákobnak (32,25–31; 35,9). Ugyanígy biztosra vehető az is, hogy akkor is ember alakban képzelték maguk elé Istent, amikor közvetlenül beszélt Ádámmal és Évával az Éden kertjében (3,8–24), v. később Noéval (6,13; vö. 7,16), jóllehet ez esetekben a Ter szerzője nem élt 'megjelenni' értelmű szóval. – Ha – mint ahogy föltehető – az Úr/Jahve angyala (→ Isten angyala) nem más, mint Jahvének önmagáról adott, érzéseinkkel felfogható kinyilatkoztatása, akkor ennek a titokzatos lénynek a megjelenéseit minden bizonnyal ~nak tekinthetjük. Két esetben az Úr angyalát emberként állítja elé a szerző (Bír 6,11 kk.; 13,3 kk.; vö. Ter 18; Józs 5,13 kk.); vsz. hogy más helyeken, ahol a szerző azonosítja Jahvét és angyalát egymással, szintén emberként kell magunk elé képzelnünk (Ter 16,10 kk.; 21,17 kk.; 31,11–13; Szám 22,31–35; Bír 2,1–4). Ezek a helyeken Jahve már nem jelenik meg maga, hanem látható alakban nyilatkoztatja ki magát; ezt a megjelenési formát nevezik a szerzők Jahve angyalának. Egy kísérlettel állunk szemben, amely arra irányul, hogy Isten érzékelhető megjelenéseit kevésbé antropomorf módon mutassák be. – II. Az a hagyomány, amely a Sinai-hegyhez kapcsolódó ~t megőrizte, nem egységes: a Kiv 33,20–23: Mózes nem láthatta Jahve arcát. Első alkalommal (3,1 kk.) Mózes – úgy látszik – csak az égő, de el nem égő csipkebokrot látta, jóllehet a lángokban „megjelent” neki az Úr angyala (33,2; vö. 3,16; 4,5). A 3,6: (ez vsz. más forrásból való) Mózes eltakarta arcát, amikor Isten beszélt hozzá. A legrégebbi hagyomány ezzel Isten

szentségét emeli ki: az ember még rá sem tekinthet anélkül, hogy bajt ne vonna magára. Az előkészületre, a ruha kimosására vonatkozó parancs (19,10; vö. Szám 11,18; Józs 3,5; 7,13), valamint a szt. hegytől – halálbüntetés terhe alatt – való távolmaradás elrendelése (Kiv 19,12 kk. 21–24; 34,3) szintén Isten szentségét hirdeti, akinek szavait a nép sem akarta közvetlenül hallani attól való félelmében, hogy meghal (20,19; vö. MTörv 5,22). Amikor Jahve tűz, füst és földrengés közepette leszállt a hegyre (Kiv 19,18), a nép csak a félelmet keltő természeti jelenségeket (mennydörgés, villámlás, sötét felhő: 19,16; 20,18) érzékelte, amelyek a ~ kísérő jelenségei voltak. – Más hagyomány szerint Mózes, Áron, Nadab, Abihu és a 70 vén látta Izr. Istenét anélkül, hogy a halál lesújtott volna rájuk, sőt: a szövetség megpecsételéseként lakomán vettek részt a szt. hegyen (24,9–11). Mózes láthatta Jahve arcát és szemtől szemben beszélhetett Istennel (33,11; Szám 12,8: a héb. eredetiben 'szájról szájra'), míg a próf.-knak csak látomásban v. álomban jelent meg (12,6–8; vö. MTörv 34,10). 4,12.15: maga a nép is hallotta a szavakat, amelyeket Jahve a tűzből hozzá intézett, de alakot nem látott; 5,4: a hegyen Jahve „szemtől szemben” beszélt a néppel, vagyis közvetítő nélkül; Kiv 20,22: Jahve „az égből” szólt a néphez; ez ugyanúgy azt jelenti, hogy Jahve ott volt népe körében, megjelent neki „szemtől szemben”, közvetítő nélkül. Jóllehet a 'szemtől szemben' nem jelentett okvetlenül fizikai értelemben vett látást, hanem egyszerűen csak az érzékelés közvetlenségét fejezte ki, ám az kétségtelen, hogy az idézett szövegrészek szerint Isten szavát és jelenlétét közvetlenül érzékelte a nép, amit a 19,12–24; 34,3; 20,19; 33,20–23 alapján nem lehet föltenni. – Első pillanatra kézenfekvő volna, hogy a második csoportot alkotó hagyományt régebbinek tekintsük, mert olyan ~k szerepelnek benne, amelyekben Isten személye v. hangja nem fogható fel az érzékkel. Ugyanakkor csak a MTörv emeli ki, hogy a nép hallotta Jahve szavait. A Szám 12,6–8, amely – hogy a próf.-k fölé emelje – Mózesnek azt a kiváltságot tulajdonítja, hogy látta Isten arcát, meglehetősen késeinek látszik; de a MTörv 34,10 esetében, amely a Szám 12,6–8-ra vezethető vissza, ez egészen biztosan állítható; a 14,14 glosszának látszik. Végül nyilvánvaló, hogy a Kiv 24,9–11 szerzője a vének, a papság és az 1. főpap dicséretére törekedett azzal, hogy úgy állítja elének őket, mint akik a szövetségekötéskor jelen lehettek; ez is kései keletkezésre utal. – Az ÓSz csak említi Jahve alakját (Szám 12,8), de le nem írja, sem a részletekre, sem a körülményekre nem tér ki; így a Kiv 24,9–11 is csak a zafir kövezetet említi Izr. Istenének lába alatt, amely fénylett, mint az ég. Abban a ~ban, amelyben Illés próf.-nak volt része (1Kir 19,9 kk.), Jahve „elvonult” a próf. előtt (19,11), de a próf. nem látott semmiféle alakot, csak enyhe szellő susogott, ez jelezte neki Jahve jelenlétét: „befödte arcát köntösével” és így hallgatta Isten hozzá intézett szavait. Ugyanígy a többi próf. → látomásában is: Izajás (Iz 6,1 kk.), aki Istent a trónján ülve látta, nem mond semmit arról, hogy milyen volt, csak uszályát, a trón fölött lebegő szeráfokat és a templomot betöltő füstöt említi; Ezekiel (Ez 1,4–2,9) részletesen leírja a fényességet, a tüzet, a kerubokat, a kocsit, az égboltozatot, Jahve trónját, de roppant tartózkodóvá válik, amikor az emberi alakra kerül sor, akit a trónon megpillantott. Csak Dán 7,9 kk. állítja elének Istent tüzes trónon ülő, fehérbe öltözött ősz öregként. – III. A Kiv-ben a → felhő fontos szerephez jutott Jahve jelenlétének érzékelhetővé tételében. Az ősatyákat felhő vezérelte pusztai vándorlásuk során (13,21 kk.; 14,19.24; Szám 14,14; MTörv 1,33; vö. Neh 9,12.19; Zsolt 78,14); felhő jelent meg a szt. sátor bejáratánál, amikor Mózes belépett, hogy hallja Isten rendelkezéseit (Kiv 33,9 kk.; Szám 11,25; 12,5; MTörv 31,15; vö. Zsolt 99,7). A sátor fölszentelésekor a felhő elborította a sátrat és Jahve dicsősége töltötte be a hajlékot (→ lakás), megakadályozva, hogy Mózes beléphessen (Kiv 40,33 kk.; vö. 1Kir 8,10 kk.). Más szövegek szerint a törzsek addig nem bontottak táborn, amíg a felhő a sátor fölött volt; mihelyt azonban fölemelkedett a hajlékról, útnak indultak. Az Úr felhője nappal a hajlék fölött lebegett, éjjel „tűz volt benne”, s ezt egész Izr. láthatta (Kiv 40,34–38; Szám 9,15–22; 10,11 kk.). Így a felhő Jahve jelképe lett: vezérelte népét, oltalmazta és szólt hozzá. – IV. Amint Izr. fiai hitték, hogy Jahve az ősidőkben megjelent a pusztában, elsősorban a Sinai-hegyen, ugyanúgy remélték azt is, hogy

az idők végén újra látható alakban kinyilatkoztatja magát népének. Így a próf.-k Izr. országának várt helyreállítását és a népek fölötti ítéletet gyakran a ~k megújulása formájában írták le, amelyeknek Izr. kiválasztott népe a létrejöttét köszönhette (Iz 4,5 kk.; vö. Kiv 40,34–38; Iz 24,21–23; vö. Kiv 24,9–11; Iz 30,27; vö. Kiv 19,16; Iz 40,5; vö. Kiv 24,16 kk.; Iz 52,8.12? vö. Kiv 24,9–11; 13,21 kk.; Jer 31,1–3; vö. Szám 14,14).

Teofil (gör. 'Isten barátja'): előkelő keresztény, vsz. Antióchiába való volt. Neki ajánlotta Lukács ev.-át (Lk 1,3) és az Apostolok Cselekedeteit (ApCsel 1,1).

tepe: romokat magába rejtő domb neve a kisázsiai felföldön. Az arab → tell v. kóm, ill. a kisázsiai török höjük pontos megfelelője.

Terach: Nachor fia, Ábrahám, Nachor, Hárán és Sára apja (Ter 11,24–26). A káldeai Ur városból Háránba települt át, ahol 250 évesen halt meg. Józs 24,2 szerint ~ „más isteneknek szolgált”. Ősatyja a héb. (Ábrahám, Sára) és arám (Nachor, Hárán) törzseknek, amelyek később Kánaánban és környékén telepedtek meg.

terafim: A szó jelentéséről több vélemény alakult ki. A Jirku szerint nem héb. eredetű, hanem kánaániaktól átvett szó. Az „m” végződést csak aránylag későn érezhették többes számnak, mert 1Sám 19,13–16: a ~ még egyes számú szó. Tárgyszerűen a ~ot az ugaritaiak is ismerték (→ efod). – I. Löw szerint a ~ a taraf, 'csalni, megromlani' igéből származik és a bálványok gúnyneveként kell felfogni (vö. 2Kir 23,24). Lehetséges, hogy a ~ jelentése időközben lényeges változáson ment át és Jirku értelmezése volna a korábbi, Löwé a későbbi. Ez utóbbi azonban nem lehetett a ~ egyetlen jelentése, mert pl. a Ter 31,19–34 esetében az elbeszélő ~ról beszél, Lábán viszont az „istenei”-ről. Ez azonban még nem bizonyíték arra, hogy a ~ot már itt gúnynévnek kell tekinteni, mert → Nuziban a háziisteneket hasonlóképpen nevezik. A korai elbeszélésekben (Bír 18,14–20; 1Sám 19,13.16) a ~ főleg Benjamin törzsi területén fordul elő. – A ~ szerepe a nuzibeli ilanikhoz hasonlóan kettősnek tűnik. Mint háziisten a család vagyonát szimbolizálja (vö. Kiv 21,6), s birtoklása igazolja az örökség rendkívüli továbbszármazását, pl. egy rabszolga v. leány esetében (vö. Ter 31,19.34). Emellett az efodhoz hasonlóan, amellyel többször említik együtt (Bír 17,5; 18,14.17; Oz 3,4) a jövendölés eszköze (Ez 21,26; Zak 10,2). – A ~ külső formáját tekintve a Ter 31,34 aránylag kis istenszobrokra enged következtetni. 1Sám 19,13.16 viszont életnagyságú méretet tételez föl, de ebben az esetben valamilyen kultikus álarcra kell inkább gondolnunk, amiben csak az a különös, hogy magánháznál van. Egy ilyen késő bronzkori álarcot Hacorban találtak.

Terciusz (lat. 'a harmadik'): Része volt a Róm megfogalmazásában, és a Róm végén Pállal együtt üdvözli a róm.-akat (16,22), egyébként azonban ismeretlen.

térd: Az ember ül (Ter 48,12), fekszik (2Kir 4,20), alszik (Bír 16,19) v. becézik (Iz 66,12; vö. Jób 3,12) más valakinek a ~én. Ha a ~ inog, ez szorongásnak, félelemnek a jele (Iz 35,3; Ez 7,17; 21,12; Náh 2,11; Zsolt 109,24; Jób 4,4; Zsid 12,12). Ez 7,17; 21,12: itt a héb. eredetiben eufemisztikus kifejezésben szerepel a ~. Az a ~, amelyen egy asszony szül, annak a személynek a ~e, aki az újszülött elfogadása ügyében illetékes dönteni (Ter 30,3; 50,23). Az ember kényelemből behajlítja a ~ét (Bír 7,5 kk.); egyébként a ~hajtás a tisztelet jele, az imádság gesztusa (1Kir 8,54; 19,18; 2Kir 1,13; 2Krn 6,13; Ezd 9,5; Iz 45,23; Dán 10,10; Mk 15,19; Lk 22,41; ApCsel 7,60; 9,40; 20,36; 21,5). Végül az arcát is ~ei közé rejtheti az ember (1Kir 18,42). Ez a mozdulat a leborulással, prosztrációval (→ ima) kapcsolatos (Mt 8,2; 17,14; 26,39; 27,29; Mk 1,40; 10,17; 14,35; Lk 5,12; 22,41; Róm 11,4; 14,11; Ef 3,14; Fil 2,10).

terebint: → tölgy.

teremtés: I. Az ÓSz-ben. A) A szóhasználat. 1. Annak a meggyőződésnek kifejezésére, hogy az ég és a föld, az ember és minden létező Istennek köszönheti létét, az ÓSz több olyan

szóval él, amely egyébként az ember alkotó tevékenységére utal. Isten alapot vet (jaszad) a mindenségnek, megszilárdítja (konen), fölépíti (banah), megformálja (jaszar), létbe szólítja (holid), megalkotja (aszah) a világot. Ez a szóválaszték egyrészt azzal az elképzeléssel függ össze, hogy a mindenség, a kozmosz valamiféle építőmunka eredménye (alapot vet, fölépít, megszilárdít), másfelől viszont az Istennel kapcsolatos antropomorf felfogásra vezethető vissza, amely szerint az Isten cselekszik (megformál, létrehoz, az eget mint valami sátrat kifeszíti stb.). De a 2 leggyakoribb kifejezés mégis a kanah és a bara. Az ugariti szövegekből a karatepei és Leptis Magna-i (É-Afrika) feliratokból, valamint magából az ósz-i szóhasználatból P. Humbert és az ő nyomán L. Koehler, Pope, W. F. Albright kimutatták, hogy a héb. kanah szó nem csupán 'megszerezni' értelmet hordoz, ahogy némelyek vélik, hanem 'teremteni' jelentése is van; ez a 2 jelentés 2 külön töre vezethető vissza: knv és knj. A kanah 'megteremteni, létrehozni' értelmet (az ugariti szövegekben a knj csak ilyen jelentésben szerepel) fejez ki: Ter 14,20,22; MTörv 32,6; Zsolt 78,54; 139,13; Péld 8,22; az alany mindig Jahve. Csak a Ter 4,1 esetében szerepel az egyébként hasonló értelemben használt szó mellett Éva alanyként. – 2. A bara ige a bibliai ~ teol. műszava. Csak Isten tevékenységét jelöli; 53-szor szerepel a Bibliában, de a Kiv 34,10; Szám 16,30 és Jer 31,22 kivételével gyakorlatilag csak a fogság idején és a fogság utáni időben keletkezett kv.-ekben szerepel (egyebek közt Iz 40–55: 16-szor; 56–66: 4-szer; Ter 1,1–2,4a: 7-szer; 5,1: 3-szor; Ez: 3-szor; 21,24 romlott szöveg); lásd még: Zsolt 51,12; 89,12,48; 102,19; 104,30; 148,5; a MTörv 4,32 és Sir 15,14 utalás a Ter 1-re; vö. Ez 28,13,15. Bármi volt is a szó eredeti jelentése (az óarabban: 'építeni'), a Bibliában elsősorban a. m. 'valami csodálatosat, újat, meglepőt tenni'. A bara szót – teol.-i mellékjelentés nélkül – még a Kiv 34,10 is tartalmazza azokra a csodákra vonatkozóan, amelyeket Jahve népe javára tett, továbbá a Szám 16,30 és a Jer 31,32 is; ott Dátán és Abirám hirtelen halálára utal, itt a soha nem hallott újnak szolgál kifejezésére, amely majd az üdvösség hónapban valósul meg; vö. Iz 42,9; 43,19; 48,7; 65,18. A ~ tárgya az ég és a föld (Ter 1,1–2,4a; Iz 42,5; 45,18), a nap, a hold és a csillagok (Zsolt 148,2–5; Iz 40,26), a világosság és a sötétség (45,7), a szél (Ám 4,13), a népek (Zsolt 102,19; Iz 43,1,15; Ez 21,35), az ember (Ter 1,27; 5,1 kk.; 6,7; MTörv 4,32; Iz 43,7; 45,12; 54,16; Ez 28,13,15; Mal 2,10), a tiszta szív (Zsolt 51,12) stb. – B) A fogalom. 1. A ~ gondolata Izr.-en kívül. Az a meggyőződés, hogy a világ és az ember egy teremtő istenség műve, az ókori K-en szerte el volt terjedve. On (Héliopolisz) kozmogóniájában az őstengerből (Nun) a maga erejéből keletkezett Atum saját magvat lenyelve és kihordva levegőt és nedvességet hoz létre. Ez az istenpár ad létet az égnek és a földnek. Memphisz teológiája szerint Ptah isten a szívvel és a nyelvvel adott létet az isteneknek. Az embert Hnum kosisten fazekaskorongon formált alkotásaként értelmezték. A békés jellegű egyiptomi kozmogóniáktól eltérően a mezopotámiai és föníciai kozmogóniákat a harciasság jellemezte: egy teremtő istenségnek le kellett győznie a káosz erőit, csak így jöhetett létre a mindenség. A babilóniai ~eposzban (Enúma elis) Marduk a Tiámat tengeri szörnyel folytatott elkeseredett harc után hozza létre a káoszból a kozmoszt. A karatepei és Leptis Magna-i feliratokban El a kánaáni istenek közt úgy szerepel, mint a föld alkotója. Az ugariti szövegek El nejét, → Asera istennőt teremtő istennőként, az istenek szülőjeként említik, Aljan Baal „Teremtőnk”-nek, „Nemzőnk”-nek nevezi Elt. Hnummal és Mardukkal kapcsolatban nyilvánvalóan arról van szó, hogy a dolgok létüket egyes-egyedül a teremtő istenségnek köszönhetik, de létük eredetét tekintve maguk az istenek is függnek az ősanyagtól, amely minden létező alapját képviseli. – 2. A ~ gondolata Izr.-ben. a) Kibontakozása, fejlődése. A száműzetés előtt keletkezett kv.-ekben alig jutott hely a ~ gondolatának. A legrégebbi szöveg, amely Isten teremtő tevékenységét bemutatja, a Jahvistának az ember eredetét bemutató részlete (Ter 2,4b–24). Isten teremtő tevékenységének itt minden bizonnyal a → föld ősállapota a kiindulópontja, amely kietlen → puszta képét öltötte: sem víz, sem növényzet nem volt rajta. A teremtő tevékenységet az jelenti, hogy Isten megöntözi a földet, kertet létesít, embert és állatot alkot. Az embernek és az

állatnak a föld porából „alkotása” emlékeztet az egyiptomi Hnum eljárására. Külön figyelmet érdemel az asszony ~e, akit Isten Ádám „oldalbordá”-jából „fölepít” (banah; az ugariti iratokban Elnék, az emberiség atyjának a mellékneve: 'az alkotottak alkotója' v. a 'teremtmények teremtője'). Jóllehet itt – pontosan véve – nem lehet szó voltaképpeni értelemben vett ~ről (ex nihilo = semmiből), a szerző azáltal, hogy Isten teremtő munkáját minden mágikus elemtől tisztán megőrzi, azt juttatja kifejezésre, hogy Istent az anyag fölött föltétlen úrnak ismeri el. Ezenkívül ahogy élénk állítja az ember ~ét, az nem következik szükségszerűen a természet törv.-eiből, hanem Istennek teljesen szabad tette, amely saját elhatározásából, sőt szerető gondoskodásából (vö. Ter 2,8 kk. 18) fakadt. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a ~ leírása itt nem önmagáért való, hanem Isten üdvözítő akaratának első jele. Talán a 2,7-re vonatkozik Iz 29,16; 45,9; 64,7 és Jer 18,1–6. A Ter 2-n kívül szinte csak Jeremiás említi, hogy a világot Jahve teremtette (Jer 27,5; 31,35; vö. 38,16), de egy utalást még 1Sám 2,8 is tartalmaz. A Ter 8,22-vel összhangban Jer 31,36 hangsúlyozza a dolgok Jahve teremtette rendjének állandóságát. Azt a gondolatot, hogy a tört. is Jahve műve és az ő előre elhatározott tervéhez igazodik, Izajás Szancherib támadásával kapcsolatban fogalmazta meg (Iz 22,11; 37,26); a gondolathoz Deutero-Izajás is szívesen visszatért. Végül biztos, hogy a Ter 14,19.22, ahol El → Eljon (a magasságbeli, a magasságos Isten, akit a szerző Jahvéval azonosít) úgy jelenik meg, mint az ég és a föld alkotója egy nagyon régi, már a kánaániaktól is ismert felfogást tükröz (teremtő istenség; vö. az El címmel). – A fogság idejétől a ~ gondolata jelentős szerepet töltött be Izr. fiainak vallásos gondolkodásában. Egész sor költői szöveg – a kánaáni és a babilóniai mitológiából átvett elképzelések felhasználásával – harcként mutatja be; ezt a harcot Isten vívja az → ösvíz ellen, amely → Rahab v. → leviatán néven rettenetet keltő szörnyként jelenik meg (Jób 3,8; 7,12; 9,12; 26,12 kk.; Zsolt 74,13 kk.; 89,10 kk.; Iz 51,9). Miként Marduk (Enúma elis 4,7 kk.) kettészeli Tiámat szörnyet, mint egy kagylót, s egyik feléből megalkotja az ég óceánját, a vizét eltorlaszolva, úgy Jahve is kettéosztja a tengert (Zsolt 74,13; Iz 51,9) és gátak, kapuk mögé szorítja (Jób 38,10). – A bölcsességi irodalom, amelyet az arányok iránti érzék és a gyakorlatiasság jellemez, szívesen állítja élénk a ~t építészeti alkotásként. Isten megszemélyesített → bölcsessége a teremtett világ minden részének: az őstengernek, a hegyeknek, az égboltozatnak, a felhőknek és a föld tartóoszlopainak egyaránt rendet szabott, megfelelő méretet és kellő szilárdságot adott (Péld 3,18 kk.; 8,22–31; Bölcs 7,21; 9,9; Sir 24,1–6). Jób a föld ~ét egy épület berendezéséhez hasonlóan írja le: kimérik a helyét, alapot raknak, szegletköveket helyeznek el (38). Ezzel párhuzamosan folyik a föld gyomrából előtörő vad víztömegek megfékezése, gátak közé szorítása; Isten áthatolhatatlan gátat vet nekik. Ezt az elképzelést tükrözi: a Zsolt 104,8 kk.; 148,5 kk.; Péld 8,29; Jer 5,22, de a legtökéletesebben a Ter 1,1–2,4a fejezi ki ezt a gondolatot. Isten 6 logikusan egymásra épülő szakaszban megteremti a → káoszból a mindenséget. A föld fűszálaitól az ég csillagaiig minden Isten műve (→ teremtéstörténet). A 2,4b-től eltérően itt elég az Isten szava, hogy a világosságot, a földet és a növényeket a létbe szólítsa. Az ókori K-en a → szónak, kivált ha átokkal v. áldással volt kapcsolatos, nagy hatékonyságot tulajdonítottak (pl. a varázsigének, ha egyszer már kimondták, saját ereje volt, s többé nem függött kimondója akaratától). De Izr. fiai a Tízparancsolatban és a próf.-k szavaiban úgy találkoztak Isten szavával, mint Isten teljesen szabad üdvözítő akaratának kifejezésével, aki választott népéhez fordult és akaratát minden ellenállással szemben érvényesítette. Ezért ott, ahol a kozmosz keletkezésére és kibontakozására vonatkozott, eleve nem is értelmezheték az Isten szavát valami lappangva (latensen) már létezőnek szükségszerű v. mágikus létbe szólításaként, hanem egyes-egyedül egy mindenható és teljesen független (autonóm) akarat kifejezéseként, amely egy teljesen szabadon előre elhatározott tervet valósított meg. Ter 1: itt az Isten szava mintegy törv.-e a ~nek. Egyszer kimondva oka egy önmagával azonos, mindig fennmaradó világrendnek: a nappal és az éjszaka váltakozása elkezdődött, hogy soha meg ne szűnjön (1,3 kk.); a föld mindvégig képes lesz növényzetet sarjasztani (1,11); a Nap és a Hold

elkezdte járni és folyamatosan járja a pályáját (1,16–18) stb. Az égboltozattal, a nagy világítókkal és a vad állatokkal kapcsolatban Isten nemcsak szól, hanem cselekszik is. Épp ez a párhuzam világít rá a teremtő szó fogalmára; ugyanakkor a bara szó, amely a nagy tengeri állatokra, az emberre és a teremtett világ egészére vonatkozik, az Isten teremtő tevékenységének csodálatos és transzcendens voltát emeli ki. – Azt a gondolatot, hogy a teremtett világot a teremtő szó hozta létre, a Zsolt 33,6–9; 148,5, valamint a 104,7; 147,4 kk., 15 kk. tartalmazza; Deutero-Izajásnál is megtalálható, bár némileg más értelemben. Ter 1: ha itt Isten teremtő szavát statikusabban kell értelmezni, akkor Deutero-Izajásnál dinamikusabban; a próf. Jahve hatalmát akarja kiemelni, aki egyetlen szavával irányítja és korlátok közé szorítja a kozmikus erőket, hatalmakat (Iz 40,26; 44,27; 48,13; 50,2). Ezzel arról akarja meggyőzni a száműzötteket, hogy Jahvének hatalmában áll népét kiszabadítani és fölemelni. Hogy az egész világot Jahve teremtette, az Deutero-Izajás számára vitathatatlan alaptétel (40,26; 43,1.7.15; 45,7.12.18; 54,5: e helyeken bara szerepel; ezenkívül: 40,22; 44,24); még magát a sötétséget és a balsorsot is Isten teremtő erejének, hatalmának tulajdonítja (45,7). Ez a teremtő erő nem csupán a dologi világ létrehozásában és fenntartásában nyilatkozik meg, hanem az Izr.-nek ígért üdvösség csodáját is végbeviszi mint egy új teremtést (41,20; 45,8; 48,7). – Izr. fiait csodálat töltötte el Isten teremtő tevékenysége láttán; csodálatuknak himnuszokban (Zsolt 8; 19,1–7; 104) és dicsőítésekben (doxológiákban) adtak hangot (Jud 16,13 kk.; Ám 4,13; 5,8 kk.; 9,5 kk.); imákban fordultak Jahvéhoz, aki az eget és a földet teremtette (Jer 32,17; Neh 9,6; Jud 9,12; Eszt 13,10) és zsoltárok egész sora visszhangozza a ~ gondolatát (Zsolt 24,1 kk.; 33,6; 89,12 kk.; 93,2; 95,5; 119,73.90 kk.). Épp teremtő tevékenysége révén különbözik az igaz Isten a bálványoktól (Iz 17,7; 40,18–26; Jer 10,11 kk.; 51,15 kk.; Dán 14,5; Bölcs 13,1–9; 15,11; Zsolt 115,3.15; 135,6 kk.). – b) Jellege. A jahvizmus nem ismeri a teogóniát. A teremtő Isten, Jahve nem az ősanagtól vette létét, mindig volt. Ezt a meggyőződést fejezi ki Deutero-Izajás e szavakkal: „Én, az Úr, az első, aki még az utolsók közt is ugyanaz vagyok” és: „Én vagyok az első és az utolsó” (Iz 41,4; 44,6; 48,12). Ugyanerre utal a Ter 1,1: Isten teremtő munkája megelőzte az ég és a föld keletkezését, ez jelentette a kezdet kezdetét (kezdetkor). A Péld 8,22–26 még világosabban kifejezi a Teremtő abszolút elsőbbségét; itt ui. arról van szó, hogy az isteni bölcsesség előbb van, mint az anyagi világ, sőt még az ősvíznél is előbb létezik, amelyet a Ter 1,2 még Isten teremtő munkája kiindulópontjának tekint (vö. Zsolt 90,2). Az a meggyőződés, hogy az anyag nem mindig létezett. logikusan elvezetett a semmiből ~ gondolatáig. Ezt kifejezetten csak 2Mak 7,28 tartalmazza; erre nézve, valamint a Ter 1,2 és a Bölcs 11,17 megértéséhez → káosz. – Izr. fiainak a ~sel kapcsolatos meggyőződése szoteriológiai jellegű volt. A Ter 1,1–2,4a kifejezetten kiemeli, hogy Isten mindent jónak alkotott, a 2,4b–24 pedig az első ember boldogságát mutatja be, de a bűn megzavarta az eredeti rendet, a vízözönnel a szép kozmosz újra visszasüllyedt a káosz állapotába. Egyszer a jelen világnak is vége lesz (Zsolt 102,26 kk.; Iz 34,4; 51,6), hogy elfoglalhassa helyét az új ég és az új föld, amelyeket Isten teremt (65,17; 66,22), és amelyek az idők végén az ősidők, a kezdeti állapotok visszatérését fogják jelenteni. – II. Az ÚSz-ben. A) A szóhasználat. A gör. ktidzó szolgál műszóként a ~re vonatkozóan, amelynek voltaképpeni értelme 'lakhatóvá tenni', 'alapítani'; az alany mindig Isten. A gör. szónak ez a jelentése még nem élhetett, amikor az ÓSz-et lefordították gör.-re: a LXX a 46-ból csak 17 esetben adja vissza a héb. barát ktidzóval. – B) A fogalom. 1. Szemmel láthatóan hangsúlyt kap a ~ egyetemessége: mindent Isten teremtett (1Kor 8,6; Ef 3,9; Zsid 3,4; Jel 4,11); „mindent a mennyben és a földön: a láthatókat és a láthatatlanokat” (Kol 1,16; vö. ApCsel 4,24; 14,15; 17,24; Jel 10,6; 14,7). – 2. A világ, a ~ kezdetére való gyakori hivatkozás (Mk 10,6; 13,19; Mt 24,21; 2Pét 3,4; vö. Mt 19,4.8), a ~ kezdetnek tekintése (Róm 1,20; Zsid 1,10; vö. Mt 13,35; 25,34; Lk 11,50; Zsid 4,3; 9,26; Jel 13,8; 17,8) és az az újra meg újra visszatérő kifejezés, hogy 'a világ ~e előtt' (Jn 17,24; Ef 1,4; 1Pét 1,20; vö. Jn 17,5) arra mutat, hogy az ÚSz – mint az ÓSz is – csak korlátozott létet tulajdonított a kozmosznak. Ez

egyfelől azzal függ össze, hogy a szemléletességhez szokott embernek a hitigazságot legcélszerűbb volt olyan korhoz kapcsolódó kifejezéssel élve megfogalmazni, mint amilyen a Ter 1,1; az említett helyek mind erre utalnak. A 'kezdetkor' kifejezéssel az 1,1 elsőrendűen Isten teremtő művét akarja megtenni a kozmosz kiindulópontjául, és semmiképp nem abban a filozófiai kérdésben kíván állást foglalni, vajon elképzelhető-e egy mozgásban lévő anyagi lét függősége egy nem lett, tehát egy kezdet nélküli léttől (creatio ab aeterno). Másfelől szerepe volt a ~ korhoz kötött módon való értelmezésének abban is, hogy Izr. az emberiség tört.-ét úgy értelmezte, mint utat a boldogság eredeti állapotának elvesztésétől teljes visszaszerzéséig: a ~ épp e tört. szolgálatába állítva kapta meg a megfogalmazását. Hogy a világnak kezdete volt, az vsz. nem egyéb a Bibliában, mint az Isten teremtő munkájában való hit konkrét formában való kifejezése. – 3. Hogy az ÚSz szerzői a semmiből való ~t vallották, az abból következik, hogy mindennek az eredetét kifejezetten Istenre vezetik vissza. A Zsid 11,3 megfogalmazásában: „A látható a láthatatlanból lett”, azaz az Istentől való. A szerzőnek itt a 2Mak 7,28 negatív megfogalmazásával (semmiből) szemben (vö. Róm 4,17) sikerült az időfogalom kikapcsolásával pozitívan kifejeznie, hogy az anyagi, mint olyan létében függ az anyagtalantól. – 4. Zsid 11,3 (vö. 2Kor 4,6): „a világot az Isten szava alkotta”. Azt a szerepet, amelyet a bölcsességi irodalomban a megszemélyesített bölcsesség játszik a ~ben, Pál ap. (1Kor 8,6; Kol 1,16; Zsid 1,2.10) Krisztusnak tulajdonítja: általa teremtette a világot (vö. Péld 8,22). János a → Logoszt látja benne, az Isten szavát (Jn 1,1 kk.), aki személyében különbözik Istentől, de isteni természete szempontjából azonos vele (vö. az ósz-i megalapozással: Iz 55,10 kk.; Zsolt 147,15; Bölcs 18,14–16); a Ter 1 neki tulajdonítja a ~t (Isten szólt). – 5. Egy új ~ gondolata: 2Kor 5,17; Gal 6,15; Ef 2,10.15; 4,23 kk.; Kol 3,10; 2Pét 3,13; Jel 21,2. Ezt sóvárogva várja a teremtett világ a mulandóság szolgálai állapotában (Róm 8,19 kk.). → új teremtés.

Teremtés könyve, Genesis, Ter: protokanonikus ósz-i könyv, az egész Szentírás és a Pentateuchus első könyve. A protestáns kánonban Mózes első kv.-e. – I. Elnevezés. A maszoréták az első szóról (beresit 'kezdetben') Beresitnek nevezték. A többi kánonban az elnevezés a héb. toledot szóból származik. Bizonyos részek (5,1; 6,9; 10,1; 11,10.27; 25,12.19; 36,1; 37,2) ui. toledottal ('származás, családtört.') kezdődnek. A LXX geneszisz, a Vg generationes szóval fordítja, és a LXX az egész könyvet Geneszisznek nevezi. Ezt az elnevezést a kv. élén álló → teremtéstörténet is indokolja. A teremtéstört.-et lezáró toledot szót (2,4) az 5,1 hatására a LXX biblosz geneszeósz-szal (vö. Mt 1,1) adta vissza. A Vg révén Ny-on is a Genesis név honosodott meg. – II. Keletkezése. A ~ végső formáját zsidó-papi körökben kapta a fogság utáni időben (P). Olyan írott hagyományt ölel fel, amely sokkal előbb keletkezett, s a szájhagyományban már formát öltött. Ez a Jahvista összesítés (J) a törzsek Dáviddal kezdődő nemzetté válását tükrözi. Bizonyos kiegészítések (több mint 20) egy önálló Elohista egységesítésből (E) kerültek bele, v. annak köszönhetőek, hogy maga a Jahvista összesítés ment át bizonyos fejlődésen. Annyi bizonyos, hogy a kv. hosszú fejlődés eredményeként jött létre (kettősségek, ellentmondások, kiegészítések). A J hagyomány először a Paradicsomot, majd azt mutatja be, hogy a bűn romlást hozott az emberre és a világra (vízözön, bábeli nyelvzavar), de Noé, Szem, Ábrahám és utódai áldása ennek véget vetett. A P-hagyomány egységes egészzé fűzte össze a kv.-et, úgy ahogy ma ismerjük. Nemcsak keretet ad a J E-összesítésnek, hanem bizonyos pontokon, amelyek papi szempontból fontosak voltak (teremtés, szombat, szövetség, körülmetélés), tovább is építi (Ter 1; 5; 9; 17; 23). Ezáltal a régi elbeszélés általános emberi szempontból távlatot kap: a káoszból kozmosz lesz, majd a bűn következményeként a világmindenség ismét zűrzavarrá (vízözön) válik, de Noéban új emberiség születik. Isten → szövetséget köt vele, ezt Ábrahámban megújítja. A deuteronomikus hagyomány (D) a ~ből hiányzik, bár a próf.-k hatása kimutatható (2–3; 11,1–9). – III. Tartalma. A ~ valóban teremtéstört.-eket tartalmaz: 1. A világ és az emberiség keletkezése és sorsa, az ún. őstört. Ádámtól Ábrahámig, vagyis az

emberiség ősatyjától Izr. ősatyjáig (1–11); 2. Izr. őstört.-e Ábrahámától Jákob fiaiiig, akikre a zsidó nép a maga tört.-ét visszavezeti (12–50). Ebben a keretben számos természeti v. művelődéstört.-i jelenség létrejöttének a tört.-e helyet kap, és sok vallási és társadalmi szokás, politikai, néprajzi, ill. földrajzi adottság is beleépül. Maga az → őstörténet 6 elbeszélésből v. képből áll: a teremtés 6 napja (1,1–2,4a), Paradicsom és bűnbeesés (2,4b–3,24), az első gyilkosság (4,1–16), vízözön és a Noéval kötött szövetség (6,1–9,17), Noé átka és áldása (9,18–28), a bábéli torony (11,1–9). Mindezt egy többé-kevésbé összefüggő egésszé kapcsolja össze a 4 nemzetségtábla: Kain fiai (4,17–24), Szet fiai (4,25–5,32), a népek táblázata (Ter 10), Szem utódai (11,10–26). A → pátriárkák tört.-e a 3 fő alak szerint 3 részre tagolódik: Ábrahám (12–25; Izsák: 26), Jákob (27–35; Ézsau: 36) és József (37–50; Júda: 38). – IV. Műfaja. A ~ben az elbeszélések nem úgy tükrözik az eseményeket, ahogy azok lezajlottak. A szó szerinti értelmezést a sugalmazás sem indokolja, mert nem új közléseknek, hanem a már ismert dolgok hitbéli megértésének forrása. Ezek értéke eleve nem lehet teljesen egyértelmű, hiszen az önkéntelen emberi érzékelésre, ill. az akkori „tudomány”-ra vezethetők vissza, olyan közösségi v. helyi emlékeken alapulnak, amelyekbe sokszor belejátszanak az etiológiai elbeszélések és népi mondák. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a ~ a fantázia szülötte. Olyan egyre jobban kiszélesedő hagyománynak, mint amelyet a ~ tükröz, kell lennie kiindulópontjának (személyek, események, életkörülmények), még ha ez nem teljesen körvonalazott is. A hagyomány megformálása, kikerekítése tört.-i és emberi tapasztalatokat tételez föl: a ~ sok vonatkozásban hűen tükrözi az izr. életet, a tört.-ek valóságos helyzeteket és viszonyokat adnak vissza. – V. Teológiája. A ~nek ilyen módon értelmezett tört.-isége az üzenet lényegét nem érinti, mert „az első dolgok”-ról (világ, emberiség és Izr.) mondott dolgok (a továbbiakban eredettan) csak látszólag tartoznak a múlthoz. Valójában az a hit fejeződik ki bennük, hogy az embernek és Izr.-nek van jövője, sőt a végső dolgokra vonatkoztathatók: a bibliai eredettan eszkatológia. A hit föltárja az élet értelmét, rányitja az ember szemét egy jobb emberre, egy jobb világra, az emberi tört.-ben Isten szándékait látja, azt, amivé az embernek és Izr.-nek lennie kell. A ~ egészét ez az eredettani jelleg jellemzi: nemcsak Isten eredeti elgondolása, hanem bizonyos nemzeti álmok is úgy jelennek meg, mint amelyek a kezdet kezdetén már teljes egészükben megvalósultak; másfelől ott, ahol arról van szó, a jelenben miért nincs úgy, azok a tényezők vannak felsorakoztatva, amelyek az eredetnél megrajzolt eszményi jövő útjában állnak. Ezért a ~ kiindulópontja valójában nem a múlt, hanem Izr. jelene és az ember adott helyzete. A múltra utalással, amely valójában a jövőbeli távlatot nyitja meg, a ~ azt akarja lehetővé tenni, hogy a lét a hit világosságánál értelmet kapjon. Innen érthető, hogy a tört.-ek anyagát és színeit inkább az adott helyzetből veszi, nem a múltból meríti. Az 1–11 esetében ez kézenfekvő, de még a pátriárkák tört.-ében is sokkal inkább az fejeződik ki, amit Izr.-nek hinnie kell v. amivé lennie kell, mint amit az ősatyák véghezvittek. Az atyák Istenével való érintkezés azt a dialógust tükrözi, amelyet Jahve és Izr. folytatott. Az őstört. ezt általános emberivé szélesíti: a szövetség Istene egyszersmind a világ és az emberiség teremtője; a természet és a tört. ugyanannak az egy Istennek a kezében van. Amit tehát az OSz idején Izr. és Júda tett, azt minden hívő ember megteheti megtanulhatja, hogy az életét Isten üdvözítő akarata hordozza. Ha ezt keresztezi is a bűn, az emberi gyengeség, az ember mégis belenő egy új világba, amelyben Isten lesz minden mindenben. Ezt elsőként, ha csak halványan is, a Ter 2 körvonalazza.

teremtéstörténet: I. A fogalom. Az elnevezés a teremtésnek csak a Ter 1,1–2,4a tartalmazta leírására vonatkozik (hat nap), amely nemcsak a P-forrásnak, hanem az egész Bibliának is a kezdete. Sokszor van szó 1. és 2. ~ről; ez utóbbin a bűnbeesés tört.-ét értik az exegeták (2,4b–3,24). Jóllehet a bűnbeesés tört.-e egy töredékes ~tel kezdődik (2,4b–7), és az asszony teremtésének etiológiai elbeszélését is magában foglalja (2,18–23), valójában mégis nem a teremtés, hanem a → bűnbeesés a tárgya. A teremtéssel kapcsolatos egyéb bibliai részeket illetően: →teremtés. – II. Főlépítése és irodalmi műfaja. A ~ bevezetéssel kezdődik

(1,1 kk.) és egy következtetéssel zárul (2,1–3). A bevezetés az ősállapotot (→ káosz) állítja elének, a következtetés a végső állapot (műve bevégeztével Isten megpihen). Vagyis a ~ a káosznak kozmoszá való átalakulását foglalja magában. Hogy az 1,1 kk. az ősállapotot mutatja be és még nem tartozik szorosabb értelemben véve a ~hez, egyfelől grammatikai, másfelől exegetikai okokra vezethető vissza. P. Humbert szerint a héb. Bibliában a resít 'kezdet' szó egy kivétellel (Iz 46,10), a beresít összetétel pedig kivétel nélkül mindig status constructivusban áll (Jer 26,1; 27,1; 28,1; 49,34), így a Ter 1,1 vonatkozásában is számolhatunk a status constructivusszal; ez azt jelenti, hogy a beresít így értelmezhető: a teremtés kezdetén. Exegetikailag azt kell megjegyezni, hogy a jahvista párhuzam (2,4 kk.) szintén kaotikus ősállapotot tételez föl; hogy a teremtés 6 nap alatt zajlik le, az 1,1 kk. azonban kívül esik e 6 napon; hogy Isten a ~ben a szavával teremt, de erről csak az 1,3-tól van szó; végül hogy a babilóniai teremtéseposz (Enúma elis) szintén „amikor”-ral kezdődik. Következésképpen az 1,1 kk.-t így kell fordítani: „Amikor Isten elkezdte megteremteni az eget és a földet, a világ káosz volt” (P. Humbert) v. „A kezdet kezdetén, amikor Isten az eget és a földet teremtette – a föld azonban pusztá volt és üres” (W. Zimmerli). – A teremtés 6 nap alatt zajlik le, ezáltal ritmikus szerkezetet kap a leírás, az „este lett és reggel” refrén pedig, amellyel a teremtés napjai zárulnak, 6 strófára tagolja. Minthogy a szerző a 3. és a 6. napon 2–2 teremtést mutat be, ezek a strófák 2–2 félstrófából tevődnek össze. Így az egész ~ eképpen tagolódik: 1–2–3a: 3b/4–5–6a: 6b. Így a teremtés 6 napja 2 részre oszlik, s mindkét rész 3–3 napra tagolódik: az első 3 napon a térségek jönnek létre az elválasztással, a második 3 napon a térségek berendezése és benépesítése zajlik le. Így a következő sémát kapjuk: A térségek megteremtése elválasztással: 1. nap: a világosság és a sötétség szétválasztásával megjelenik a fény térsége; 2. nap: a vizek szétválasztásával megjelenik a levegő térsége; 3. nap: a víz és a föld szétválasztásával megjelenik a) a szárazföld, b) a növényzet. A térségek benépesítése: 4. nap: a fény térségéé csillagokkal; 5. nap: a víz és levegő térségéé halakkal és madarakkal; 6. nap: a szárazföldé a) állatokkal, b) emberekkel. Ritmikus szerkezete, művészi stílusa és ünnepélyessége ellenére nem helyes a ~et költeménynek, sőt himnusznak tekinteni. Több tényező hiányzik belőle, ami költeménnyé avathatná: a képzelet szárnyalása, a költői kibontakozás, a líraiság. Nem találkozunk benne képekkel, antropomorfizmusokkal, azokon kívül, amelyekre föltétlenül szükség van (Isten teremtő tevékenységének körülírása: Isten szólt, Isten látta, Isten megpihent). A szöveg olyan környezetben keletkezhetett, ahol a dogmatikai és rituális kérdések közel álltak az emberekhez és ahol az emberek hozzá voltak szokva ahhoz, hogy különbséget tegyenek, hogy meghatározzák és osztályozzák a dolgokat. Ilyen környezetként csak a jeruzsálemi templom papsága jöhet szóba. A Papi iratra (P) jellemző befejező formula (2,4a: „Ez a története az ég és a föld teremtésének, ahogy az lefolyt”; toledot = családfa; keletkezéstörténet) egyszersmind azt is tanúsítja, hogy a P szerkesztői a teremtés leírását ~ként értelmezték. A ~ úgy keletkezett, hogy a teremtéssel kapcsolatos ókori K-i hagyományokat teol.-ilag átértékelték és újraértelmezték a próf.-i monoteizmus és az izr. üdvösségváras szellemében. – III. A teológiai tartalom. A ~ben előttünk álló elgondolásokra, valamint ez elgondolásoknak a különféle ókori K-i kozmogóniákkal való kapcsolatára nézve: → teremtés. Itt csak azokra a teol.-i szempontokra mutatunk rá, amelyek a Papi irat szerkezetéből és irodalmi jellegéből, valamint a ~nek a Pentateuchus egészébe való beilleszkedéséből adódnak. – 1. A ~ fő mondanivalója az, hogy az egész mindenség teremtményi viszonyban van egy világfölötti Istennel: ezen az egy Istenen kívül nincs más istenség, csak teremtett lények léteznek. Észre kell vennünk: a teremtettséget a szerző – némi éllel – három irányban hangoztatja: a) A csillagokkal kapcsolatban: nem istenségek, hanem Isten teremtményei; nem hatalmak, akiket az embernek szolgálnia kellene, hanem fordítva: az a rendeltetésük, hogy ők szolgáljanak az embernek (1,14–18). Itt ugyanazzal a kérdéssel állunk szemben, mint amelyet Deutero-Izajás is taglal a ~tel egyidőben keletkezett írásában (Iz 40,26; 45,12; vö. 24,21–23). A csillagok nem az

ember sorsát határozzák meg, ahogy a babilóniaiak vélték, hanem a nappalt és az éjszakát, az ünnepeket és az évet (Ter 1,14–15). – b) Az állatokkal kapcsolatban: a ~ben (az 1,1 kivételével, ahol általános érvényű) először az állatokra vonatkoztatva találkozunk a bara igével. Annak kiemelésében, hogy az állatok teremtett lények, kétségtelenül szembefordulást kell látnunk az egész ókori K-en dívó állatkultusszal. Ugyanakkor nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy a teremtettséget a ~ először a tengeri szörnyekről állítja, amelyeket a mitológiában isteni nimbusz vett körül (→ sárkány). De mint már a csillagok esetében, az állatokkal kapcsolatban is kiérződik a leírásból a teremtés csodáján való elámulás, ugyanígy az állatvilág keltette romlatlan öröm is (ahogy főleg Jób 39–41; Zsolt 104 kifejezi), és Isten áldása (Ter 1,22) Istennek az állatvilágról való gondoskodását is magában foglalja. – c) A nemzőerővel kapcsolatban: Azzal ellentétben, hogy Izr.-en kívül magától értetődően istenítették a termékenységet, a ~ben úgy jelenik meg a termékenység, mint teremtett dolog, de ugyanakkor az állatokra (1,22), főképpen pedig az emberre mondott áldásban (1,28) úgy szerepel, mint Istentől elrendelt feladat, tőle eredő megbízatás. – 2. A ~ nem csupán Isten nagyságának dicsőítése, hanem egyszersmind az ember nagyságának a megfogalmazása is. Mint az egész Biblia, végső fokon a ~ is csak az emberért van: az embernek az Istenhez való viszonyát mutatja be, amely az embernek a többi teremtményhez való viszonyát is meghatározza. Már a ~ felépítéséből is következik, de az 1,28 kk. konkrétan meg is fogalmazza, hogy az ember a teremtés ura; csak Isten áll fölötte. Így az ember középen helyezkedik el az Isten és a világ között, de mint Isten → képmása, mégis közelebb van az Istenhez, mint a világhoz. Csak egy teremtmény fölött nem kapott az ember hatalmat: a másik ember fölött, mert a másik ember is Isten képmása. De míg a ~ből ezt inkább csak kikövetkeztetni lehet, addig a vízözön után konkrétan meg is fogalmazódik (9,5 kk.). – 3. Az ember Isten képmásának rangjára emelése elválaszthatatlanul összekapcsolódik az ember kétneműségével; az 1,27 egyként említi a kettőt. A férfi és a nő együtt tükrözi Isten dicsőségét, együtt folytatja Isten teremtő művét. A Jahvistától (2,18–23) eltérően a Papi iratban az asszony kezdettől egyenrangú társként áll a férfi mellett az Istenhez való hasonlóság ugyanazon fokán; ez az ókori gondolkodás számára teljesen elképzelhetetlen volt. Egyébként nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egész ~ben csak fajok teremtéséről van szó, nem egyedek teremtéséről; ez az ember esetében is így van. De hallgat a ~ szerzője az ember teremtésének mikéntjéről is. Tudja, hogy ez nem a teológus kérdéskörébe tartozó dolog. Éppen ezért módszertanilag helytelen a fejlődélmélet, a monogenezis v. a poligenezis kérdéseit a ~tel kapcsolatba hozni: teljesen más szemszögből vetődik fel a probléma az egyik és a másik esetben. – 4. Ha a papi ~ – Isten üdvözítő tetteinek okmányaként – az egész Szentírás élén áll, azt mintegy megnyitja, akkor már a teremtésnek üdvösség jellege volt. A teremtés volt Isten első üdvözítő tette. A kezdet fogalma, amely a ~ élén áll, szükségszerűen föltételezi a véget. Isten műve kezdettől fogva a befejeződés, a tökéletessé válás felé tart. – Innen érthető az egy hét sémája, amelybe az egész teremtést beleszorította a szerző. Kifejezi az időbeliséget: a héb.-ek szemében, a hétnapos hét magát az időt jelentette. A teremtésben Isten az idővel is megajándékozta az embert, de egyszersmind a tört. kezdetét is meghatározta. Isten vezetésével és állandó közbelépésével a tört. feltartóztathatatlanul a vége felé tart. A tört. értelme a teremtés tökéletesedése. A tökéletesség jelenti a tört.-nek és az időnek a végét. – Egyébként Isten azzal, hogy a teremtett világ urává tette, arra hatalmazta fel az embert, hogy beleavatkozzon a teremtésbe és így tört.-i szerepet játsszon. A tört. irányítását azonban Isten magának tartotta fenn, és hamarosan ki is derült, hogy Isten a tört. menetét nem bízhatja az emberre, hogy az ember a hatalmat, amelyet kapott, összetéveszti az erőszakkal (6,11), s uralkodni akar a többi emberen, pedig erre nem kapott felhatalmazást. A P szerint Istennek a tört.-be való belenyúlásai mind azt célozzák, hogy az embert szálnalmas bukásai ellenére is Isten felé fordítsák, akihez tartozik, és hogy a 7. nap elérkezzék, és megvalósuljon, ami írva áll: „Így készült el az ég és a föld” (2,1). – Ebből

következően annak, hogy a 7. napon Isten megpihent, üdvtört.-i jellege van. Semmi sem áll távolabb a P szerzőjétől, aki fölséges Istent képzelte maga elé, mint egy durva antropomorfizmus. A nyugalom napja helyett a 7. napot mi inkább ünnepnapnak mondanánk. Erről a 7. napról a szerző nem mondja, amit a hét többi napjával kapcsolatban mond: véget ért, este lett. Ennek a napnak nincs estéje, mintha örökké tartana. De az örökkévalóságból mégis átnyúlik a mi időnkbe. A hét 7. napjának ünneplésével az ember részesedik Isten ünnepnapjából, de helytelen volna a szóban forgó séma (7 napos hét) fő teol.-i mondanivalóját a szombatra vonatkozó parancs megokolásában v. emlékezetbe vésésében keresni. Kétségtelen, hogy a szerzőtől – mint fentebb láttuk – nem állt távol a polemizáló szándék. Így föltehető, hogy a szombat fontos dolog volt a szerző számára: magának Istennek a példája szentelte meg. De semmiképpen nem ez volt érdeklődésének voltaképpeni tárgya. Inkább az ember kilétét akarta meghatározni és a helyét kívánta kijelölni Isten üdvözítő tervében: az a cél e terv szerint, hogy az embert, miután az időben munkálkodott, örök nyugalom várja, amelynek nincs estéje. A Zsid az ÚSz-ben megvalósult beteljesedés fényében továbbfejleszti a gondolatot: „Nyugalma országába ugyanis csak akkor jutunk el, ha hívők vagyunk... A szombati nyugalom tehát még ezután vár az Isten népére. Aki ugyanis belép nyugalma országába, az abbahagy minden munkát, mint ahogy az Isten is abbahagyta a magáét” (Zsid 4,3.9–11).

természeti törvény: Pál tanítja (Róm 2,14–16), hogy Isten nemcsak Mózes törv.-ében nyilvánította ki akaratát. A pogányok ui. nem ismerik Mózes törv.-ét, de azért vannak fogalmaik Istennek Mózes törv.-ében kinyilvánított akaratáról. Ez Pál számára abból a megállapítható tényből következik, hogy bár Mózes írott törv.-ét nem ismerik, a pogányok is igazodnak nyilvánvaló módon egy törv.-hez, amely a belsejükbe (a szívükbe) van írva, és amely lényegében megegyezik a mózesi törv.-nyel. Az erkölcsi normáknak ezt a pontosabban nem körülírt magvát minden ember ismeri, aki birtokában van az emberi természetnek. Természetüknél fogva ismerik az emberek ezeket a normákat. Ezekhez a pogányok szívébe is beleírt törv.-ekhez járul a → lelkiismeret. Így az Isten kifejezetten kinyilatkoztatott, pozitív erkölcsi törv.-e előtt és mellett minden emberben benne él egy szívébe írt erkölcsi törv. is, egy természetes normatudat, amelyet többé-kevésbé isteni, föltétlen követelménynek érez az ember. Az ap.-nak a ~ről szóló tanítása összhangban áll azzal a szintén csak mellékesen érintett, ill. megfogalmazott tétellel, amely szerint Istent természetes úton, a természetből is meg lehet ismerni.

termőtalaj: → föld.

Tertullusz (a lat. tertius = 'harmadik' kicsinyítő formája): Ananiás főpap szolgálatában álló, nem zsidó rétor (ügyvéd). Félix helytartó előtt ~ emelt vádat Pál ellen, s képviselte a főtanács álláspontját (ApCsel 24,1–7).

területmérték: Egysége az iga volt: az a terület, amennyit egy nap alatt föl lehetett szántani egy pár ökörrrel; ez Mezopotámiában 450, a róm. birodalomban 900 négyszögölnek felelt meg.

Tessalonika: makedón kereskedőváros a Thermai-öböl és a Via Egnatia mellett. Therma gör. kolónia volt, amelyet Makedónia királya, Kasszandrosz a Kr. e. 4. sz. vége felé újjáépíttetett és feleségéről, Tessalonikéről nevezett el, aki Nagy Sándor egyik testvére volt. Teljes virágzását akkor érte el a város, amikor a róm.-ak a Pydna melletti csatában (Kr. e. 168) meghódították, majd megtették Makedónia róm. tartomány fővárosává (Kr. e. 146). A Filippi melletti vívott csata után (Kr. e. 42) ~ szabad város lett; saját elöljárói voltak (ApCsel 17,6.8; a címük feliratból is adatható). Pál ap. idejében volt itt egy zsidó közösség; ennek zsinagógájában hirdette Pál 2. missz. útján az ev.-ot, de nem ért el eredményt. A gör.-ök körében nagyobb visszhangra találtak szavai; így gör.-ökből, főleg kézművesekből v. kisebb

üzemek tulajdonosaiból alapította meg az egyh.-at, a zsidók azonban elűzték a városból (Kr. u. 51–53; 17,1–9). Másodszor vsz. 3. missz. útján kereste fel Pál ap. a várost (20,1–4). Pál kísérői közül Arisztarchusz és Szekundus származott ~ból. A ~i keresztényeknek írta a → Tesszalonikaiaknak írt első és második levelet. A város modern neve Szaloniki volt, de nemrégén visszakapta eredeti nevét.

Tesszalonikaiaknak írt első és második levél, 1Tesz, 2Tesz: protokanonikus úsz-i iratok, Pál ap. levelei a → Tesszalonikában élő híveknek. – I. Keletkezésük. Az 1Tesz Pál ap. első fennmaradt levele. Pál 2. missz. útján, amelyen Szilas és Timóteus voltak a kísérői, Makedóniában, Tesszalonikában is alapított egy egyh.-at (Kr. u. 50 v. 51). Ez főleg egykori pogányokból állt, akik mint → istenfélők már azelőtt is eljártak a zsinagógába (vö. ApCsel 17,1–4; 1Tesz 1,6 kk.; 2,14). Az ApCsel 17,5–10 szerint azonban a zsidóknak sikerült a népet felizgatniuk, úgyhogy Pál kísérőivel együtt kénytelen volt éjjel elhagyni a várost. Többször is megpróbálta, hogy visszatérjen, de eredménytelenül (1Tesz 2,18; 3,6). Athénból, ahova Bereából menekült (ApCsel 17,10–15), elküldte Timóteust, hogy látogassa meg a tesszalonikai egyh.-at (1Tesz 3,1–6). Timóteus – a levélből kikövetkeztethetően – jó hírekkel tért vissza Pálhoz (3,6). Mivel talán néhány kérdést is föltekert neki (vö. 4,13), Pál indítatva érezte magát, hogy levelet írjon a tesszalonikaiaknak. Az 1Tesz tehát 50/51-ben, Korintusban készült. – A 2Tesz ugyanott, néhány hónappal később íródott. – II. Tartalmuk. 1. Az 1Tesz megírását elsősorban lelkipásztori gondok indokolták. Pál nehéz helyzetükben erőt akart önteni a tesszalonikai keresztényekbe, hogy felbátorodva és megvigasztalódva folytassák a megkezdett utat. Ezért először is arra emlékezteti őket, hogy amikor a Lélek erejével hirdette körükben az ev.-ot, megtapasztalta kiválasztottságukat; épp az Istentől kiválasztottság az üldöztetés legmélyebb alapja. Isten meghívta őket dicsőséges országába (2,12), és ezért az Atyaistenben és az Úrban, Jézus Krisztusban (1,1) azok közül kiválasztva, akik még a bálványoknak szolgálnak (1,3.9), a tesszalonikai keresztények a szenvedő Egyh.-zal együtt (2,14 kk.) idegen, sőt ellenséges világban élnek, s a jövőben is abban kell majd élniük (vö. 2,18; 3,5). Kiválasztottságukat, amely a szorongatások közepette nem tekinthető magától értődőnek (vö. 3,2 kk. 9–13), nemcsak hitük, szeretetük és reményük élő volta tanúsítja (1,2 kk.), hanem az a mód is, ahogy az Isten szavát fogadták: nemcsak ők maguk lettek keresztények, hanem tőlük kiindulva terjedt el az Úr szava Makedóniában és Achájában (1,5–10). Az, ahogy Pál az elszenvedett bánalmak ellenére is hirdette nekik az ev.-ot: a lélek szabadságával, minden hamis szándéktól, álnokságtól mentesen, szintén mutatja, mennyire kedvét leli bennük Isten, saját örök életét akarva velük megosztani (vö. 2,8–12). Ezért viseli szívében az ap. Isten iránti hűségüket (3,1 kk.) s ezért örül élő hitüket, szeretetüket látva (1,2 kk.; 2,19 kk.; 3,6–10). Pál nem fárad bele, hogy rámutasson a tesszalonikai keresztények kiválasztottságára, hogy innen kiindulva megmagyarázhassa nekik helyzetüket. – 4,1–5,28: Pál az elmondottakból levonja a következtetéseket, hogy a tesszalonikai keresztények egyre inkább tetszésére lehessenek Istennek, aki bíróként jön el (4,1.3.6; vö. 3,13): a keresztények magától Istentől tanulták, hogy szeressék egymást (4,9), a szeretetnek kell áthatnia minden tettüket (4,7 kk.) magánéletükben éppúgy (4,3–5), mint a közösségi életben (4,6.10–12). – 4,13–18: Pál – apokaliptikus fogalmakkal (→ apokaliptika) élve – válaszol a tesszalonikaiaknak a Krisztus újraeljövele előtt elköltözött hívők sorsát illető kérdésére, amelyet nyilvánvalóan Timóteus közvetített: ha Krisztus újra eljön, ők is örökre egyesülnek vele. Addig éberségre int az ap. (vö. 5,1–11): a keresztények éljenek a hitből, reményből és a szeretetből, hogy az üdvösséget, aminek elnyerésére Isten szánta őket (5,9; vö. 1,4; 2,12), hálásan fogadhassák. Ezért levele végén Pál újra és nyomatékosan kéri testvéreit, úgy éljenek, ahogy Isten kívánja tőlük (5,12–28). – 2. A 2Tesz-ben Pál először is a parúzia kérdésére tér vissza. 1. levele félreértést okozott. Némelyek úgy vélekedtek az Egyh.-on belül, hogy az Úr napja közel van, már a küszöbön áll (2,2). Ezért már nem is dolgoztak (3,6–15; vö. 1Tesz 4,6–11), hanem koldultak és így rossz hírbe hozták az Egyh.-at, sőt, mintha attól sem riadtak volna

vissza, hogy hamis levelet terjesszenek a maguk igazolására (vö. 2,2). Pál félt attól, hogy nevével visszaélnek: külön kiemelte, hogy saját kezűleg írta alá levelét (3,17). Hogy az egyh.-i közösséget megnyugtassa, említett néhány előjelet, amelynek be kell teljesednie, mielőtt a vég elérkezik (2,1–12). Ez a fejezet meglehetősen homályos, mert Pál itt egy szóban elhangzott beszédére hivatkozik, amelyet nem ismerünk (2,5), és mert gondolatait csupán a kortársak számára világos, de a mi számunkra már csak nehezen érthető szimbólumokba öltöztette. Mégis, hozzávetőleg azt akarta közölni, hogy a gonoszság hatalma már a jelenben is érvényesül (2,7), de van, ami gátolja, hogy teljesen úrrá ne váljon (2,6). Az idők végén a rossz (talán az → Antikrisztus alakjában) egyfajta parúziát fog átélni és rövid időre diadalmaskodik (2,9 kk.); aztán döntő ütközetre kerül sor, amely Jézus Krisztus győzelmével fog végződni (2,8). Hogy mi lesz a gátló erő, azt legfőljebb sejteni lehet. A párhuzamos helyek (Jel 11,9–12; Mt 24,14) alapján föltehető, hogy az ev. hirdetésére kell gondolni. Aligha vitatható, hogy Pál ebben az időben Krisztusnak még egy közeli újraeljövételével számolt (1Tesz 1,10; 3,13; vö. 1Kor 16,22); ezt missz. munkája is igazolni látszik: alig volt ideje keresztelni (1,14.16). A későbbi levelek viszont arról tanúskodnak, hogy Pál meglehetősen tartózkodó magatartást tanúsított ebben a kérdésben (vö. Fil 1,22 kk.; 2,16 kk.). – III. Hitelességük és egységük. Az 1Tesz hitelességét és egységét napjainkban alig vitatják, a 2Tesz-ét annál inkább. A nyelv és a stílus ugyan tisztán páli, és a hagyomány is egyértelműen hitelessége mellett szól, hiszen már Polikárp is idézi. Ha csak a 2Tesz maradt volna ránk, nem volnának kétségeink, mert a hitelességét (és ezzel egységét is) a két levél egyezéseire hivatkozva vitatják: a 2. levél több párhuzamos helyet tartalmaz az 1Tesz-hez képest, mint az összes többi levél együtt, s ezeknek egyharmada szó szerinti egyezés (pl. 2Tesz 1,3 és 1Tesz 1,2 kk.; 2Tesz 1,5 és 1Tesz 2,12; 2Tesz 1,7 és 1Tesz 3,13). A két levél fölépítése is hasonló. Új gondolatot csak a 2Tesz 2,1–12 tartalmaz. Ezért a régebbi kritika későbbi hamisítást látott benne: Pálnak az a jövendölése, hogy hamarosan elérkezik a világ vége, nem teljesedett be; ezért egy későbbi szerző „helyesbítette” Pál felfogását (2,1–12), és ezt a f.-et beágyazta olyan részletekbe, amelyek az 1. levélből valók. Ez az érvelés nem túlságosan meggyőző, mert a 2,3–12 is apokaliptikus hagyományt ölel fel, amelyet Pál éppúgy ismerhetett, mint egy későbbi keresztény, hiszen Dán-re nyúlik vissza (vö. 11,31). Minthogy a 2. sz.-tól mindkét levelet egyaránt Páltól eredőnek tartották, a 2Tesz 2,4 a jeruzsálemi templom létét föltételezi és a nyelv és stílus jellegzetesen páli, valószínűbb, hogy a 2Tesz-nek is Pál ap. a szerzője. Ilyen értelemben nyilatkozik a legtöbb modern szerző is (E. von Dobschütz, E. Schweizer, M. Dibelius, A. Wikenhauser, K. H. Schelkle, W. G. Kümmel stb.). Teljesen megnyugtatóan azonban még nem sikerült a kérdést megoldani. A. von Harnack úgy véli, hogy a 2. levél a tessalonikai egyh.-on belül egy zsidó csoportnak íródott, az 1. levéllel egyidőben. Dibelius nézete szerint a 2. levél az egész közösségnek szólt, az 1. azonban csak az előljáróknak. Ám ezeket és a hozzájuk hasonló föltevéseket a szöveg nem erősíti meg. Még leginkább az látszik valószínűnek, hogy a 2. levelet nem sokkal az 1. után írta Pál ap. anélkül, hogy lett volna róla másolata. A 2,1–12 eltérő nyelve azzal magyarázható, hogy új témába kezdett, ugyanakkor régi hagyományt dolgozott fel, amelyet meghagyott eredeti formájában. A 2,5: az egyes számra áttérés jellegzetesen páli sajátosság (vö. 1Tesz 2,18).

test (gör. szóma, lat. corpus): I. A) Az ÓSz-ben. A héb.-ben nincs külön szó a ~ fogalmának jelölésére a basaron kívül, amely először is 'hús', azaz 'izomszövet' értelmet hordoz, de az egész → emberre is vonatkozhat. Izr. fiai szerint a ~ (= hús) és a → lélek nem egymással szemben, hanem 2 egyenértékű alkotóelemként egymás mellett áll; mindkettőnek érzelmeket, gondolatokat tulajdonítottak (Zsolt 16,9 kk.; 63,2; 84,3). Nem a ~, hanem az ember teremtéséről beszélnek. Csak a hellenista hatás alatt álló kv.-ekben került a ~ szembe az élet leheletével (Préd 12,7) v. a lélekkel (Bölcs 8,19 kk.; 9,15: „a romlandó test gátolja a lelket, és a földi sátor ránehezedik a sokat tűnődő elmére”). – B) Az ÚSz-ben a szerzők megtartották az ósz-i szóhasználatot, így a ~ (gör. szóma) gyakran azonos a hússal. De másfelől a ~

szembekerül a lélekkel (Mt 10,28; 1Tesz 5,23), mint a halandó a halhatatlannal. Pál teol.-jában a ~ fontos szerepet tölt be; foglalat a sok nem azonos értékű tagnak, amelyet Isten alkotott (1Kor 12,12–24). Istennek kell a ~ben megdicsőülnie (6,20; Fil 1,20), az Istennek szentelt és Istenre irányuló emberi élet szervévé kell válnia (Róm 6,12 kk. 19; vö. 2Kor 5,10). A ~ annyira konkrét valósága az emberi életnek és oly szorosan összefügg az emberi személyiséggel, hogy Pálnál az emberi ~ és a személy egyenértékű fogalmak; sőt azt mondja: „testetek a bennetek lakó Szentlélek temploma” (1Kor 6,19), továbbá „Isten temploma vagytok” és „az élő Isten temploma vagytok” (3,17; 2Kor 6,16); másfelől: „testetek Krisztus tagja” (6,15), s „tagjai vagyunk az ő testének” (Ef 5,30; vö. 1Kor 12,27). Így Krisztus megváltása, amelynek révén az ember kiszabadult a halál hatalmából, nem volna tökéletes, ha a ~re nem terjedne ki (Róm 8,18–23). A ~ megváltása a → halottak feltámadásával valósul meg (8,11; 1Kor 6,14; 2Kor 4,14 stb.), amikor is a ~ a halandóságból, erőtlenségből és dicstelenségből erőben és dicsőségben feltámad a halhatatlanságra, és az érzéki ~, amelyet a lélek éltet, pneumatikus (azaz Lélektől áthatott és irányított) szellemi ~té alakul át (15,42.44). Minthogy Isten teremtette, a ~ eleve, önmagában véve nem rossz; de Pál mégis a bűn forrását és eszközt látja benne (Róm 6,12; 7,18.23.25; 8,13; 13,14; Ef 2,3), és ezért a ~ nála bűnös (Róm 6,6; vö. 8,3), halálra szánt (7,24), érzékies (Kol 2,11). Ugyanakkor Pál Isten emberré lett Fiának is ugyanolyan ~et tulajdonít, ugyanazzal a kifejezéssel élve (1,22). – Pál a szóma kifejezést gyakran Krisztus misztikus ~ére, az → Egyházra, erre a természetfölötti élő szervezetre is vonatkoztatja, amelyet Krisztus és hívei alkotnak (Róm 12,5; 1Kor 10,17; 12,27; Ef 1,23; 2,16; 4,4.12.16; 5,23.30; Kol 1,18.24; 2,19; 3,15). – II. → hús.

testamentum, végrendelet: egyoldalú írásos rendelkezés, amely valakinek az utolsó akaratát rögzíti. Az ÓSz-ben nem találkozunk a fogalommal: először a szokásjog érvényesült az örökséget illetően, majd a Szám 27,8–11 tartalmazta rendelkezések voltak érvényben, s ezek közt nem szerepel, hogy az örökhagyó ~ban rendelkezhet hagyatékát illetően. Tób 8,20 kk. (gör. szöveg!) szintén nem tekinthető mai értelemben vett ~nak. Később a rabbik a hellén fogalommal együtt annak nevét is átvették: diathéké. Pál ap. ilyen értelemben él a végrendelet szóval (ennek gör. megfelelőjével): Gal 3,15–17 és Zsid 9,16 kk. – Minthogy az ÓSz gör. fordítói a héb. berit 'szövetség' szót a gör. diathéké szóval adták vissza, amely a hellén népnyelvben 'testamentum, végrendelet' értelmet hordozott, a lat. fordításokba is ~ került a héb. berit megfelelőjéül (nem foedus). Így lett ó ~ az ó szövetség, vagyis az a → szövetség, amelyet Jahve Izr.-lél kötött, az új ~mal, a Jézus vérével megpecsételt új szövetséggel (Lk 22,20; 1Kor 11,25; 2Kor 3,6–13) szemben. A Vg a vetus ~ kifejezést tartalmazza az ó, a régi szövetségre vonatkozóan. Ez a szóhasználat később az összes többi kv.-re is átterjedt, amely az ó, a régi szövetséggel kapcsolatos eseményeket, rendelkezéseket öleli fel: Ószövetség, Ó~. Ugyanakkor azok a kv.-ek, amelyek az új szövetségről, a vele összefüggő dolgokról szólnak, Újszövetség, Új~, Novum ~ néven váltak általánossá. A lat. egyh.-i írók Szt Agoston és Szt Jeromos kivételével az ó~ot a ~ alapján 'írásban rögzített, lepecsételt utolsó rendelkezés'-ként magyarázzák, 'Krisztus haláláig lepecsételt, de aztán felnyitott és érvénybe lépő okmány'-ként értelmezik. – A katolikus szóhasználatban az ó és új szövetség (Ószövetség, Újszövetség; → Szentírás), a protestáns szóhasználatban viszont az ó és új ~. (Ó~, Új~) vált általánossá.

testrészek: I. Izr. fiai a ~nek nemcsak fiziológiai szerepet tulajdonítottak, hanem pszichikai hatásokat is. Számos olyan kifejezésük van, amelyet a Biblia mai olvasója metaforikusnak érez, de eredetileg nem így értették, hanem konkrétan, voltaképpen jelentésüknek megfelelően. Izr. fiainak pszichológiája még fejletlen volt, így a pszichikai, sőt lelki-szellemi folyamatokat is a ~nek tulajdonították. Nemcsak a nefes, azaz → lélek, eredetileg 'torok, lehelet, lélegzet, az élet lehelete, életerő, élet', végül 'élőlény' esetében, hanem a → hús esetében is, amelynek héb. megfelelője (basar) eredetileg 'izomszövet' értelmet hordozott,

aztán 'test', végül 'ember', sőt 'az összes csont, végtag' jelentést is fölvette (pl. Zsolt 6,3; 16,9; 63,2; 84,3; Jób 14,22; Péld 16,24; Jer 23,9). – II. A legfontosabb ~: → ajak, → arc, → csípő, → epe, → fej, → fül, → has, → homlok, → kar, → kéz, → láb, → máj, → nyak, → nyelv, → orr, → száj, → szem, → szív, → térd, → ujj, → vesék. – A nemi szervekre rendszerint eufemisztikus kifejezéssel utaltak. – III. A tagok és az egész test viszonyára nézve: → Egyház, → tag, → test.

testvér: A szó alapjelentése mind az ÓSz-ben, mind az ÚSz-ben: 'ugyanazon szülők fia', mégpedig v. ugyanazon apáé és anyáé (pl. Ter 27,6), v. ugyanazon apáé, de más-más anyáé (pl. 28,2). Tágabb értelemben véve ~ volt mindenki, aki ugyanazon őstől származott, tehát rokonnak számított; mégis főleg azok, akik ugyanazon nemzetségnek v. nagycsaládnak voltak a tagjai (pl. Szám 16,10; 1Krón 15,8). Még tágabb értelemben ~nek számítottak a nép, sőt a rokon nép tagjai is (pl. MTörv 15,12 és 23,8). – Az ÚSz-ben mintegy 160-szor szerepelnek a keresztények ~ként; Jézus ~ének mondta mindazokat, akik megteszik, amit az Atya akar (Mt 12,50; Mk 3,34; Lk 8,21). – Lehet udvarias megszólítás is a 'testvér', különösen uralkodók egymás közti érintkezésében (1Kir 20,33); az → amarnai levelekben általános ez a megszólítás. – Ter 9,5; Mt 5,22; 18,15 stb.: e helyeken a ~ egyszerűen a másik ember, az embertárs. → Jézus testvérei.

tető: K-en a → házak teteje lapos volt (mint többnyire még ma is). Egy rőzsével kitöltött gerendázatból állt, amelyet agyaggal kitapasztottak. Amikor Lukács cseréptetőt említ (Lk 5,19; vö. Mk 2,4), minden bizonytalansággal a róm. olvasókat tartja szem előtt. A házakhoz általában elegendő volt a palesztinai szikomorfa fája, nagyobb épületek ~szerkezetéhez libanoni cédrust kellett behozni. A lapos ~höz mindig hozzátartozott a mellvéd, a könyöklő (MTörv 22,8). A ~re sokszor még „emelet” is került, ide kívülről a szabadban vezetett fel egy lépcső. A ~n v. az emeleti helyiségben szívesen tartózkodtak (Bír 16,27; 2Sám 11,2; Iz 22,1; Mk 13,15); itt helyezték el a vendéget (1Sám 9,25 kk.), itt ravatalozták fel a halottat (1Kir 17,23; 2Kir 4,34 kk.; ApCsel 9,37.39) és ide vonultak vissza (Péld 21,9; 25,24; ApCsel 10,9; → fürdő). Olykor sátrat (2Sám 16,22 v. lombsátrat: Neh 8,16), sőt oltárt (2Kir 23,12; Jer 19,13; 32,29; Szof 1,5) is állítottak fel a ~n. A ~t lenszáritásra is felhasználták (Józs 2,6). Az elhanyagolt ~n gyom, fű nő (2Kir 19,26; Iz 37,27; Zsolt 129,6), de elszárad, mielőtt virítana. A gör.-róm. korban elterjedt nyereg~t főleg zsinagógák befedésére alkalmazták.

tetradrachma: → pénzérme, → templomadó.

tetragram (gör. 'négy betű'): az ÓSz-ben a → Jahve szó mássalhangzóit: JHVH (Kiv 3,15). Ezt a nevet Isten először Mózes előtt nyilatkoztatta ki; Izr. fiainak nem volt szabad kimondani. Helytelen vokalizációból adódó változata a Jehova. A kumráni iratokban gyakran óhéb. írással emelték ki.

tetrarcha (gör.): → negyedes fejedelem.

tetszés, kedv: A héb. rason (a LXX-ban és az ÚSz-ben legtöbbször eudokia felel meg neki) az ÓSz-ben többnyire Isten jóindulatára utal, de vonatkozhat az ember (jó v. rossz) akaratára is. Istennek kedvére van (= kedves neki, kedve telik benne) az áldozat (vö. Lev 19,5), a népe (vö. Zsolt 44,4 és népének tagjai; vö. 2Sám 24,23), de legfőképpen a választotta (Iz 42,1; vö. Mk 1,11; Mt 17,5; Ef 1,5: itt az istengyermezségre meghívott hívő ember a tárgya Isten ~ének, jóságának). A választottra (→ kiválasztás) vonatkozó címek, elnevezések közül az eudokein tükrözi legerőteljesebben Istennek a kiválasztott iránti szeretetét. Mt 11,26 = Lk 10,21; 12,32; vö. 2,14: itt Isten ~e (az Isten tetszésére lévő emberekre, a végső idő választott népére, az üdvözültekre vonatkozik!) Isten megváltoztathatatlan és föltétel nélküli akaratát, az üdvösségre vonatkozó elhatározását jelenti (E. Neuhäusler).

Teudás: egy zsidó fölkelőkből álló csapat vezére. Miután megölték, emberei szétszóródtak,

ill. felszámolták őket. A főtanács előtt mondott beszédében → Gamáiel utalt sorsára, és a galileai Júdás sorsára, hogy az ap.-ok iránt türelemre és várakozó magatartásra hangolja a főtanács tagjait: az idő döntse el, hogy amit tesznek, vajon Istentől van-e v. csak emberi eredetű (ApCsel 5,36–39). Josephus Flavius említ (ZsidTört 20,5,1) egy ~ nevű hamis próf.-t, akinek Cuspius Fadus (kb. Kr. u. 44–46) róm. helytartó idején sok követője támadt, ezért a róm.-ak óvatosságból kivégezték. De mivel Gamáiel a beszédét Kr. u. 40 előtt tartotta, és galileai Júdás föllépését (Kr. e. 6?) ~ fölkelése után említette, az időrend nem egyezik. Az ApCsel magyarázóit, akik úgy próbálják áthidalni a nehézséget, hogy Gamáiel egy másik, ismeretlen ~ra utalt, v. hogy Josephus Flavius tévedett az időrendben: túl későre tette ~ föllépését, nem járnak helyes úton. Valószínűbb az a föltevés, hogy Lukács Gamáiel beszédét tört.-ileg nem eléggé megbízható forrásból merítette.

teve: Jóllehet tisztátalan állatnak számított (Lev 11,4; MTörv 14,7), többször találkozunk vele az ÓSz-ben. A héb.-ben rendszerint a gamal szó jelöli, a gör.-ben kamélosz, a lat.-ban camelus, dromedarius. A dromedár, vagyis az egyipúpú arab ~ feltehetően az arabul beszélő, patriarkális népcsoportokkal terjedt el. Teherhordó állatként már az ősatyák is ismerték a ~t (pl. Ter 24,10; 37,25), de hátaállatként sem volt ismeretlen Izr. fiai előtt (pl. 24,61; Iz 21,7). Az ókori K-en a ~t harci állatnak is használták. Asszíriában a baktriai kétpúpú ~ is előfordult; a Kr. e. 11. sz.-tól szerepel a szövegekben és a reliefeken; de állatfigurák formájában és pecséteken a házasított ~ Mezopotámia azon központjaiban, ahol a lakosság letelepedett életmódot folytatott, legalább a Kr. e. 3. évezredtől kimutatható. A Mariban felszínre került levelekben és okiratokban nem szerepel. Ter 12,16: e részlettel kapcsolatban némelyek felhozzák, hogy az egyiptomiak nem ismerték a ~t, de J. P. Free más véleményt képvisel. A héb. beker és bihrah hím, ill. nőstény dromedárra utal (Iz 60,6; Jer 2,23). – Az ÚSz-ben szintén szerepel a ~: Keresztelő János ~szőrből készült ruhát viselt (Mk 1,6); az ismert mondás szerint könnyebb a ~nek átmenni a → tű fokán, mint a gazdagnak bejutni a mennyek országába (Mt 19,24; Mk 10,25; Lk 18,25); a farizeusok, a nép vak vezetői a szűnyogot kiszűrik, a ~t meg lenyelik (Mt 23,24).

tévedés, tévelygés, eltévelyedés, tévúton járás: A kifejezés (gör. plané) az ÚSz-ben rendszerint átvitt értelemben szerepel, s az → igazság útjáról való letérést jelenti. Csak elvétve találkozunk vele konkrét értelemben: a pogányok tévúton járása (2Pét 2,18), akik fölismerték az igaz Istent, de aztán belevesztek saját okoskodásaikba (Róm 1,21), a gonoszok ~e (2Pét 3,17), Bileám ~e (Júd 11), a bűnösök tévelygése (Jak 5,20). A hívők is eltévelyedhetnek, ha a hamis tanítók veszélyes tévtanait (→ eretnokség) magukévá teszik (2Pét 2,1), amelyeken itt minden bizonnyal dogmatikai ~eket kell érteni. A → tévtanítókra és üzelmeikre nézve: 2Pét 2; Júd 3–16. Az Ef 4,14 kk.: Pál a ~sel az igazságot állítja szembe; 1Jn 4,6: itt az igazság és a ~ lelke áll egymással szemben. Mt 27,64; 1Tesz 2,3; 2Tesz 2,11: a ~ 'csalás, megtévesztés, hazugság' értelmet hordoz.

tévtanítók, hamis próféták: A kifejezés csak a 2Pét 2,1: fordul elő, az ÚSz egyébként hamis próf.-nak, álpróf.-nak mondja a ~at. A tanítókkal és próf.-kal (ApCsel 13,1; 1Kor 12,28; Ef 2,20; 4,11) szemben a ~ nem isteni küldetésből tanítanak (Mt 7,15; Lk 6,23), akkor sem, ha Jézus nevében prófétálnak, ördögöket üznek v. csodákat művelnek (Mt 7,22). Egyes ~ keresztények voltak (ApCsel 20,30; 1Jn 2,19) és keresztényként viselkedtek; ők a „báránybőrbe bújt farkasok” (Mt 7,15; vö. ApCsel 20,29). Tanításukkal félre akarják vezetni a hívőket és rombolni akarják Krisztus egyh.-át (vö. Mk 13,22). „Csalók” ezek (2Jn 7) és „antikrisztusok” (1Jn 2,18; 4,1). Pál ap. a ~ról beszél, amikor „áltestvérekről” (2Kor 11,26; Gal 2,4) és „álapostolokról” (2Kor 11,13) szól. – Az ÚSz-ben gyakran találkozunk a ~kal (→ eretnokség), s főként a végső idők jelének tekinthetők (Mk 13,22; Mt 24,11; vö. Jel 13,11–17), de a tanításuk nehezen megragadható. Többször zsidózó gnosztikusokról van szó, akikkel Pál ap. a Gal, 2Kor, Fil és Kol-ban harcol. A pasztorális levelek, Szt János, Júdás és Péter

levelei, valamint a Jel szintén korai keresztény gnosztikusokat tételeznek föl. Mivel ~ működnek az Egyh.-ban, s tanításuk nem nyilvánvalóan különbözik az igaz tantól, szükség van „a lelkek megkülönböztetésére” (1Kor 12,10; vö. 1Jn 4,2; Mt 7,16.20). A ~ végső elkülönítését a végítélet fogja meghozni (13,41; vö. 7,19).

tévúton járás: → tévedés.

tévútra vezetés: → elcsábítás.

textus masoreticus (lat. 'maszoréta szöveg'), TM: → maszóra.

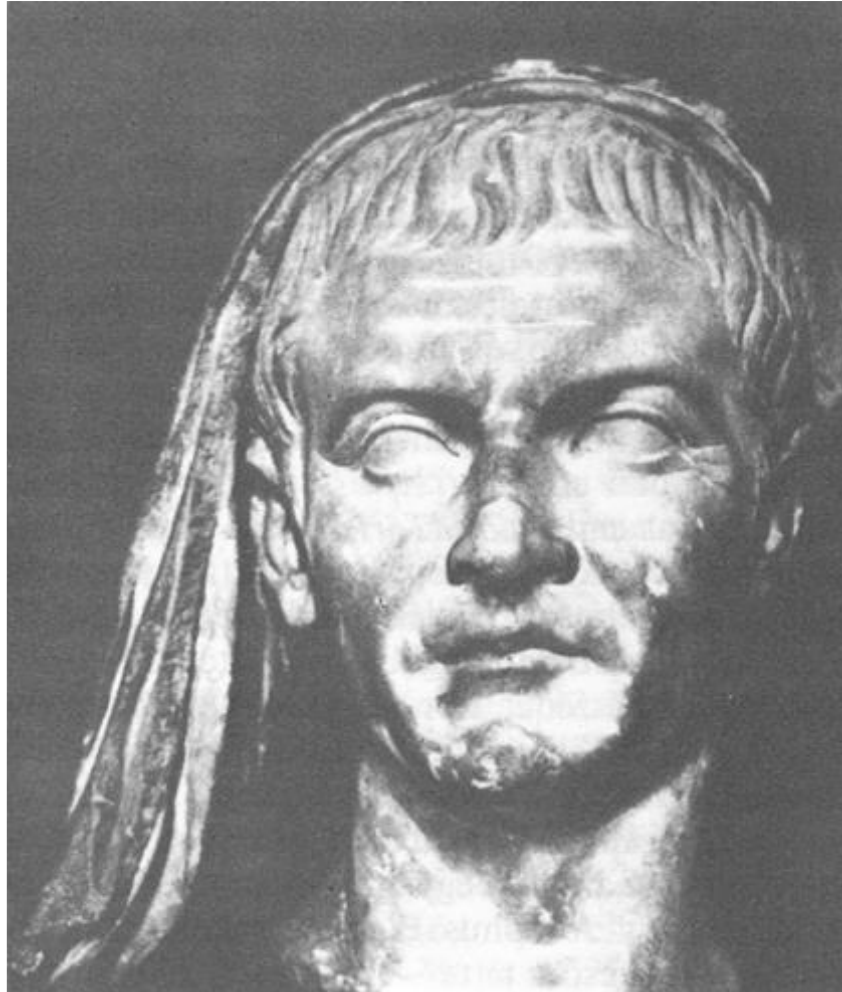
textus receptus (lat. 'elfogadott szöveg'): a Szentírás általánosan elfogadott héber, ill. görög szövege. A kifejezés egy 1633-as kiadásból származik textum ergo habes nunc ab omnibus receptum.

Théba (az egyiptomi 'Ámon városá'-nak gör. neve; héb.-ül No v. No-Ámon): az újbirodalom idején Egyiptom fővárosa, ahogy azt a nagyszabású templomromok és fáraósírok tanúsítják a Nílus Ny-i partján. A nagy templomok, amelyek közül a karnaki Ámon-templom első helyen áll, az egyiptomi vallásos építőművészet kiváló alkotásai; ezen túlmenően azonban számos tört.-i tárgyú feliratot is tartalmaznak. Kr. e. az utolsó évezredben ~ főleg vallási szempontból játszott nagy szerepet. Amikor az asszírok elfoglalták és kifosztották (Kr. e. 664), ez az egész akkori világot megrendítette; ennek nyomai a Bibliában is föllelhetők (Náh 3,8; vö. Jer 46,25; Ez 30,14).

Tiatira: város Lídiában a Pergamonból Szárdeszbe vezető út mentén; eredetileg makedón katonai kolónia volt, de fontos kereskedelmi és ipari központtá fejlődött ki. Egyike volt annak a 7 kisázsiai egyh.-nak, amelynek „angyalához” János levelet intézett (Jel 1,11). A levélben (2,18–29) János dicséri a keresztények valóban keresztény életvitelét, de szemükre veti, hogy túlzott türelmet tanúsítanak Izebel iránt, aki vsz. próféta volt, s a → nikolaiták egyik vezetője (vö. 2,15); János nevezte el Izebelnek (vö. 1Kir 16,31). Innen származott Lídia bíboráros asszony (ApCsel 16,14). Ma Akhiszar.

Tibériás: város a Genezáreti-tó Ny-i partján, amelyet Heródes → Antipász alapított (Kr. u. 17–22 között) és az akkori császárról, Tiberiusról nevezett el; 61-ig Galilea fővárosa volt (az addigi főváros, Szapphorisz helyett); ekkor Nero császár II. Agrippa királynak adományozta. Hogy benépesüljön, erőszakkal galileaiakat telepítettek a városba; a zsidók sokáig idegenkedtek a várostól, mert az alapokban sírokat fedeztek fel. Ám a meleg vizű fürdők nagy vonzóerőt kölcsönöztek ~nak, úgyhogy idővel kultikus szempontból → tisztának nyilvánították a várost. Az ev.-ok közül csak Jn 6,23 szerepelteti; ezen kívül csak a Tibériás tava (→ Genezáreti-tó) kifejezésben találkozunk vele. A Kr. u. 2. sz.-tól a zsidóság szellemi központja lett: itt szerkesztették a Misnát, a jeruzsálemi Talmudot, és itt készült a maszoréta szöveg (→ maszoréták).

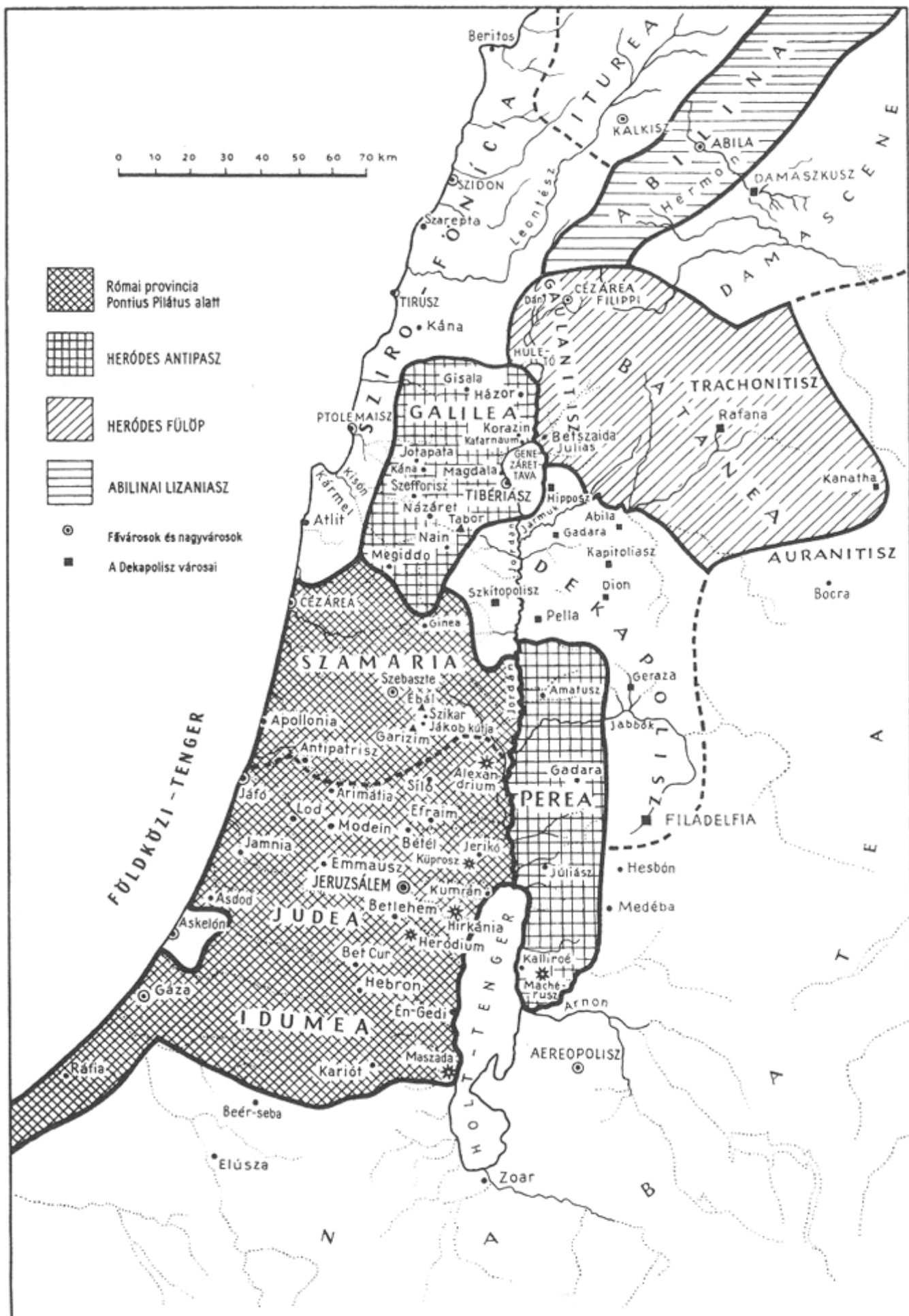
Tiberius: római császár (ur. Kr. u. 14–37). Uralkodása idején lépett fel Keresztelő János és Jézus Krisztus (Lk 3,1). Az Ev.-okban egyszerűen csak a császárnak nevezik (Mt 22,17.21; Lk 23,2; Jn 19,12.15).

192. Tiberius császár öregkori mellszobra. Márvány, 47 cm magas, British Museum

193. Tiberius császár dénárja. A bal oldali kép (fej) felirata; Ti(berius) Caesar Divi Aug(usti) F(ilius) Augustus. A jobb oldali (írás) képen: Pontif(ex) Maxim(us)

194. Palesztina Tiberius uralkodásának 15. évében

Tibni (héb. 'szalmabáb'): Ginát fia, talán Efraim törzséből. Izr. népének fele megtette → Zimri utódának, de Omri pártja háttérbe szorította. ~ halála után → Omri vetélytárs nélküli királyként uralkodhatott.

Tichikusz (gör.-ből 'akinek szerencséje van'): kisázsiai → tanítvány Pál ap. egyik kísérője utolsó jeruzsálemi útján (ApCsel 20,4 kk.) Később, amikor Pál már fogságban volt, elküldte Efezusba (Ef 6,21 kk.; vö. 2Tim 4,12) és Kolosszéba (Kol 4,7–9), hogy hírül vigye a Rómában történeteket. Tit 3,12: Pál arra gondolt, hogy Krétába is elküldi.

Ticiusz, mellékneven Jusztusz (lat. 'az igaz'): korintusi istenfélő férfi. Zsinagóga melletti házában tanított Pál ap. (ApCsel 18,7).

Tidál: Gojim királya. Amráfállal és szövetségeseivel harcolt az → Ötváros ellen (Ter 14).

Tiglat-Pilleszer: → Asszíria több királyának neve. I. ~ (ur. Kr. e. 1115–1076) és II. ~ (ur. Kr. e. 965–933) nem szerepel a Bibliában. III. ~ (ur. Kr. e. 745–726), a legnagyobb asszír királyok egyike minden irányban kiterjesztette uralmát; így Ny felé is, Szíriát és Palesztinát megtámadva. A Bibliában Pul néven is találkozunk vele. Izr. királya, Menachem adót fizetett neki (2Kir 15,19), asszír források szerint akkor, amikor Szíria ÉNy-i részén Jaudi ellen hadat vezetett (Kr. e. 738). Csak azok a királyok őrizhették meg függetlenségüket, akik idejében adózói lettek, így Menachem (Szamaria), Recin (Damaszkusz) és Hiram (Tírusz). Pekach uralma alatt megtámadta Izr.-t, sok helységet meghódított és az elfoglalt városok lakosait Asszíriába hurcolta (15,29; 1Krón 5,6.26); az asszír források ezeket az eseményeket a Recin (Damaszkusz) ellen vezetett hadjáratral (Kr. e. 733/732) hozzák kapcsolatba. Végül Júdea királya, Acház is adózott ~nek (2Kir 16,7.10 és némi eltéréssel: 2Krón 28,20), aki Damaszkusz ellen meg akarta szerezni Asszíria támogatását.

195. III. Tiglat-Pilleszer asszír király (ur. Kr. e. 745–727), aki a babilóniai szövegekben eredeti nevén Pulként szerepel (2KIR 15,19; 1KRÓN 5,6). Harci szekéren áll a hajtóval és a „Harmadik emberrel“ (Vö. 2KIR 10,25; 15,25). Tiglat-Pilleszer évkönyveiben Izraelnek és Júdának több királya szerepel: Uzija (Júda), Menachem (Szamaria) és Acház, akik adót fizettek neki. Arról is tudósít, hogy szíriai és palesztinai hadjáratai során (Kr. e. 734–732) Pekah helyett Hoseát ültette Izraelben trónra. Nimrud, Kr. e. 740 körül. Gipsz, 67 cm magas. British Museum

Tigris (a sumer idi gin 'folyton áradó folyó' szóból): az Örmény-fennsíkon eredő, elő-ázsiai folyó. Mellékfolyói csak K felől vannak: a Felső- v. Nagy Záb, az Alsó- v. Kis Záb, a Dijála és (ma) a Choaspes. Eredetileg a ~ és az Eufrátesz külön ömlött a Perzsa-öbölbe; jelenleg egyesülnek, mielőtt beletorkollnának az öbölbe. Az ÓSz-ben a ~ a → Paradicsom folyójának egyik ága (Ter 2,14; vö. Sir 24,25); ezenkívül még Dán 10,4 kk. (angyal megjelenése), Tób 6,2 kk. (a nagy hal) és Jud 1,6 említi.

tímár: → bőr.

Timon (gör. 'a tisztelt'): egyike annak a 7 „jó hírben álló, Lélekkel eltelt, bölcs” férfinak, akire az ap.-ok Jeruzsálemben a szegények gondozását bízták (ApCsel 6,5; → diákonus); egyébként ismeretlen.

Timóteus (gör. 'istentisztelő'): Pál ap. kísérője és munkatársa, Efezus püspöke. Pogány gör. apának és egy Eunike nevű zsidókeresztény anyának volt a fia (ApCsel 16,1; 2Tim 1,5). Pál térítette a keresztény hitre, vsz. 1. missz. útján (ApCsel 14,6; 1Tim 1,2), 2. missz. útján pedig

Lisztrában maga mellé vette segítségül és körülmetéltette (4,12; ApCsel 16,1–3). Ettől kezdve ~ csaknem mindenüvé elkísérte az ap.-t. Pál 2. missz. útján fontos megbízatással Tesszalonikába küldte (1Tesz 3,2–6), 3. missz. útján pedig azzal bízta meg, hogy egy nehéz feladat elvégzésére Efezusból – Makedónián át – Korintusba menjen (1Kor 4,17; 16,10 kk.; ApCsel 19,22). Ott találjuk Pál mellett, amikor Korintusból visszatért Jeruzsálembe (20,4), ugyanígy Rómában is az 1. fogsága (Kr. u. 61–63) idején (Fil 1,1; 2,19; Kol 1,1; Filem 1). Miután az ap. kiszabadult 1. fogságából, ~ együtt dolgozott vele Efezusban; amikor Pál Makedóniába indult, helyetteséül ott hagyta Efezusban (1Tim 1,3). 2. fogságában az ap. arra kérte, siessen hozzá (2Tim 4,9 kk.). 6 levélben szerepel ~ a levél másik küldőjeként, ill. az ap. munkatársaként (1–2Tesz, 2Kor, Kol, Filem, Fil.) Fil 2,19–23: ~ dicsérete. Zsid 13,23: utalás ~ fogságára. A hagyomány szerint Pál ap. halála után visszatért Efezusba, és itt is halt meg Efezus püspökéként (Euszebiosz: Egyháztörténet III. 4,6).

Timóteusnak írt levelek: protokanonikus úsz-i írások, kettő a pasztorális levelek közül. – 1. A Timóteusnak írt első levél, 1Tim. Kr. u. 65 k., a Tit-lel egyidőben, Makedóniában írta Pál ap. – Tartalma. A köszöntő sorok (1,1 kk.) után a szerző az 1. részben Timóteus fontos feladatául jelöli ki Efezusban a tévtanítók elleni küzdelmet (1,3–20). Ezek a tévtanítók zsidó „mesék”-et és kitalált dolgokat terjesztenek, a törv. tanítóinak akarnak látszani (1,3–7), de a törv.-t illetően téves a felfogásuk (1,8–11). Isten ev.-ának hirdetésére Krisztus – nagy irgalmában – Pált választotta ki (1,12–17). Timóteusnak az ev. mindenfajta meghamisításával szemben meg kell vívnia a jó harcot (1,18–20). A 2. rész az Egyh. szervezeti kérdéseit öleli fel (2,1–3,16). Először az istentiszteletet illetően ad utasításokat a szerző (2,1–15): ima minden emberért, de elsősorban a vezetőkért (2,1–7); a férfiak és nők helyes viselkedésmódja az istentiszteleten (2,8–15). Ezután az egyh.-i előjárókra vonatkozó útbaigazítások következnek (3,1–13): a püspöktől és a diakonustól megkívánt tulajdonságok (3,1–7 és 3,8–13) és az adott előírások megokolása Istennek az egyh.-ra bízott titkaira való hivatkozással (3,14–16). A 3. részben a tévtanítók közelebbi jellemzését kapjuk (4,1–11): tiltják a házasságot és bizonyos ételek fogyasztását (4,1–5). Téves nézeteiket Timóteusnak el kell utasítania, és a hívőket az istenfélő életre kell buzdítania (4,6–11). A 4. rész a lelkipásztori feladatok ellátásával kapcsolatban tartalmaz útbaigazításokat (4,12–6,2): figyelmeztetés a példamutató életre (4,12–16); különféle korosztályokkal való helyes bánásmód bemutatása (5,1–2), az özvegyekkel (5,3–16), az öregekkel/a presbiterekkel (5,17–25) kapcsolatos kérdések, a rabszolga helyes magatartása (6,1 kk.). Az 5. részben további részletek találhatók a tévtanítókkal való vitát illetően (6,3–19). Ezek az emberek gögösek és kapzsiak (6,3–10). Timóteus harcolja meg a jó harcot (6,11–16), és figyelmeztesse a gazdagokat, tegyenek jót, adakozzanak szívesen (6,17–19). Az utolsó sorok (6,20 kk.) utolsó figyelmeztetésül szolgálnak a tévtanítóktól való óvakodásra, és egy köszöntéssel zárulnak. – 2. A Timóteusnak írt második levél, 2Tim. Pál ap. vsz. Rómában (vö. 2Tim 1,17) nem sokkal a halála előtt, Kr. u. 66-ban írta. – Tartalma. A köszöntés (1,1 kk.) és a bevezető sorok után, amelyekben megköszöni Timóteus hitét és kifejezi, mennyire szeretné már látni (1,3–5), az 1. részben (1,6–2,13) Pál figyelmezteti Timóteust: legyen hűséges az ev. hirdetésének szolgálatában. Az ap. példája szerint merjen tanúságot tenni és a szenvedésben is tartson ki (1,6–14). Ezután az ap. emlékezteti Efezusban szerzett szomorú tapasztalataira, majd dicséri Oneziforuszt hűségéért (1,15–18). Az ap.-i hagyományt Timóteusnak tovább kell adnia és mint az ap.-nak, neki is vállalnia kell a nehézségeket és a szenvedést (2,1–13). A 2. részben a szerző útbaigazításokat ad: hogyan kell a tévtanítókkal szemben helyesen viselkednie (2,14–4,8). Óva inti Timóteust: kerülje az üres szóharcot, a haszontalan szócséplést (2,14–21); az eltévelyedetteket intse szelíden (2,22–26). Az eltévelyedés és erkölcsi romlás, amelynek az utolsó napokban be kell következnie, a tévtanítók által már kezdetét vette (3,1–9). Timóteus szilárdan tartson ki az áthagyományozott tanításban (3,10–17), és hirdesse az ev.-ot „akár alkalmas, akár alkalmatlan” (4,1–8). Befejezésül a szerző beszámol helyzetéről és előadja

kéréseit, megbízásait, majd üdvözletekkel zárja sorait. – Eredetiségük kérdését → pasztorális levelek.

tinta: fekete festék. Fő alkotó része a korom volt (Jer 36,18; 2Kor 3,3; 2Jn 12; 3Jn 13). Az ókori ~ a mainál sűrűbb volt, ezért lehetett a ~tartót övben hordani (Ez 9,2–10). Hirbet-Kumrán feltárásakor ~tartót is találtak; beszáradt, nem fémes eredetű ~ volt benne.

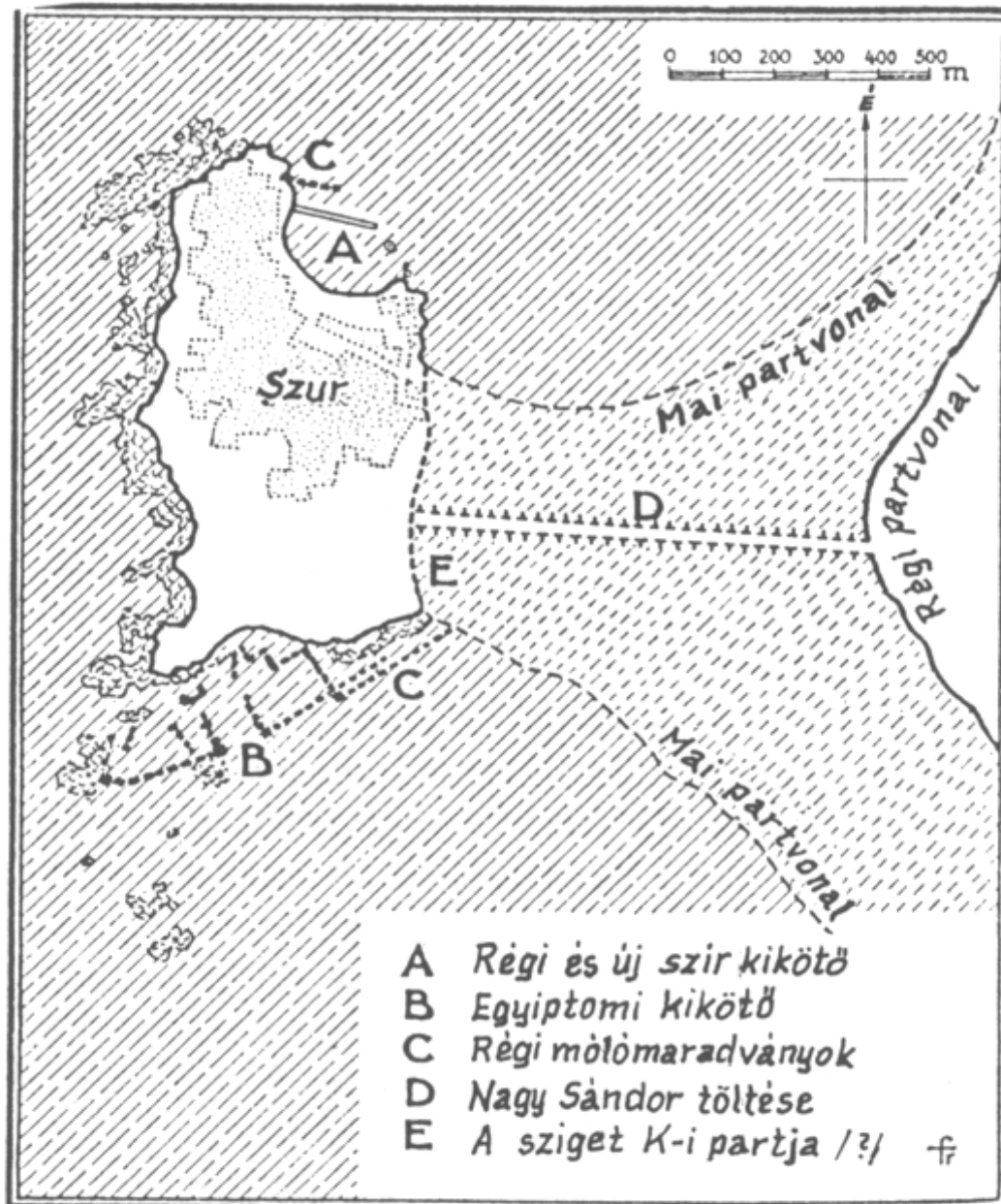
típus: előkép, → Szentírás értelme.

Tirannusz (gör. 'önkényúr, zsarnok'): valószínűleg rétor volt, akinek Efezusban volt egy auditórium, 'előadóterme'. Pál ap. – minthogy a zsinagógában nem hittek neki – 2 évig ebben tanított (ApCsel 19,9).

Tirca (héb. 'tájékozódási pont'): **1.** A Szám 27,1 és Józs 17,3 Celofchad 3 lánya egyikeként említi Manasse törzséből, akik – mivel fivérük nem volt – örökségük ügyében Mózes és Eleazár pap elé járultak. – **2.** Szichem után Izr. királyainak: Jerobeámnak (1Kir 14,17), Pásának (15,21–33; 16,6), Elának (16,8 kk.), Zimrinek (16,15–18) és Omrinak a székhelye. Omri 6 év után új székhelyet választott: az újonnan épült → Szamariába költözött (16,23 kk.). 2Kir 15,16: ~ból indult ki Menachem Sallum ellen szőtt összeesküvése (15,14 kk.). Én 6,4: a vőlegény ~hoz hasonlítja kedvese szépségét (mint kedvességét Jeruzsálemhez). ~ fekvése mindig vita tárgya volt. W. F. Albright a Nablusztól ÉK-re fekvő Tell-Farára gondolt. Az itt R. de Vaux vezetésével folytatott ásatások eredményei valószínűsítik föltevését.

Tirhaka, Tarhaka: a 25. etióp dinasztia 3. királya (ur. Kr. e. 689–664) volt, ezért a Biblia Kus királyaként említi. Már Szancherib idejében Asszíríaelenes politikát folytatott (2Kir 19,9; Iz 37,9). Azarhaddon és Asszurbanipál (10 oldalú hasáb) felirataiból ismeretes, hogyan győzték le az asszírok több hadjárat során.

Tirusz (héb. sur 'szikla'): föníciai város a Földközi-tenger K-i partvidéke mellett, amely egy sziklaszigeten épült (innen érthető a neve; vö. Ez 26,4); a parton magán Ó~ (gör. Palaiotírusz) terült el. Az egyiptomi, asszír és ugariti szövegekben is szerepel a város. → Asera volt az istennője (az ugariti szövegekben: '~ Aserája'). Egy ideig Egyiptom uralma alá tartozott, majd független lett; az amarnai levelekben szerepel egy Abimilki nevű király. Abban az időben ~nak 2 kikötője is volt, s nevezetes volt hajóiról, fémművességéről, szőtt és festett kelméiről, valamint üvegiparáról. Először jó kapcsolatban állt Izr.-lel. Salamon szerződést kötött ~ királyával, Hirámmal; ennek értelmében ~ faanyagot szállított és kézműveseket küldött Izr.-nek, Izr. pedig élelmiszert adott ~nak (1Kir 5,15 kk.; 7,13.40; 9,11; vö. ApCsel 12,20), és Izr. hajózása megszervezéséhez is felhasználhatta a ~iak tapasztalatait (1Kir 9,26–28). A barátságos viszony jegyében Acháb feleségül vette Etbaal ~i király lányát, Izebelt (Ithobaal; 16,31: a szidoniak királya). Amikor azonban ~ külpolitikájába is be akarta vonni Izr.-t, a próf.-k erélyesen tiltakoztak ellene (Iz 23: fenyegető jövendölés ~ ellen, Ám 1,9 kk.; Ez 26,1–28,19; Zak 9,3 kk.). Asszíriával és Babilóniával szemben ~ képes volt ellenállni, de sokan elhagyták hazájukat és kolóniát alapítottak Karthágóban. Csak Nagy Sándor idejében került ~ idegen uralom alá (Kr. e. 332; ebben az időben épült a gát a sziget és a szárazföld közé). Nagy Sándor után a Szeleukidák kezére került a város, de Kr. e. 198: függetlennek kiáltotta ki magát, és saját időszámítást vezetett be. A róm.-ak megerősítették ~ autonómiáját. Amikor az ev.-okban azt olvassuk, hogy ~ (és Szidon) vidékéről sokan tódultak Jézushoz (Mk 3,8), v. hogy Jézus visszavonult ~ (és Szidon) vidékére (Mt 15,21), akkor a Jordán felső folyásának Galilea É-i részébe eső vidékére kell gondolnunk. Pál fölkereste ~ban a tanítványokat, és 7 napig ott maradt náluk (ApCsel 21,3).

196. Tirusz

Tisbe: Innen származott → Illés próf. (pl. 1Kir 17,1), egyébként nem szerepel a Bibliában (Tób 1,2: Tibe, nem ~!). Nevét a Vádi Jabistól (a Bibliában Kerit-patak) D-re található romok (el Istib) őrzik a Mar Eljas hegykúp mellett (N. Glueck vitatja ezt az azonosítást).

Tisri: zsidó hónapnév; 7. hónap (szept. közepétől okt. közepéig). Az ÓSz-ben nem szerepel.

tiszta: I. A) A fogalom. A ~ és a tisztátalan szó olyan fogalmakat jelöl, amelyek a legtöbb ókori és mai primitív nép vallásában szerepet játszanak. Ez a ~ság sem a fizikai, sem az erkölcsi értelemben vett ~sággal nem azonos. A mágikus gondolatvilágban az a tisztátalan, ami veszedelmes erővel terhes, v. ilyeneket szabadíthat fel, ezért kerülendő (a modern néprajz tabuja, polinéz kifejezéssel). Tisztátalannak számítanak különféle emberek, tárgyak, → állatok v. cselekvések (pl. a nők havi vérzésük idején v. szülés után, a halottak, a kígyók). Vallásos gondolkörben a tisztátalanság az istenséggel kapcsolatos: akadály, amely az embernek az istenséggel való kapcsolatát lehetetlenné teszi. Ez lehet merőben rituális, de erkölcsi tisztátalanság is. Sok régi vallásban mágikus tisztátalansággal fonódik össze az Isten

szentsége előtti féltiszteletre visszavezethető vallási tisztátalanság. – B) A tisztátalanság és a szentség egymáshoz közel álló fogalmak. A szt. is „fertőz” (= áterjed másra), mint a tisztátalan (Kiv 29,37; 30,29; Lev 6,11; Ez 44,19 és Lev 15,4–12.20–28; 11,31–40; vö. Ag 2,12 kk.); ezért a papnak szolgálata befejeztével le kell vetnie szt. ruháját és mást kell fölvennie (Kiv 28,42–43; Lev 16,23 kk.; Ez 44,19). Amint az ember szt. tárgyak érintésétől tisztátalanná válhat (Szám 19,1–8: a vörös tehén hamujától; Jadajim III,4 kk.: a szt. könyvektől), úgy megmosakodva meg is kell szentelődnie, mielőtt az istenséghez közeledik; ennek jegyében a megtisztulás (= a tisztátalanságtól szabadulás) megszentelődés (Józs 3,5; 7,13; 1Sám 16,5). Mégis, a ’~’ inkább a feltételre, az előkészületre vonatkozott, a ’szt.’ pedig arra a tényleges állapotra v. méltóságra, amely az Istenhez közelítésre felhatalmazta az embert. Jahve, a szt. Isten nem tűrhet el semmilyen tisztátalanságot; ezen alapszik Izr.-ben az összes olyan törv. és előírás, amely a ~sággal kapcsolatos (Lev 11,44 kk.; 19,2; 20,7; vö. 21,6–8.23; 22,2.9.32 kk.). Ebből következően Izr.-ben a ~sággal összefüggő törv.-ek lényegében vallási jellegűek. Minthogy Jahve „féltekeny” Isten, aki nem tűr meg más istent maga mellett (Kiv 20,3–5; MTörv 5,7), népe elsősorban azáltal válik tisztátalanná, hogy idegen isteneket tisztel (Jer 2,7.23; 3,2; Ez 36,17; Oz 6,10), halottlátóval v. jövőmondóval érintkezik (Lev 19,31; 20,6), átvesz halottkultuszra emlékeztető idegen szokásokat (19,27 kk.; MTörv 14,1 kk.; vö. 1Kir 18,28), v. kultikus prostitúciót űz (Lev 19,29; vö. MTörv 23,18; Oz 4,14). Az idegen ország tisztátalan (Iz 52,11; Am 7,17), mert idegen istenek kultuszának színhelye (1Sám 26,19); sőt, az idegenek ételei is tisztátalanok (Ez 4,13; Oz 9,3; Dán 1,8.12; vö. Tób 1,11 kk.; Jud 10,5; 12,2). Ezért kell a kánaániak szentélyeit és kultikus tárgyait elpusztítani (MTörv 7,5.25), a zsákmányt pedig megtisztítani (Szám 31,21–24); a fogságból hazatérők is megtisztultak (Ezd 6,20 kk.), Jeruzsálem idegenektől „közönségessé” vált kapuit, falait szintén megtisztították (Neh 12,30). Később minden érintkezést kerültek az idegenekkel a tisztátalanná válás elkerülése végett (Jn 18,28; ApCsel 10,28); a körülmézetlenek számítottak idegennek (11,3). – II. A) ~ságot illető törvények. Az ÓSz-ben összefüggésben lehettek a nemiséggel, a halállal, bizonyos betegségekkel, de bizonyos állatokkal és ételekkel is (→ tisztulási áldozat). 1. A nemiséggel kapcsolatos jelenségek az antik és primitív gondolkodásmód szerint titokzatosak; veszedelmes erőkkkel függenek össze, ezért tisztátalanná teszik az embert. – 2. A halál – úgy látszik – a legrégebb időkben még nem keltette úgy fel a tisztátalanná válástól való félelmet, mint később. A kedves halottat megcsókolták (Ter 50,1), a házban v. a ház közelében temették el (1Sám 25,1); a királyok sírja közel volt a Templomhoz (1Kir 2,10; 11,43 stb.; vö. Ez 43,7); a háború Jahve ügye volt, ezért szt.-nek számított (Kiv 17,15; Bír 5,13.23). Később azonban minden holttestet tisztátalannak tekintettek; 7 napra tisztátalanná vált, aki hozzáért v. belépett a házba, ahol feküdt; ugyanígy minden tárgy is abban a házban, ahol halott volt (Szám 19,11 kk.), sőt, estig még az is tisztátalanná vált, aki halottól tisztátalanhoz hozzáért (19,22). Ezért a → naziroknak és a papoknak tilos volt tetemet érinteni (6,9–11; Lev 21,1–4); a főpapnak még szülei holttestéhez sem volt szabad hozzáérnie (21,11). Hogy a tisztátalanná váltak újra ~k legyenek, → tisztítóvízzel kellett meghintetniük magukat (Szám 19,12 kk.). 31,19–21: a harcosoknak a csata után a 3. és a 7. napon meg kellett tisztulniuk, a ruhájukat is ki kellett mosniuk, csak így térhettek vissza a táborba. A sír érintése is tisztátalanná tett (19,16). Leölt v. elhullott állat fogyasztásától v. érintésétől estig maradtak tisztátalanok; a tisztátalan állat hullájától minden tisztátalanná vált, ami csak kapcsolatba került vele (Lev 11,26–40). – Ezek a törv.-ek részint Izr. fiainak a halottak lelkétől, a szellemektől v. a → démonoktól való félelmével magyarázhatók, akik ókori felfogás szerint a betegségek és a halál okozói voltak; de az is lehetséges, hogy egyfajta tiltakozás fejeződött ki bennük a halottkultusszal szemben; vsz., hogy az élő és életet adó Isten kultuszával nem tudták összeegyeztetni a halált és a romlás jelenségeit. – 3. A leprának tartott bőrbetegségek tisztátalanná tettek; a beteget szigorúan elkülönítették (13,46; 2Kir 7,3; 15,5); megszagattott ruhában kellett járnia, a haját kibontva

kellett viselnie, a szakállát el kellett takarnia, és köteles volt kiabálni: tisztátalan! tisztátalan! (Lev 13,45). Ha meggyógyult, jelentkeznie kellett a papnál, hogy megállapítsa: valóban megszabadult-e betegségétől (14). A lepra (talán a salétrom) a házat, a ruházatot tisztátalanná tette, ez esetben is a papnak kellett vizsgálatot tartania (13,47–59). Vsz. azért tekintették a leprát tisztátalannak, mert büntetésnek számított (Szám 12,9 kk.; MTörv 28,35; 2Krón 26,19–21), amellyel Isten a bűnösöket sújtotta (MTörv 28,35; 2Krón 26,20). – 4. Az állatok és az ételek is lehettek ~k és tisztátalanok (Lev 11,1–31; MTörv 14,3–10). Tisztátalan állatot nem volt szabad feláldozni v. „elsősülött”-ként felajánlani (Ter 8,20; Lev 27,27; Szám 18,15–17); megenni is tilos volt. A növényi eledelnek mind ~nak számítottak, de a gyümölcsfák termését az első három évben „körülmetéletlen”-nek, vagyis tisztátalannak tekintették, a 4. évben pedig Jahvénak szentelték, vagyis kivonták a profán használatból (Lev 19,23–25). Ugyanígy tilos volt az újonnan termett gabonaféléből is enni, míg az első termést föl nem ajánlották (23,14). Az ember nem ehetett sem a nyáj szaporulatából, sem a föld terméséből addig, míg az Istennek, aki a termékenységet adja, az őt megillető részt vissza nem adta (→ zsengeáldozat). A földek, a gyümölcsök és a szőlőskertek termését nem volt szabad teljesen, az utolsó szemig learatni, ill. leszedni; egy részt ott kellett hagyni a rászorulóknak (19,9 kk.; MTörv 24,19–22). Ez a szokás talán arra az elképzelésre vezethető vissza, hogy ha a föld szellemeinek juttatnak a termésből, akkor nem ártanak a következő évben: jó termés lesz; a törv. ezt a szokást jótékonyossággá alakította át. – III. Jelentősége. Izr. fiai sokkal előbb megkülönböztették a ~t és a tisztátalant, hogysem a törv. megfogalmazódott volna, amely az ősi szokásokat és elgondolásokat szentesítette, egyszersmind azonban vallási jellegűvé is tette. A ~ságra vonatkozó rendelkezésekkel a törv. Jahvénak, a szt. Istennek népét akarta megszentelni (Lev 11,44; 20,7); nem a higiéné, de még csak nem is az erkölcsiség előmozdítása volt a cél, ha némely rendelkezések súrolják is az erkölcs határát; így pl. azok, amelyek az ismeretlen tettes által elkövetett gyilkosság (MTörv 21,1–9) v. a vérfertőzött föld (Szám 35,33) esetében előírt teendőket rögzítik. A ~sági törv.-ek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Izr. fiai körében az → egyistenhit fennmaradhatott, mert épp ezek révén különülhettek el az idegen népektől (vö. Dán 1,8; Tób 1,11 kk.; Jud 10,5; 12,2); Isten törv.-einek számítottak, amelyek éppúgy kötelezték Izr. fiait, mint az erkölcsi törv.-ek, úgyhogy olykor e hit hősies megvallásához szolgáltatott alkalmat (2Mak 18–31; 7,1–41). Másfelől a formalizmus veszélyei rejlettek bennük, és ez a zsidóságot a rituális ~ság terén aggályosságba, szörszálhasogatásba sodorta (→ judaizmus). Ez ellen a külsőségekre ügyelő, közben azonban az erkölcsi szempontokat szem előtt tévesztő formalizmus ellen már a próf.-k is erélyesen tiltakoztak (Iz 1,10–17; Jer 7,21–23; Oz 6,6; Ám 4,4 kk.; 5,21–25; → áldozat); ugyanakkor a bölcsességi irodalom rendszerint hallgatott róla, és csaknem mindig az erkölcsi követelményeket hangsúlyozta (pl. Zsolt 15). Jézus a farizeusoknak és írástudóknak, akik tisztára mossák a pohár és a tál külsejét, belül pedig tele vannak rablott holmival és szennyel (Mt 23,25–28; vö. 23,23 kk.; Mk 7,1–13), szemére vetette ezt a formalizmust. Jézus a rituális ~ságot nem sokba vette; csak az erkölcsi ~ságot tartotta fontosnak (7,15). Ezzel elhatárolta az erkölcsit a rituálistól és a vallást megszabadította a külsőségességtől és a rituális elemek túltengésétől, ami a zsidóságot fenyegette és korlátok közé szorította. A ~sági törv.-ek „az erőtlén és esendő elemek” (Gal 4,9), amelyek a zsidókat fogva tartották (vö. 4,3) és amelyektől Krisztus felszabadított minket (5,1). A Krisztusban megvalósult üdvösség rendjében nincs semmi, ami önmagában tisztátalan volna (Róm 14,14; vö. ApCsel 10,15; 11,9).

tisztaság: Az ÓSz-ben a tahor szó szinte mindig a kultikus ~ot jelenti, de a Péld 20,9-ben a szív ~áról van szó. Az ÚSz-ben a test és a lélek ~át együtt jelenti (2Kor 11,2; Fil 4,8; 1Tim 4,12; 5,22; Tit 2,5; 1Pét 3,2). → házasság, → szüzesség.

tisztátalan: → megszenteltelenítés, → tiszta.

tisztátalan lélek: → démon.

tisztátalanság: → erkölcstelenség.

tisztelet: A szóhasználat nem egyértelmű sem az ÓSz-ben, sem az ÚSz-ben. Magatartásként a ~et a szó bibliai értelmében meg kell különböztetnünk az aidosztól (tisztelet, félelem), amely a gör.-öknek a létről alkotott felfogásában alapfogalom, de – szembeötlő módon – sem a LXX-ban nem szerepel héb. szó megfelelőjeként, sem az ÚSz-ben nem játszik szerepet. Míg az aidosz az embert illeti meg abból következően, hogy létét egyén fölötti kötelékekkel egy bár isteninek tekintett, de végső fokon mégis meghatározatlan tekintély fogja körül, addig a Bibliában a ~et Izr. fiai vallásosságának alapfogalma, az → istenfélelem motiválja, amelynek elemi erkölcsi követelményei a pogányokat is kötelezik (Ter 9,6; 20,11; Jón 1,10.13 kk.). Ebből következően az istenfélő, igaz ember számára a ~ az a belső szellemi magatartás, amely Isten szentségének és annak átéléséből fakad, hogy az Isten a világban az ember üdvösségét munkálja. → istentisztelet, → kultusz.

tisztítótűz: katolikus felfogás szerint közbülső állapot a földi élet és a mennyi boldogság között; itt tisztulnak meg az igazak, akik nem egészen tisztán távoztak a földi életből. A nem keresztény vallások (nevezetesen az indoeurópai vallások) is ismerik a ~ fogalmát. A párszizmus szerint a halottakat 10 szakaszban tűzfolyam tisztítja meg. Platón beszél a tisztulás egy helyéről, ahol a halottak bűnhődnek vétkeikért (Phaidon 69; vö. Vergilius, Aeneis VI,735 kk.). – I. Az ÓSz-ben. 2Mak 12,39–42: Júdás azokért a harcban elesett katonáért, akiknél a MTörv 7,25 tilalma ellenére babonás tárgyakat találtak, imát és engesztelő áldozatot rendelt el, „hogy az elkövetett bűnök teljes bocsánatot nyerjenek” (2Mak 12,42). Egy zsidó glosszator abban a meggyőződésben, hogy a halottakon már nem lehet segíteni, „értelmetlen és fölösleges dolog”-nak minősítette a halottakért való imát (12,44b), egy másik viszont „szent és jámbor gondolat”-nak tartotta (12,45). Ez volt a szerkesztő nézete is (vö. 12,43b). Hitt abban, hogy akik a törv.-ért feláldozták földi életüket, azok életre támadnak (12,43b.44a; vö. 7,9; Dán 12,2), és úgy gondolta, hogy a halállal nincs vége mindennek. Ezért dicséretes dolognak tartotta Istent imával és áldozattal könyörületre indítani: bocsássa meg azoknak az elesetteknek a bűneit, akik nem olyan szilárd hittel haltak meg, mint Eleazár (2Mak 6,18–31) v. a 7 mártír (7. f.), és vezesse el őket a feltámadásra. Tehát Júdás és a szerkesztő számoltak a halál utáni tisztulási lehetőséggel, ami a lényege a ~zel kapcsolatos tanításnak. Mindamellet ebben a közbülső időben az elesettek állapotáról nem esik szó. Sir 7,33: → halottakról való gondoskodás. – II. A zsidóságban. Az örök büntetésen kívül, amely a → Gehennában vár a bűnösökre, valamint a bűnösök megsemmisülésén kívül az a gondolat is él a rabbinsta irodalomban, hogy némelyek, „akiknek jó és rossz tetteik kiegyenlítik egymást”, csak egy bizonyos időre kerülnek a Gehennába, hogy ott a tűz megtisztítsa őket; ezt a föltevést Zak 13,19 idézésével igazolják. Sammai a tisztulást az eszkatologikus szenvedés helyére teszi, ahol bizonyos személyek méltóvá válnak, hogy az eljövendő → eónba belépjenek. A Kr. u. 2. sz. elejétől úgy gondolták, hogy a közbülső időbeli Gehenna is megtisztíthatja a bűnöst, hogy bejuthasson a → Paradicsomba. – III. Az ÚSz-ben. Az a rabbinsta felfogás, hogy bizonyos emberek megtisztulhatnak a halál után (ezt nem tartották minden bűnös számára elérhető lehetőségnek!), hogy az új eónba beléphessenek, Máté evangélistánál is tükröződik: vannak bűnök, amelyekre nincs bocsánat sem ezen, sem a másvilágon (Mt 12,32). 2Tim 1,18: itt Pál Krisztustól várja, hogy Oneziforusz „azon a napon irgalomra találjon az Istennél”; ez azon a meggyőződésen alapszik, hogy a halál után is jobb sors juthat az embernek osztályrészéül a megérdemelnél. 1Kor 3,10–17: az → Úr napja „tűzzel érkezik, és a tűz majd megmutatja kinek mit ér a munkája”. Az ap. a tűzben próbált épület képében arra figyelmeztet, hogy majd fény derül rá: az ev. hirdetőjének munkája mennyit ér. 3 kategóriával számol: aki jó anyagból épít, az ap. jutalmát kapja (3,14); aki Isten templomát lerontja, az elpusztul (3,17); közben

helyezkednek el azok, akik rossz anyagot használtak, ezért nem kapnak jutalmat, de megmenekülnek, azaz eljutnak az üdvösségre (3,15). De „tűz által”, nehezen, szenvedés árán menekülnek meg. Jóllehet itt nincs szó a tűz lobogásáról, a halál utáni tisztulás gondolata fogalmazódik meg, amelyben azoknak lesz részük, akik nem voltak egészen büntelenek, de nem is vétettek olyan súlyosan, hogy az örök üdvösségből kizárják őket.

tisztítóvíz: bizonyos kultikus tisztátalanságok (→ tiszta) megszüntetésére szolgáló víz, amelynek tisztító hatását bizonyos anyagok hozzáadásával fokozták. Tisztító hatású anyagnak számított az ÓSz-ben ősi felfogás szerint a cédrusfa, az izzóp (vö. Kiv 12,22; Zsolt 50,9), a karmazsin (Lev 14,1–9: meggyógyult leprás megtisztítása; 14,33–53: „leprás” ház megtisztítása; Szám 19,6), valamint a bőrével, a vérével és a belső részeivel együtt elégetett vörös tehén hamuja (Lev 19,1–10). ~zel kellett meghinteni a halott érintésétől tisztátalanná vált személyeket, a házat, ahol valaki meghalt, és a tárgyakat is, amelyek a holttesthez érve tisztátalanok lettek (Szám 19,11–22). A szokás vsz. Kumránban is dívott (még → féltékenységi áldozat).

tisztség: → hivatal.

tisztségviselők: → hivatalnokok.

tisztulási áldozat: olyan → áldozat, amely megszünteti a kultikus tisztátalanságot. ~ok: 1. a szülő asszony égő- és bűnért való áldozata (Lev 12,1–8); – 2. a meggyógyult leprás áldozata (14,12–20; 14,1–9: itt a rítusok nem számítanak áldozatnak); – 3. a magfolyásos férfi és a havi vérzéstől tisztátalanná vált, ill. vérfolyásban szenvedő nő égő- és engesztelő áldozata (15,1–33); – 4. annak a → nazírnak égő- és bűnért való, ill. engesztelő áldozata, aki holttestet érintve tisztátalanná vált (Szám 6,9–12); – 5. általában a bűnért való, ill. engesztelő áldozat; – 6. a → féltékenységi áldozat (5,11–31). – Az ismeretlen tettes által elkövetett gyilkosság alkalmával előírt szertartás (Mtörv 21,1–9) nem tekinthető ~nak, inkább talán → istenítélet. A bűnbak (Lev 16,21) pusztába üzése és a leprás tisztátalanságát megszüntető madár szabadon bocsátása (14,6 kk. 50–53) csak tisztulási rítus, nem igazi ~. → engesztelő áldozat, → tiszta.

titkár: → hivatalnokok.

titok: A gör. μυστήριον és a lat. sacramentum magyar megfelelője (Tób 12,7; Bölcs 2,22; 6,22; Dán 2,19.30.47; 4,6; Ef 1,9; 3,3.9; 5,32; Kol 1,27; 1Tim 3,16; Jel 1,20; 17,7). → misztérium.

Titusz: Pál ap. kísérője és munkatársa, Kréta püspöke. Pogány szülők gyermekeként született (Gal 2,3), és nagyon vsz., hogy Pál ap. térítette a keresztény hitre (Tit 1,4); az antióchiai egyh.-i közösségnek volt a tagja. Nem metélték körül, így utazott Pállal és Barnabással Jeruzsálembe az apostoli zsinatra (Gal 2,1–5). Nem tudjuk, hogy még mely útjain kísérte el az ap.-t (az ApCsel nem számol be róla). Pál ap. 3. missz. útja vége felé a „könnyek levelé”-vel Efezusból Korintusba küldte (2Kor 2,13; 7,6 kk. 13–16; 8,6; 12,17 kk.). Feladatának ügyesen megfelelően visszavezette az engedelmességre az ap. számára már-már elvesztett közösséget. Makedóniából Pál ismét Korintusba küldte, hogy az ottani gyűjtést befejezze, ugyanakkor a 2Kor-t is átadja (8,6.16–23; 12,18). Egy ideig együtt térített Pál ap.-lal Kréta szigetén, majd otthagyta, hogy a megkezdett munkát folytassa, ill. befejezze (Tit 1,5). 2Tim 4,10: az ap. 2. fogsága idején ~ Rómában volt, később – föltehetően Pál megbízásából – Dalmáciába ment. A hagyomány (Euszebiosz: Egyháztörténet III. 6,6) szerint ~ Pál ap. halála után Kréta szigetén püspökként működött. ~ról a források (Gal, 2Kor, Tit, 2Tim) nagyon szűkszavúan szólnak, de az kivehető belőlük, hogy Pál ap. munkatársaként eredményesen munkálkodott (2Kor 8,16–23; Tit 1,4).

Titusznak írt levél, Tit: protokanonikus úsz-i írás, a pasztorális levelek egyike. Az 1Tim-

lel egy időben, Kr. u. 65 k. írta Pál ap. vsz. Makedóniában. – Tartalma. Az ünnepélyes köszöntő sorok (1,1–4) után az 1. részben (1,5–16) azokat a feladatokat vázolja, amelyek Kréta szigetén Tituszra várnak. A különféle városokban előjárókat kell az egyh.-ak élére állítania; olyanokat, akik megfelelnek bizonyos kívánalmaknak (1,5–9). Aztán föl kell vennie a harcot a tévtanítókkal, akik „zsidó mesék”-kel és emberi parancsokkal állnak elő (1,10–16). A 2. részt az egyh. szervezeti kérdéseinek szenteli az ap. (2,1–3,11). Meghatározza a különféle állapotbeli köteleességeket (2,1–10), az Istentől kapott kegyelemre való hivatkozással (2,11–15). Az előjárók és az embertársak iránti köteleességek (3,1 kk.) az újjászületésből következnek (3,3–8). Ezt követi egy figyelmeztetés: kerülni kell az oktan vitát, a szóharcot a tévtanítókkal stb. (3,9–11). A befejező rész (3,12–15) megbízásokat és üdvözlőleveleket foglal magában. – Eredetiségének kérdését → pasztorális levelek.

tíz: → szám.

tized: a föld hozamának a szentélyt megillető része, a papok és leviták jövedelmeként (Ter 14,20; 28,22; 1Mak 3,49; Ám 4,4) v. azok a javak, amelyeket a királynak kellett beszolgáltatni (1Sám 8,15.17). A kultikus célú beszolgáltatás azon a gondolon alapult, hogy a földön minden az Istené, ezért megilleti az első termés (→ zsengeáldozat) és mindennek a legjava. Az, hogy mit és miből mennyit kellett beszolgáltatni, változott, ezért az adatok is eltérők. MTörv 12,6.11.17; 14,22 kk.; Tób 1,6; Jud 11,13: a föld és a gyümölcsfák termésének (gabona, must és olaj) ~ét a központi szentélynek kellett adni; de pénzzel is meg lehetett váltani (MTörv 14,22–27) v. minden 3. évben a lakóhelyen a helybeli leviták és szegények javára is föl lehetett ajánlani (14,28 kk.; 26,12–15: a felajánló ima; Tób 1,7). A farizeusok a legkisebb növények terméséből is szedtek ~et (Mt 23,23; vö. Lk 11,42; 18,12). A Lev 27,30–33 (vö. 2Krón 31,6) az állatokra is kiterjesztette a ~et, és pénzzel megváltás esetén 20 % ráadást írt elő. A Szám 18,20–32 a szérű (gabona) és a sajtó (bor, olaj) ~ét említi. Tób 1,6 kk. mintha háromféle ~et ismerne; ezeket együtt kellett beszolgáltatni. – A felajánlás és elosztás módját illetően is eltérnek az adatok. A Szám 18,21–24 szerint a ~ teljes egészében a levitákat illette meg; a leviták azonban kötelesek voltak a ~ük ~ét a papoknak adni (18,25–32). Neh 13,10; Mal 3,8: a ~del kapcsolatos kötelezettség nem teljesítésének felrovása. MTörv 12,19: emlékeztetés a ~ kötelezettségére. Az ÚSz kora háromféle ~et ismert: a jószág ~ét, a második ~et és a harmadik v. a szegényeket megillető ~et. A ~ekből származó jövedelemnek igen jelentősnek kellett lennie. Kezelését, amennyire lehetett, Jeruzsálemben összpontosították. Előfordult, hogy a ~et a főpap kisajátította (ZsidTört 20,8,8; 20,9,2). → adó, → templomadó.

Tizenkét pátriárka testamentuma, Test XII: I. Keletkezése. Már J. E. Grabe (1666–1711) is, aki először kiadta, arra a következtetésre jutott, hogy a mű zsidó szerzőtől való, de később keresztény szellemben átdolgozták. Ezt a föltevést először általában nem fogadták el, mert másokra sokkal inkább hatottak a ~ és az ÚSz közt fölfedezhető érintkező pontok, és ezért a ~t teljes egészében egy 1. sz.-i keresztény szerzőnek tulajdonították. Elsőként F. Schnapp vállalkozott a ~ alapos kritikai elemzésére (1884). 3 réteget különböztetett meg: 1. zsidó alapszöveg, 2. zsidó betoldások, 3. keresztény kiegészítések. Hogy eredményei megalapozottak voltak, azt W. Bousset és R. H. Charles munkái nagymértékben igazolták, bár Charles kevesebb betoldással számolt. Ez volt a kritikusok álláspontja 1953-ig; ekkor M. de Jonge arra a következtetésre jutott, hogy a ~ irodalmi szempontból egységet alkot, és keresztény szerző műve, amely kr. u. 190 és 225 között keletkezett. F. T. Milik, Carmignac és J. Daniélou csatlakozott e nézethez, de A. S. van der Woude szembefordult vele: elfogadta, hogy a szövegbe belenyúlt egy keresztény kéz, de azt vitatta, hogy az eredeti zsidó iratban 2 réteget lehet megkülönböztetni. Mivel azonban sem M. de Jongénak, sem A. S. van der Woudeknak nem sikerült F. Schnapp érvelésével kellő súllyal szembeszállnia, még mindig az a föltevés látszik a legelfogadhatóbbnak, hogy a ~ 3 rétegből tevődik össze: 1. Az alapul szolgáló irat elsősorban tanító jellegű, és sokszor nagyon fejlett erkölcsiséget képvisel (vö.

Gád testamentuma 6,3–7). Az alkalmazott irodalmi formák nagy hasonlóságot mutatnak a bölcsességi irodalomból ismertekkel (elsősorban Sir jön itt számításba), és mivel a ~ nem mondások gyűjteménye, hanem inkább intelmeket tartalmaz, azért lehetséges, hogy zsinagógai beszédekből keletkezett kb. Sirák korában. Találunk benne érintkező pontokat a Jubileumok könyvével, sőt a szellemek dualizmusa révén Kumránnal is mutat némi rokonságot. – 2. A zsidó betoldások közül sok beilleszthető a bűn – száműzetés – hazatérés sémájába, és egészében véve a Kr. e. 1. sz. közepéről valók. Ebben a rétegben a várt üdvösség egyértelműen 2 személyhez kapcsolódik, akik közül az egyik Lévi, a másik Júda törzséből való; ez utóbbi alárendelt szerepet tölt be az előbbihez képest. Nagyon hasonló vonásokkal találkozunk a Messiás várása terén az esszénusok körében, akik egy Lévi és egy Dávid törzséből való Messiásban reméltek. – 3. A keresztény betoldások, amelyek eredetileg széljegyzetek lehettek, Júda szerepét emelik ki, és abból kiindulva, hogy Isten jelen van népe körében, kifejezetten a megtestesülésre utalnak. Benjamin testamentumában (11) szerepel Pál ap., így a mű legkorábban csak a Kr. u. 1. sz. második felében keletkezhetett. – II. Szövege gör. nyelven maradt ránk, de ismereteseek örmény és szláv fordításai is. A gör. kéziratok 2 csoportba oszthatók. Az egyetlen kritikai kiadás R. H. Charles-tól való, de nem tekinthető minden szempontból teljesen megbízhatónak, mert Charles csak az egyik csoportba tartozó kéziratokat vette alapul, és az örmény változatnak a kelletténél nagyobb jelentőséget tulajdonított. – III. Tartalma. A ~ 12 búcsúbeszédéből áll, amelyeket Jákob fiai intéznek utódaikhoz. Rendszerint egy életre szóló bűnvallomást, egy intelmet és egy prófeciát ölelnek fel. A második rész a legfontosabb: mindegyik testamentum valamelyik erény gyakorlására buzdít v. büntetéssel fenyegeti a semmirekellőt; az erény v. a bűn jellemző a „végrejárnak” pátriárkára: így Ruben a kicsapongásról beszél, Simeon az irigységről, Lévi a bölcsességről, Júda az iszákosságról, Isszachár az egyszerűségről, Zebulun az együttérzésről, Dán a haragról, Naftali a természetes jóságról, Gád a gyűlöletről, Áser az erkölcsi megosztottságról, József az önmegtartóztatásról és a testvéri szeretetről, Benjamin pedig a szív tisztaságáról.

tizenkettő: → szám.

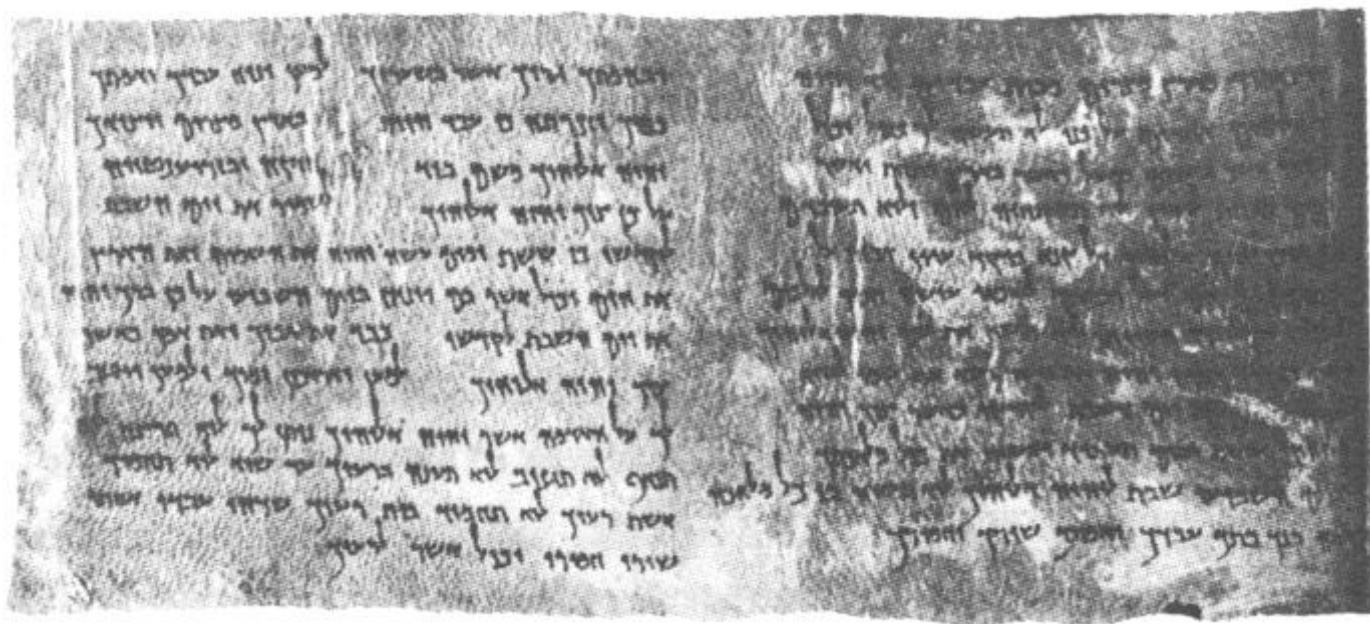
tizennyolc ima: 18 (innen: semoneh-esreh) dicséretből álló zsidó imádság, amely a kereszténység előtti időre megy vissza, s amelynek egyes részei más-más korból valók. Végleges formáját Kr. u. 100 k. kapta egy egyébként ismeretlen Simontól. A ~t, amelyet egyszerűen tefillának, azaz imádságnak is neveznek, naponta 3-szor kell a zsidóknak recitálniuk. A zsinagógai istentiszteleten meghatározott helyen szerepel. → Miatyánk.

Tízparancsolat, Dekalógus (a gör. dekalogosz, 'tíz szó'-ból): gör. egyházi íróktól származó szakkifejezés azoknak a parancsoknak jelölésére, amelyeket a Kiv 34,28 szerint Mózes Jahve utasítására, v. a MTörv 4,13; 10,4 szerint maga Jahve két kőtáblára írt, és amelyek alapján Jahve a Sinai-hegyen → szövetséget kötött; azoknak az alapvető követelményeknek a foglalatja, amelyeket Izr. fiaival szemben Jahve, ill. a vallásuk támasztott. – I. Formája. A ~ szövegét a Pentateuchus két helyen is tartalmazza: Kiv 20,1–17 és MTörv 5,6–21. A két szövegrész – egész kis eltéréseket nem tekintve – fedi egymást, úgyhogy egyazon alapszöveg 2 változatának tekinthetők, amely alapszövegből bizonyos elemeket más formában a Lev 19 is megőrzött. Figyelmet érdemlő eltérést mutat az utolsó parancs: a MTörv – társadalmi törekvései jegyében – kiemeli az asszonyt a bírvágy (→ kívánság) egyéb tárgyai közül és külön megfogalmazza elkívánásának tilalmát. Az irodalomkritika – a Kiv 34,11–26 alapján – még egy külön ún. „kultikus ~”-ot is föltételez (34,14.17.19a.20b.21.23.25a.25b.26a.26b; a kérdéshez hozzászólt 1962: H. Kosmala). A ~ legrégebbi szövegét a Nash-papirusz őrzi (→ bibliai kéziratok); a mai maszoréta szöveghez képest csak jelentéktelen eltéréseket mutat. – Hogy a parancsok száma 10, ahhoz nem fér kétség, hiszen már maga az ÓSz is 'tíz szó'-nak mondja ezeket a parancsokat (34,28; MTörv 4,13; 10,4), és a hagyomány is teljesen egységes ebben a kérdésben, de a ~ tagolását illetően

már nem ennyire egyezők a vélemények. Tartalmi szempontból a következő tagolódás látszik természetesnek: (Bevezetés) Én vagyok az Úr, a te Istened... (Kiv 20,2); I. Senki mást ne tekints Istennek, csak engem (20,3); II. Ne csinálj magadnak faragott képet... (20,4–6); III. Uradnak, Istenednek nevét ne vedd hiába... (20,7); IV. Gondolj a szombatra és szenteld meg... (20,8–11); V. Tiszteld apádat és anyádat... (20,12); VI. Ne ölj (20,13); VII. Ne törj házasságot (20,14); VIII. Ne lopj (20,15); IX. Ne tégy hamis tanúságot embertársad ellen (20,16); X. Ne kívánd el embertársad házat... (20,17). – A formatört.-i kutatás egy eredetileg más listával számol: a IV. és V. parancs szembeötlő módon más stílust képvisel, amely a bölcsességi irodalommal rokon; a IV. parancs valójában két parancs foglalatja (hétköznapi dolgozni kell, a szombatot pedig nyugalomban kell tölteni). A. Alt írásai óta bebizonyítottnak tekinthető, hogy a VIII. parancs a szabad ember elrablásának tilalmát jelenti. A 20. f.-ben a X. parancs nemcsak más javainak elkívánását tiltja, hanem (J. J. Stamm szerint) azokat a mesterkedéseket is, amelyek a megkívánt javak megszerzéséhez vezetnek. Ezt a VIII. parancson túlvezető finomítást a MTörv 5 is folytatta: a feleség elkívánásának tilalma a ház és az egyéb javak előtt kapott helyet, azoktól elkülönítve, ezenkívül a bölcsességi irodalom hatására az eredeti szó helyébe tényleges elkívánásra, konkrét bírvágyra utaló kifejezés került. A deuteronomikus változat hatása a LXX-ban a Kiv 20,17 esetében is érvényesült. Minthogy ebben a változatban az utolsó parancs úgy hat, mintha kettős parancs volna, már Origenész kortársai közt is akadtak, akik Origenésszel és az atyák többségével szemben a → bálványimádás és → képmások tiszteletének tilalmát összevonták mint I. parancsot, más tulajdona elkívánásának tilalmát pedig 2 részre bontották: a feleség elkívánásának és az egyéb javak elkívánásának tilalmára (IX. és X. parancs). Ezt a tagolást Alexandriai Kelemen (Sztrómateisz 6,16) és Szt Ágoston (Quaestiones in Ex 71), majd az ő példájukra sok egyházatyja is magáévá tette, úgyhogy mind a róm. egyh.-ban, mind az evangélikusok körében általánossá vált. Ezzel szemben a Talmud, továbbá Philo (De Decalogo 65–106), Josephus Flavius (ZsidTört 3,5,5) és a Szt Ágoston előtt élt egyházatyák zöme (Nazianzi Szt Gergely, Szt Jeromos stb.) a képmások tiszteletének tilalmát a II. parancsnak tekintették, és a X. parancsba beleértették a bírvágy tilalmának minden részletét. Ezt a felosztást tették magukévá – az atyák, főleg a gör. atyák többségének véleménye alapján – a gör. keletiek (az ortodoxok) és a kálvinisták. Annyi bizonyos, hogy Izr. fiainak gondolkodásmódjához ez áll közelebb. Nem tekintve, hogy a Kiv 20,17 a más háza kifejezésbe a bírvágy minden tárgyát belefoglalta, nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a parancsok 2 táblán oszlottak meg. A második 5 parancs mások tekintetbe vételét, a többi ember jogának védelmét szolgálta. Ugyanakkor az első 5 parancs más természetű volt: tiszteletet kívánt Isten iránt, aki az életet adja és a szülők iránt, akik az életet közvetítik. – A B-kódex fordított sorrendben tartalmazza a VI. és VII. parancsot (vö. Lk 18,20; Róm 13,9). H. Gese úgy gondolja, hogy a ~ 5 parancspárt tartalmaz. A ~ voltaképpeni stílusa (→ irodalmi műfaj) a legtisztábbban a parancsok 2. csoportjában őrződött meg. Ez a stílus egészen sajátos, és már önmagában véve is egész teol.-t képvisel. A rövid, magvas mondatok lényegében egy egyes szám 2. személyű igealakból és egy tiltásból állnak. A. Alt a törv. megfogalmazásának ezt a parancsoló módú közvetlen formáját Izr. „apodiktikus” → jogának nevezi (ezt meg ezt kell tenned v. nem kell tenned), a föltételekhez kapcsolódó, közvetett „kazuisztikus” joggal szemben (ha valaki ezt meg ezt teszi v. nem teszi). A parancsok első sorában más stílusformák találhatók, amelyek ezekkel keverednek, elsősorban a deuteronomikus változatban. – II. A parancsokban kifejeződő érzület és gondolkodásmód. A ~ formája lehetővé teszi, hogy párhuzamba állítsuk az ókori K-ről ismert hasonló tartalmú szövegekkel. Így Egyiptomban az újbirodalom idején (Kr. e. 16–12. sz.) a halottal eltemették az ún. halottak könyvét, amely azokat a mentségeket tartalmazta, amelyeket az elhunyt Ozirisz ítélőszéke előtt felsorakoztathatott, mint: „Nem voltam igazságtalan. Nem raboltam. Nem voltam kapzsi. Nem loptam. Nem öltem embert. Nem kibébittem meg a gabonamérő vékát...” Ezenkívül ettől a kortól tilos cselekedetek listáinak

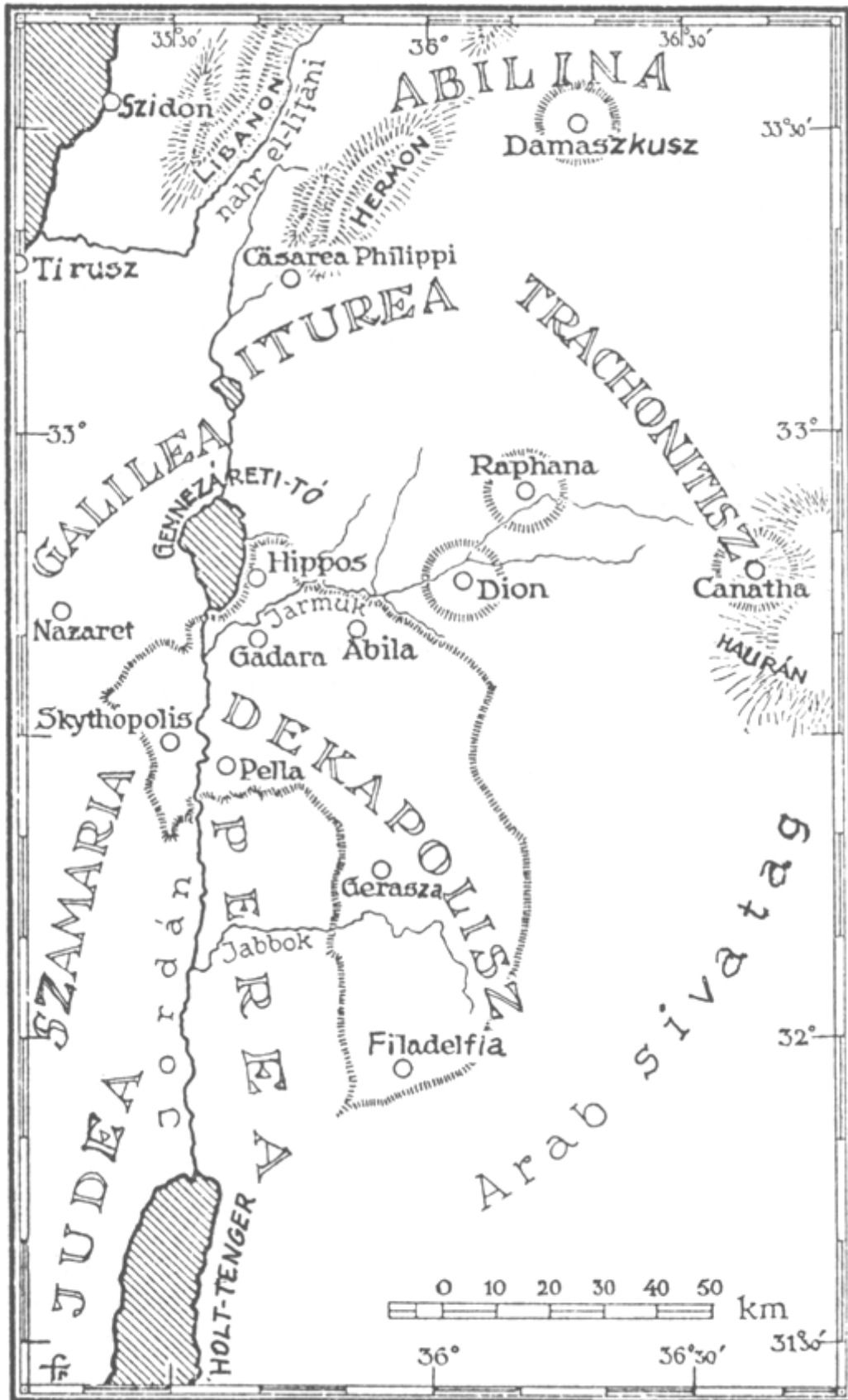
is vannak nyomai, amelyek azoknak készültek, akik valamely szent helyre szándékoztak menni.

– Asszíriában az ördögűzéssel megbízott pap ilyen kérdéseket tett föl a betegeknek: „Meggérett-e valamelyik istenséget? Megvetette-e valamelyik istennőt?... Megvetette-e apját és anyját?... Kevésbe vette-e a nővérét?... Mondta-e, hogy nincs, ahelyett, hogy van? Mondta-e, hogy van, ahelyett, hogy nincs? Nem használt-e hamis mérleget, használta-e a helyes mérleget?... Behatolt-e a másik ember házába? Közel lépett-e más feleségéhez? Kiontotta-e más ember vérét?...”. – Ha alaposan szemügyre vesszük ezeket a szövegeket, az tűnik ki, hogy a kései egyiptomi és babilóniai erkölcs talán kidolgozottabb volt, mint Izr. fiaié, bár az a csodálatos egyensúly, amely a ~ot jellemzi, az idézett kérdésekből hiányzik. De ha az egyiptomiak vallása védte is az egyének jogait és ha szolgálta is a gyengék védelmét, az embernek az istenséggel való találkozását és az isteneknek az emberek fölötti ítéletét egyértelműen a túlvilág számára tartotta fenn. Ezzel szemben Jahve itt a földön lép erkölcsi követelményeivel az ember elé, és parancsaival kötelezi a → lelkiismeretét. Nincs szó, mint az egyiptomi szövegekben, szobrok elé vonulásokról és előttük tartott lakomákról; Izr. fiainak nem szabad, hogy legyenek szobraik, amelyek az istenséget megtestesítik. Ehelyett → szombatjuk van, amely nem egyszerűen a munka ritmusának meghatározására szolgál, hanem egyszersmind → Isten jelenlétére is emlékeztet, aki ott van, amikor az ember tevékenykedik, és az ember tevékenységét felhasználva viszi végbe a maga művét. Az egyiptomiak nem ismerték Istennek ezt az egyéni és közösségi életbe való belenyúlását a lelkiismeret szavával. Ami pedig a babilóniaiak rítusait illeti, a → mágián alapszanak. A kérdések azoknak a tetteknek a számbavételére szolgálnak, amelyek megteremtik az istenségre ráhatás lehetőségét. Az ember nem engedelmességre törekedett, hanem megpróbált az istenség fölé kerekedni. A ~ tehát az egész ókori K-en egyedülálló volt: olyan vallásnak vetett alapot, amely a lelkiismereten keresztül jelenvalóvá tette az emberi társadalomban a túlvilágon élő és működő, természetfölötti Istent. – III. Keletkezése. S. Mowinckel a ~ keletkezésének idejét a próf.-k korába teszi, de föltevését nemcsak katolikus, hanem protestáns szerzők is vitatják. Maga Mowinckel is elismeri, hogy a népi hagyomány kincseként és mint eszményi normák némely parancsok nagyon régi eredetűek. Azért tartja a ~ot ilyen késői keletűnek, mert a próf.-k beszédeiben kereste a tört.-i hátteret azon az alapon, hogy a próf.-k – szerinte – tudatosan törekedtek a → kultusz jelentőségének csökkentésére. De helytelen volna ilyen célzatot tulajdonítani a ~nak. A ~ csak az élettelen képmás tiszteletével szegül szembe, semmiképpen nem az élő Isten kultuszával. Minthogy a ~ olyan Istent vall, aki Izr. fiai életének ura és kormányzója, összhangban áll a pátriárkák hitével, azt bontakoztatja ki, és így semmi alapunk sincs arra, hogy Mózesről, mint a hagyomány letéteményesétől az apodiktikus parancsokat elvitassuk. A halottak könyvének formulái a Mózes előtti időből valók. Mózes a Biblia (Kiv 2) szerint a fáraó udvarában nőtt fel, így érintkezett a literátus körökkel, és azt a vallási krízist is átélte, amely IV. Amenóphisz (Kr. e. 14. sz.; → Egyiptom) idején az egyiptomi vallási hagyomány elégtelenségét tárta föl. – A ~ot mint szerződést táblára írták, így okmányául szolgált annak a szövetségnek, amelyet Jahve kötött népével. A ~ volt az alapja az első szövetségnek, amelyet Mózes közvetített (24,3–8; vö. 24,12; vsz. a ~ra vonatkozik, nem a → Szövetség könyvére). Az ÚSz-ben Jézus és az ap.-ok többször idézik a különféle parancsokat, ha nem is mindig az eredeti sorrendben (Mt 19,18 kk.; Mk 10,19; Lk 18,20; Róm 13,9; Jak 2,11); másfelől azt olvassuk az ÚSz-ben, hogy az Isten és a felebarát szeretetének követelménye az egész törv.-t, az összes többi parancsot felöleli (Lk 10,27 kk.; Mt 22,40). → imaszíjak.

197. A tízparancsolat egyik legrégebbi ismert kézírata a Kr. e. 1. sz.-ból vagy még korábról. Kumránban, a 4. barlangban találták

Tízváros, Dekapolisz: azoknak a csaknem teljesen hellenista városoknak az összefoglaló neve, amelyek a Jordán K-i partján feküdtek. Eredetileg Júdeához tartoztak, de Kr. e. 63: Pompeius Szíria róm. helytartójának uralma alá helyezte őket, hogy a hellenista szellem további terjedését elősegítse, v. legalábbis útját állja a zsidó befolyásnak. A városokat vsz. szövetség fűzte egymáshoz, és élveztek bizonyos fokú önkormányzatot; saját időszámításuk is volt. Az ÚSz-ben többször szerepel a ~: Mt 4,25; Mk 5,20; 7,31. A Kr. u. 2. sz.-ig állt fenn. Kr. u. 106: több várost Arábiához csatoltak, amely akkor róm. tartomány volt. A szövetség tagjainak száma egyébként is változott. Plinius tízet sorol föl: Damaszkusz, Dion, Gadara, Geraza, Hipposz, Kanata, Pella, Filadelfia, Rafana, Bet-Seán; de Rafanánál biztosabb, hogy Abila egyike volt a ~nak.

198. Tízváros

tó: 1. A héb. berekah mesterséges, nyitott vízgyűjtőt jelölt, amely közös használatra, így pl.

állatok itatására szolgált. A Biblia szerint Jeruzsálemben több ilyen „~” volt: a Felső-~ (2Kir 18,17; Iz 7,3; 36,2), az Alsó-~ (22,9), a régi ~ (22,11), Hiszkija vízgyűjtő medencéje (2Kir 20,20), a Siloe tava (Jn 9,7.11), a „királyi vízvezeték” (Neh 2,5), „a vízvezeték víztárolója” (3,16), a Beteszda-fürdő (Jn 5,2); ezenkívül volt ~ még Hebronban (2Sám 4,12), Gibeonban (2,13; Jer 41,12), Szamariában (1Kir 22,38: a ringyók fürödtek benne) és Hesbonban (Én 7,5: „szemed a hesboni tavakhoz hasonlít”; a tó vize nyilván tiszta, átlátszó volt, azért szolgálhatott hasonlatul a kedves szeméhez). A tavakat forrás v. csak az eső (odavezetett) vize táplálta; némelyek később elposványosodtak, betemették őket, másokat felújítottak, kiépítettek (így a Siloe tavát). Mesa nevezetes volt mesterséges tavak létesítéséről. A kumráni réztekercsben (3Q15) is több helyen van szó vízgyűjtő ~ról. → ciszterna, → forrás, → kút, → víz. – 2. A voltaképpen ~ fogalmára a héb.-ben nem volt szó; a jam ugyanúgy vonatkozhatott nyílt → tengerre mint tengeröbölre (→ Vörös-tenger), beltengerre (→ Holt-tenger), nagy folyamra (→ Eufrátesz, → Nílus) v. egy nagy medencére (→ bronzmedence). A → Genezáreti-tó 3-szor (Szám 34,11; Józs 12,3; 13,27) jamként szerepel a Bibliában; ez az egyetlen voltaképpen ~, amely a Bibliában előfordul. A héb. szóhasználatnak megfelelően az ÚSz-ben általában talasszaként találkozunk vele; kivéve Lukácsnál, aki limnéként szerepelteti (Lk 5,1 kk.; 8,22 kk. 33). Ugyanez a szó a Jel-ben a kénköves tüzes ~ra vonatkozik, ahova azokat vetik, akik nincsenek beírva az élet könyvébe (19,21; 20,1.14 kk.; 21,8).

Tob: → Tóbiás.

Tób: → Tóbiás könyve.

Tóbiás (héb. 'Jahve jó'): ósz-i személynév. – **1.** → Tóbiás könyvének főszereplője, az ifjú ~; apja az öreg ~ v. másképpen Tobit (eredetileg Tob; vö. Bír 11,3–5). – **2.** Ammonita férfi, aki Szamaria helytartójával, → Szanaballattal megkísérelte megakadályozni Jeruzsálem falainak újjáépítését (Neh 2,10). Mivel neki is és a fiának is zsidó felesége és jó összeköttetése volt Jeruzsálemben, → Nehemiás távollétében sikerült megszereznie egy helyiséget a Templom körzetében, de Nehemiás kiűzte belőle.

Tóbiás könyve, Tób: deuterokanonikus ósz-i könyv. A protestáns kánonból kihagyták. – I. Keletkezése. Vsz. Kr. e. 200 k. jött létre, ismeretlen szerző műveként. A vallási szempontú jellemzések, a tanító jelleg, valamint a teol.-i műszóhasználat a Kr. e. 3./2. sz. bölcsességi irodalmát idézik, de a Kr. e. 2. sz.-nál későbbi időre nem gondolhatunk. Ennek ellene mondanak a következők: a rokonok közti házasság előtérbe helyezése (a Kr. e. 1. sz.-ban gyakorlatilag már nem volt érvényben!); a jellegzetesen makkabeusi törekvéseknek nyoma sincs; a ~ Kumránban is megvolt. Hogy a ~ hol keletkezett, azt nem tudjuk, de föltehető, hogy a színhely, a K-i szórvány volt a ~ „hazája”. – II. Tartalma. A szövegek a kisebb részleteket illetően eltérnek egymástól, de fő vonásaiban azonos módon rögzítik a tört.-et. Tóbiel fiát, Tobitot, aki Naftali törzséből származott, és hűségesen megtartotta a törv.-t és az ősök hagyományait, V. Szalmanasszár (ur. Kr. e. 726–722) idején Ninivébe hurcolták. A saját nemzetségéből feleségül vette Annát. Egy fiuk született, Tóbiás. Ninivében tekintélyre tett szert, és meggazdagodott, úgyhogy a médiaí Rágesben barátjánál pénzt helyezhetett letétbe. Szancherib (ur. Kr. e. 705–681) üldözte, mert a parancsára megölt zsidókat Tobit eltemette. Menekülnie kellett, de unokaöccsének, a magas rangra emelkedett Achikárnak a közbenjárására Azarhaddon (ur. Kr. e. 681–668) idején visszatérhetett Ninivébe. Egy alkalommal ismét eltemetett egy halottat, és mert fáradtan ért haza, ledőlt a fal tövébe aludni. Közben madár ürüléke hullott a szemébe és megvakult. Felesége, akinek most minden gond a nyakába szakadt, nem értette meg. Tobit Istenhez imádkozott: fogadja be az örök hazába (1,1–3,6). Ugyanakkor fohászzkodott a médiaí Ekbatanában Sára, Ráguel lánya is az Úrhoz; → Azmodeus démon már hétszer megfosztotta a nászéjszakán a neki kiszemelt férjtől. Mindkettőjükön egy angyal, → Ráfael segített (3,7–17). Tobit bölcs tanácsokkal ellátva

elküldte a fiát, Tóbiást Rágesba a pénzéért. Ráfael ismeretlenül felajánlotta, hogy elkíséri. A Tigrisnél Tóbiás fogott egy halat, s Ráfael tanácsára kivette a szívét, a máját és az epéjét (4,1–6,9). Ekbatánában betértek Ráguel házába. Kiderült, hogy a rokonsági fok alapján első helyen Tóbiást illeti a jog, hogy Sárát feleségül vegye. Megegyeztek és bevezették Tóbiást a nászházba. Itt – ahogy Ráfael tanácsolta – Tóbiás elégette a hal szívét és máját. Füstjétől elmenekült a démon; Ráfael Egyiptomig üldözte és odaláncolta (6,10–8,20). Míg Tóbiás Ráguel házában időzött, Ráfael elhozta a pénzt Rágesből Ekbatánába. Ninivében a szülők várva-várták Tóbiást. Két hét múlva Tóbiás útra is kelt Ráfaellel, és hazaérve a halepével meggyógyította apja szemét. Egy héttel később Sára is megérkezett, s a nagy családi ünnepen Achikár is részt vett (9,1–11,19). Amikor Ráfaelt meg akarták jutalmazni, fölfedte kilétét és eltűnt. Tobit hálaéneket zengett. Végül még arról tudósít a szerző, hogy szülei halála után Tóbiás elhagyta a pusztulásra ítélt Ninivét, és Ekbatánába költözött (12,1–14,15). – III. Nyelve és szövege. Az eredeti szöveg szemita nyelven keletkezett, de inkább arámul, mint héb.-ül; emellett a föltevés mellett szól, hogy a kumráni ~-töredékek (4Q) közül csak egy héb., négy arám. Egy arám szöveg (a Kr. u. 7. sz.-ból), továbbá a P. Fagius és S. Münster (mindkettő 1542), valamint M. Gaster (1897) kiadta héb. szövegek, amelyek a középkorban keletkeztek, a ~ utóéletének dokumentumaiként az irodalomtört. tárgyai. Az egész kv. legrégebbiről gör. nyelven maradt fenn 3 szövegváltozatban: 1. Az ún. vulgáris szöveg a rövid változat; a B és az A Kódex rá a bizonyosság; ezen alapszik a szír, a kopt, az örmény és az etióp fordítás. – 2. Az Alef Kódex a hosszú változat; ezen alapszik az ólat. fordítás. – 3. Egy közbeeső változat a 44., 106. és 107. sz. minuszkula kódexben maradt fenn, amely a Tób 6,7–13,8 részt saját változatban adja. A Vg-szöveget Szt Jeromos saját tanúsága szerint (előszó) „káld” eredetiből fordította. Egyébként nem lehet észre nem venni, hogy szorosban kapcsolódik az ólat. fordításhoz. – IV. Műfaja. A részint önéletrajzi jellegű művészi elbeszélés tele van érdekesítő részletekkel, finom lélektani ábrázolásokkal, ugyanakkor étellel teli és a valóság talaján álló is. A szerző teletűzdelte tanító részekkel, imákkal, himnuszokkal és bölcs mondásokkal. Műfajilag keretes elbeszélésnek minősíthető. Egyaránt megtalálhatók benne a mese (nászéjszaka), a legenda (Achikár) és a folklór, a démonhit és az angyaltan elemei, a fő mondanivaló szolgálatába állítva: Isten csodálatos módon gondot visel az igazakra; aki megtartja a törv.-t, imádkozik, jót tesz másokkal, az kedves Istennek; csak átmenetileg szenved és a szenvedés próbatétel az életében. Ugyanakkor a ~ a jó család, a gyermeki szeretet és a szülői gondoskodás dicséretét is zengi. Hogy volt-e tört.-i magva, és ha igen: mennyi benne a tört.-ileg hiteles esemény, azt nem lehet megállapítani.

Tobit: → Tóbiás, →Tóbiás könyve.

Tófet: hely a → Hinnom völgyében, ahol Acház (vö. 2Kir 16,3; 2Krón 28,3) és Manassze (vö. 2Kir 21,6; 2Krón 33,6) idejében gyermekeket áldoztak → Molochnak. Jozija király (2Kir 23,10) „tisztátalanná tette” a kultikus helyet, hogy ennek az áldozatnak véget vessen, de úgy látszik, később újra szokásba jött (Jer 7,31 kk.; 19,5 kk.; vö. 32,35). A ~ név jelentése bizonytalan; rendszerint az arám tft tövel (’égni’) hozzák kapcsolatba és (az égőáldozat szem előtt tartásával?) ’tűznek helye’-ként értelmezik. A vokalizáció mesterséges, és lehet, hogy a ’köpés’, ’az, amire köpnek’ szóéval hasonló hangzása miatt választották, hogy a hely iszonyatosságát és megvetésre méltó voltát kifejezzék (vö. 19,11–13). Némelyek szerint a ’szégyen, iszonyat’ bóset mintájára vokalizálták; az eredeti kiejtés tefet lehetett.

tohu vabohu: → káosz.

Tola: személynév az ÓSz-ben. – **1.** Isszachár egyik fia (Ter 46,13; Szám 26,23). – **2.** Az ún. kis bírák egyike; Pua fia volt Isszachár törzséből. 23 évig bíraskodott Izr.-ben. Samirban temették el.

tolvaj: → lator, → lopás.

Tóra (héb., vsz. a jarah 'oktat' igéből): tanítás, oktatás, útbaigazítás. Többértelmű szó: **1.** Jahve parancsai, melyeket a papok és próf.-k által közölt. – **2.** Jahve Mózes által adott → Törvényei. – **3.** A → Pentateuchusban foglalt mózesi törvény. – **4.** Szakkifejezésként az egész Pentateuchus. – **5.** A késői zsidóságban és az ÚSz-ben az egész ÓSz. – A ~ megfelelője a LXX-ban és az ÚSz-ben a gör. nomosz. 1Kor 14,21 az „így van megírva a törvényben” fordulattal vezeti be Izajás idézett helyét; vö. Jn 10,34; 12,34; 15,25; Róm 3,10–18.

torok: → nyak.

torony: → bábeli torony, → erődítés.

többistenhit, politeizmus: több istenségben való hit, több istennek a tisztelete. Sok politeista vallásban három (Babilónia, India), hét (Babilónia), kilenc (Egyiptom) v. tizenkét (gör.-ök, róm.-ak) isten egységet alkot. Olykor más istenekkel (idegen népek isteneivel) is azonosítanak némely isteneket (szinkretizmus; pl. → Mardukot Babilóniában); egyik-másik istent az uralkodó kiemeli a központi hatalom érdekében (pl. Babilóniában Marduk főisten lett, Asszur szintén Asszíriában). Józs 24,2.14 kk.: Jud 5,7–9 szerint Izr. fiainak ősei politeisták voltak. Később is föllelhetők a ~ nyomai, s nem csupán a népi vallásosságban, hanem az ország É-i részén a hivatalos kultuszban is, különösen Acháb idejében, aki bevezette a föníciai istenek tiszteletét (1Kir 14,22–24; 16,31–33), sőt még a jeruzsálemi templomban is, ahol Manassze és Ámon uralma alatt Jahve kultuszán kívül Baal, Astarte és különféle asztrális istenek tisztelete is elburjánzott (2Kir 21,2–7.20; 23,4.11). A nép körében még a száműzetés korára sem halt ki teljesen a ~ (Jer 44; Iz 57,3–10), és az elephantinei templomban a zsidó katonai kolónia tagjai Jahvén kívül még más isteneket és istennőket is tiszteltek. Csak a száműzetés után halt ki a népi vallásosságból a ~, bár Antiokhosz idejében sokan visszaestek a bálványimádásba (1Mak 1,43.52–56).

többnejűség: → házasság.

tölgy: Az ÓSz-ben Iz 6,13; Oz 4,13 ellenére a héb. elah v. allah és elon v. allon szavakon, amelyeket vsz. csak a maszoréták különítettek el – mesterségesen – egymástól, egyaránt v. ~et, v. terebintet kell érteni, amelyek távolról nézve hasonlítanak, de botanikailag egyáltalán nem tartoznak össze. Palesztinában több ~fajta él. Az ÓSz-ben a ~ erős fa (Ám 2,9), különösen Básánban (Iz 2,13; Ez 27,6; Zak 11,2), de az országnak a Jordántól K-re eső részén is megtalálható (2Sám 18,9 kk. 14). Ha kidől, szomorú látványt nyújt (Iz 1,30; 6,13; 44,14). – A szóban forgó héb. kifejezések egyaránt vonatkozhatnak szt. fákra (→ fa) is: Szichem mellett (Ter 35,4), Jahve szentélyében (Józs 24,26); Bír 9,37: a jósok ~fája; Bír 9,6: az emlékkő terebintfája Szichemben; aztán: Bételnél (1Sám 10,3: a Táboron; Ter 35,8: Gyásztölgy), Naftali földjén Caananimban (Józs 19,33; Bír 4,11: Szaanim), amelynek kultuszát a próf.-k elítélték (Oz 4,13; Ez 6,13; vö. Iz 1,29). 1Sám 17,2.19; 21,10: a Terebint-völgyben győzte le Dávid Góljátot.

tömjén: ÉK-Afrikában és DNy-Ázsiában honos Boswellia fák megkeményedett nedve. A szemcsés, halványsárga-vöröses, kevés illóolajat is tartalmazó anyag parázson kellemes illatot áraszt. Az ósz-i kultuszban az → illatáldozat anyaga (Kiv 30,34), az ételáldozathoz is hozzátartozott (Lev 2,1.15; 6,8), a → kitett kenyereket is meghintették ~nel. Külföldről, 1Kir 10,2.10; 2Kron 9,9; Iz 60,6: Sebából szállították. Az ÚSz-ben a → napkeleti bölcsek ~t hoztak a gyermek Jézusnak (Mt 2,11). János látomásában (Jel 5,8) a 24 vén csészéjében a ~ a szentek imádságait jelképezi.

tömlő: kifordított kecskebőr, amelyben vizet (Ter 21,15), tejet (Bír 4,19), de főleg bort (Józs 9,4.13; 1Sám 1,24; 10,3; 16,20; 25,18; 2Sám 16,1; Jób 32,19) tartottak (nyílásait bekötötték). A bornak új, erős ~ kellett, különben a még erjedő must szétvetette (Mt 9,17). Jahve ~be gyűjti a vizet (Zsolt 33,7). Jób 38,37: a felhők az ég ~i. Zsolt 119,83: „olyan lettem, mint

aszott tömlő a füstben”; itt nem arra a szokásra kell gondolnunk, hogy a bort füstölték annak érdekében, hogy hamarabb ihassák; inkább a kémény közelében felakasztott és a kiáramló füsttől összeszáradt, megrepedezett ~t idézi a zsoltáros.

tönköly: vadon termett ősbúza. Egyiptomban (Kiv 9,32), Palesztinában és Babilóniában termesztették. Ez 4,9: más gabonafélékkel, továbbá babbal és lencsével keverve kenyeret sütöttek belőle.

tőr: → csapda, → kard.

történelem: I. Az izr. teológusok, próf.-k és tört.-írók szerint (a zsidó hagyományban a régebbi próf.-k Józsúval kezdődnek, ugyanakkor Iz-t pl. tört.-i forrásként idézik; vö. 2Krn 26,22; 32,32). Jahve elsősorban nem a természetben (Zsolt 104; Iz 51,9 kk.; Jób 38 stb.), hanem sokkal inkább a tört.-ben nyilatkozik meg: beszél és cselekszik, kinyilatkoztatást ad és megvalósítja az üdvösséget. Ebből következően a tört. jelnek számít, a → történetírás pedig tanúságtevésnek, ami azonban semmiképpen nem zárja ki a valódi tört.-i érdeklődést. Az ÓSz tört.-i eseményeit nem szabad úgy tekinteni, mint amelyek csak alkalmul szolgáltak a vallásosság előmozdítására és elmélyítésére. A kultusz, a teol. és a tört. Izr. fiainak gondolkodásában alapvető egységet alkotott, ha ennek klasszikus bizonyítéka, az ún. „kis tört.-i Credo” (MTörv 26,5–9) jelenlegi formájában nem is tekinthető ősrégi kultikus formulának (G. von Rad), hanem csak a Jozija által szorgalmazott megújulás idejéből való (L. Rost). A fordulatokban gazdag, viszontagságos vallási fejlődés során a jahvizmus csaknem teljesen megszabadult a kánaáni természeti vallás mítoszaitól, amikor ezeket (tört.-ileg) nem tudta átértékelni, v. egyszerűen csak elbeszélő formaként, ill. költői képként alkalmazni; ennek megfelelően Jahvénak azok a „démoni” vonásai, amelyek a Jahvistánál még kimutathatók, a Jahvéról mint személyes, szabad, saját akaratát megvalósító Istenről alkotott fogalomnak vannak alárendelve, akinek terveit és végzéseit természetesen nem ismerheti az ember, s aki végtelen haragra gerjedhet (2Sám 24). Ez a személyes istenfogalom és a tört.-i szemléletmód a természet értékelésében is érvényre jutott; nemcsak annyiban, hogy a teremtés jelenti a ~ kezdetét és keretül is ez szolgál hozzá, hanem mindenekelőtt azért, hogy maga a teremtés is tört.-i jellegű, kivált a Jahvista felfogásában, hiszen szerinte a teremtésnek ahhoz, hogy tökéletessé váljon, állandóan szüksége van Jahve újabbnál újabb teremtő tetteire és megfordítva: a ~ is folyamatos teremtő tevékenység (creatio continua). De Jahve nemcsak teremtője és fenntartója a világnak, hanem egyszersmind a ~ bírja is. A világot teremtő és fenntartó, valamint a történelmet megítélő Isten azonossága az izr. tört.-szemlélet alapvető eleme. E tört.-szemlélet egyenes következménye az ún. → apokaliptika, ha ennek a bölcsességi irodalomban gyökerező, gnosztikus elemeket tartalmazó gondolatvilága (→ eón) merőben más is, mint Izr. régi tört.-írói és próf.-ié (G. von Rad). – Az a gondolat, hogy a ~ az üdvösség, az ítélet és a kinyilatkoztatás tört.-e, Izr. fiainak jellegzetes sajátja, jóllehet nem hagyható figyelmen kívül, hogy egyes motívumok, mint pl. az, hogy „a baj az istenség haragjának a következménye” (II. Mursili pestis idején mondott imái), hogy „az uralkodót az istenség vezérli” (III. Hattusili ún. önéletírása), vagy hogy „a teremtés a történelem kezdete” (Enúma elis; → teremtés), a K-i szemléletmód közös elemei. – Mindezek mérlegelésekor, a felületes paradoxonok és a gör. és héb. gondolkodásmód sematikus szembeállításának (természet–történelem, ciklikus–lineáris, statikus–dinamikus stb.) elkerülésére figyelembe kell vennünk, hogy sem a 'történelem' v. a 'történetiség', sem a 'természet' fogalmára nincs a héb.-ben pontos kifejezés. – II. Egy nép tört.-e, tört.-i tudata és tört.-írása egymástól független. Egy roppant kedvező politikai helyzetben, ill. abból következően, hogy a Kr. e. 2. évezredben az ókori K-i nagyhatalmak ereje Palesztina térségében megtört, lehetővé vált, hogy Izr. fiainak törzsei egységbe olvadjanak, majd Dávid országa létrejöhön; ez volt az a 2 legfontosabb politikai esemény, amelynek következtében kialakult Izr. fiainak közös tört.-i tudata, s amely megvetette tört.-írásuk alapját. Az erősen központosított Egyiptommal és

Mezopotámia államaival egybevetve Izr. fiainak társadalma lazább szerkezetű volt; a törzsek és az egyének több önállóságot élveztek; az elvi alapon is újra meg újra megkérdőjelezett királyság gyengeségei ismételt megmutatkoztak; a jog meglepően emberséges volt stb. Ezek szolgáltak a szóban forgó tört.-i öntudat kialakulásához társadalmi háttérként (vö. a gör.-ök és hettiták hasonló politikai-társadalmi adottságaival, tört.-i tudatával és tört.-írásával). Így az izr. tört.-írók „prófétai sértetlensége”, amely – más K-i udvari tört.-írókkal összevetve – meglepő önállóságot biztosított nekik, és lehetővé tette számukra az erkölcsi és politikai viszonyok bírálatát, szintén ebben a társadalmi helyzetben gyökerezhetett. Mindkét politikai esemény (a törzsszövetség és Dávid királysága), amelynek szerepe volt Izr. fiai tört.-szemléletének kialakulásában, konkrét hatással volt a ~ értelmezésére és a tört.-írásra. Izr. fiainak a szichemi gyűlésen (Józs 24) létrejött ősi szövetsége, amint azt újabban főleg G. E. Mendenhall hangsúlyozta, egyfajta hűbéri szerződést jelentett Jahvéval. A törzsek (hűbéresek) Jahve (hűbérúr) iránti elkötelezettsége Izr. fiainak jogrendjében valósult meg, amely a hettita hűbéri szerződések tükrében vált érthetőbbé; fény derült rá, hogy a hűbéresek hűsége a hűbérúr „előzetes szolgáltatásai”-ra vezethető vissza. Jahve ilyen „előzetes szolgáltatásai” között különleges helyet foglal el Izr.-nek Egyiptomból való kiszabadítása. Ezért Izr.-ben a törv. és a ~ egységet alkot, összetartozik. Izr. fiai tört.-i tudatának további forrása a → szövetség gondolata; az izr. historiógráfiának némely vonásai ebben lelik magyarázatukat, nem tekintve azt, hogy a törv. természetesen hozzátartozik az üdvösség tört.-éhez. – Dávidnak a filiszteusok legyőzése és a kánaáni városok elfoglalása után megszilárdult királysága Izr. külső tört.-ének a csúcsát jelentette. Ezt az új helyzetet Izr. fiai mind tört.-ileg, mind teol.-ilag „igazolták”: egy hosszú, Szemmel és Ábrahámmal kezdődő folyamat lezárásaként értelmezték, amelynek során Jahve ígéretei teljesedésbe mentek. Ez a gondolat, amint az a historiógráfia tört.-ében gyakran megfigyelhető, csak akkor vált termékennyé, amikor Izr. már túljutott a hatalom csúcsán. Izr. tört.-ének 2 említett tetőpontját nem tekintve Izr. tört.-e egy újra meg újra leigázott nép jelentéktelen tört.-e: a birtok nélküli, félnomád és kereskedő ősök utódai rabszolgák voltak Egyiptomban, a filiszteusok katonailag, a kánaániak pedig műveltség tekintetében is fölöttük álltak, az ókori K minden nagyhatalma legyőzte, kifosztotta, rabszolgasorsra juttatta v. elhurcolta őket. De ezek az események és tört.-i tapasztalatok is beépültek a teol.-jukba és a tört.-írásukba, ahogy ezt a deuteronomikus tört.-i mű, a Papi irat, a krónikák és a próf.-k írásai tanúsítják. Mindig maradtak Izr.-ből, akik a kísértések és nemzeti öntudatuk lázongása ellenére is őszintén és kellő önismeret birtokában szemlélték a tört.-i eseményeket, és soha nem kételkedtek Isten hűségében, igazságosságában és kegyelmében, hanem mindig bíztak abban, hogy Isten megtartja a szövetséget, beteljesíti ígéreteit és megvalósítja az üdvösséget.

történetírás: I. Fogalma. A ~ emberek múltbeli cselekedeteinek közönség számára szánt, írott bemutatása. A szellemi, politikai v. katonai események fölött a szerző tört.-i v. erkölcsi bírálatot mond, és anyagát tárgyi, filozófiai v. teol.-i szempontok szerint rendszerezi. A bemutatás egyik formája a több szereplős cselekmények leírása, melyekben legalább két szereplő vesz részt mint ellenfél v. partner, s amelyet a szerző előtört.-tel, a folyamat bemutatásával és értékeléssel együtt tár az olvasó elé. Egy másik bemutatási forma az egyszerű tényközlés, amely elszigetelt eseményeket közöl cselekvő személy és passzív tárgy kapcsolatában. Ha egy cselekménynek sok szereplője van, nagy térben és hosszú időben játszódik, a cselekményábrázolás folyamatábrázolássá válik, melyben az egyes emberek cselekedeteit fölülmúló történések jelennek meg (ígéret és időben elnyúló beteljesedés, egyes emberekkel szemben nép tört.-e; a hatalom fölött az igazságosság győzelme). – A ~ műfajai közül a legalapvetőbb a krónika, amely különféle események (járványok, természeti katasztrófák, háborúk, éhínség, építkezések) gyűjteménye. Tágabb értelemben az összes tört.-i tárgyú írásokat ~-nak nevezzük. (A szó szoros értelmében ~ az, amit a cikk elején meghatároztunk.) – Az a kísérlet, hogy a ~ műfajait szövegen kívüli szempontok szerint

osztályozzák (pl. aszerint, hogy amit egy szöveg mond, valóban megtörtént-e), a modern idők találmánya, és eleve kudarcra van ítélve az ókori K-i ~sal kapcsolatban. Ez a ~ ui. egészen másként ítélte meg önmagát. A historizmus óta köztudottá vált, hogy a „tört.-i tények, tört.-i források és a ~” modern és ókori K-i fogalmai nem fedik egymást. A modern történészek fogalomkészlete és értékelése nem problémamentes és nem egységes, ezért minden további nélkül nem alkalmazható az ókori K ~ára v. ennek bírálataira. – A racionális kritikát, azaz más szerző tört.-i művének egy tárgyilagos és elméleti tört.-i igazságfogalomra hivatkozó bírálatát a gör.-ök vezették be az európai ~ba. Bonyolult cselekményekben a pontos logikai összefüggések kimutatását először a hettiták oldották meg (Kr. e. a 2. évezred 1. felében). A sumer–babiloni–asszír ~ alig emelkedett a krónikák szintje fölé: győzelmekről, építkezésekről évkv.-eket írtak, feliratokat készítettek. Az izr. ~ról egyoldalú és tökéletlen hagyomány maradt ránk, s benne az ókori ~ minden műfaja megtalálható: hősi énekek, mondák, tört.-i eposzok, krónikák, templomi és udvari évkv.-ek, végrendeletek, szerződések stb. Lényegében cselekményeket ír le, de abban különbözik a hettita ~tól, hogy csak ritkán mutat ki oksági összefüggést a részeselekmények között, és a folyamatok erkölcsi és vallási megítélésében teol.-i történetelméletre támaszkodik. Szerkezetét tekintve ezért az izr. ~ csak a gör.-ökével vethető össze, de a szerkezetet kitöltő témák, gondolatok és események sok párhuzamot mutatnak az ókori K ~ával. De nem szabad megfeledkezni két tényről: 1. Az egész K-i ~ vallásos jellegű, mert Isten választja ki a királyt, vezeti és óvja ellenségeivel szemben és a király ellenségeit az istenség a magáénak is tekinti. Ezért kerülnek be a király győzelmeit megörökítő föliratok templomokba mint az isteneket dicsőítő emlékek. 2. Az izr. ~ ember- és világtört.-i irányultsága szintén a K-i ~ban gyökerezik. Berosszosznál pl., aki Bél papja volt és gör. nyelven írta meg Babilon tört.-ét, a tört. a világ kezdetével indul, és teljes egészében a → Szeleukidák szolgálatában áll. Művét I. Antiokhosz Szótérnak (ur. Kr. e. 281–261) ajánlotta. – II. Az izr. ~. Előzményei: mezopotámiai évkv.-ek, a kánaáni műeposz. az egyiptomi bölcsesség- és regényirodalom és a pusztákban kialakult monoteista, jahvista vallás. Késői műveit arámul, a perzsa kultúrkörökben írták, de a Makkabeusok kv.-ei révén már a hellén-gör., Josephus Flavius révén pedig a róm. kultúrával kerültek kapcsolatba. Josephus már a keresztény ~ alapjait vetette meg; Cassiodorus és Szt Jeromos „szinte második Livius”-nak nevezi. Az izr. ~ mint maga az izr. tört. – anélkül, hogy elvesztette volna sajátosságait – beolvadt az ókori mediterrán kultúrába. – 1. A politikai-tört.-i dokumentumoknak az ókori K-en ismert formái és az ókori K-i historiográfiai irodalom formái egyaránt kimutathatók az ókori Izr.-ből (v. közvetlenül, v. az ÓSz-ből elegendő biztonsággal kikövetkeztethetően). – A legrégebb és legegyszerűbb formák, amelyekbe a tört.-i eseményeket belefoglalták, a különféle listák és számbavételek (Ter 36,31–39: királylisták, kb. a Kr. e. 10. sz. első feléből; tisztviselők és hősök listái: 1Kir 4; úti beszámoló: Szám 33; helységek listái: Józs15–19; népek listái: Ezd 2; a zsákmány, a fogadalmi ajándékok stb. listái). – Az izr. ~ egyik fő sajátossága a genealógiai sémák folyamatos használatában nyilatkozik meg, amelyek nyilvánvaló módon már a legkorábbi időkben a tört.-i gondolkodásnak és a tört.-i események írásba foglalásának egyik legfontosabb formáját képviselték Izr. fiai körében. Egész művekkkel találkozunk, amelyek genealógiákra épülnek szerkezetüket tekintve (Toledoth-könyv; → nemzetségtábla); már a Jahvista fejlett genealógiai ismeretekre támaszkodhatott. Hogy a politikai genealógiáknak ez a formája mennyire alkalmas volt nagy tér- és időbeli dimenziók átfogására, azt a Ter 10 (J; P) felölelte → népek táblája tanúsítja meglepően széles földrajzi horizontjával, a legfontosabbra korlátozódó, következetes sematizálásával és azzal, hogy mekkora anyagot ölel fel. Az építkezést megörökítő föliratokat, amelyek főleg Babilóniában voltak fontosak, a Biblián kívül más forrásokból is kimutatható Siloe-fölrirat (kb. Kr. e. 700 k.) képviseli, amelyben figyelmet érdemlően egyetlen király sem szerepel. Egyébként az építkezésekről szóló beszámoló, mint Salamon építkezéseinek leírása is (1Kir 6–8), inkább a Templom levéltára

vezethetők vissza. – Győzelmet megőrkítő föliratot arra az emlékkőre véshettek, amelyet Saul állított az amalekiták fölött aratott győzelme után (1Sám 15,12). – Palesztina régi művelődési központjaiban, így Bétel, Siló, Szichem szentélyében, a régi kánaáni városokban, majd később a jeruzsálemi királyi palotában és szentélyben (vsz. kánaáni volt a papi család révén) az említett tört.-i műfajokon kívül már a 2. Kr. e. évezredben részletesebb beszámolókat is őriztek a rendkívüli háborús v. egyéb eseményekről. Így pl. krónikákat, ahogy az a későbbi időből Föniciáról közvetlenül is kimutatható (pl. ZsidTört 8,14 k.). Évkv.-eket, amelyek a király uralkodásának évei v. a hadjáratok szerint tagolódtak (2Sám 11,1), Dávid korától lehet kimutatni: „Salamon történetének könyve” (1Kir 11,41), „Izrael királyai történetének könyve” (pl. 14,19). Ha az a beszámoló, amely Dávidnak az ammonitákkal vívott harcairól szól (2Sám 10), egy részét alkotta egy ilyen udvari évkv.-nek, akkor elmondható, hogy ezek az évkv.-ek – legalábbis egy időben – figyelemre méltó színvonalúak voltak. Hogy a királyi, ill. udvari évkv.-eket milyen formában hozták nyilvánosságra (a levéltári anyag hivatalos kiadása; egyes szám 1. személyben fogalmazva?!), azt nem tudjuk. – Az ókori K-en nagyon régtől szokásban volt a királyokról és tisztségviselőkről szóló beszámolókat egyes szám 1. személyben fogalmazni, különféleképpen kifejezett életrajzi v. apologetikai céllal, de az ÓSz-ben ez csak a perzsa korból (Ezd, Neh) mutatható ki. – 2. A ~i próza említett formáiban és műfajaiban a lezajlott eseményeket és a végbevitt tetteket tisztán gyakorlati érdekből, a kronológia céljára, ill. a levéltár számára rögzítették, legtöbbször anélkül, hogy olvasóközönségre számítottak volna. A ~ magasabb szintű formái vsz. úgy alakultak ki, hogy a tört.-i események rögzítéséhez átvették a költői elbeszélés formáit és motívumait, Izr. fiainak ~a, ahogy azt C. H. Gordon kimutatta, szintén hősi mondákban, királyokról szóló elbeszélésekben, mitológiai műeposzokban gyökerezik. Az a meglepően fejlett irodalmi technika, amely Izr. fiainak már a legrégebbi ránk maradt ~i műveit is jellemzi, gazdag szóbeli és írott irodalmi hagyományt tételez föl, amely az udvarokhoz és a szentélyekhez kapcsolódhatott, de újra meg újra a népi forrásokból meríthetett (győzelmi ének, mondások, etiológia). Az izr. tört.-írók elbeszélőkedve, didaktikus pátosza, a monológok és a párbeszéd alkalmazása, hírnökök tudósításainak beiktatása, az ismétlések, az utalások technikája és az anyag művészi elrendezése, amely még az egészen kis egységek tagolásában is megnyilvánul (pl. Ter 22,20–24), elképzelhetetlen egy szóbeli hagyományban élő, ill. írásba foglalt nagyon régi és gazdag költészet nélkül. Ilyen tört.-i költészet lehetett „az Úr (= Jahve) háborúiról szóló könyv” és az Igazak kv.-e, amelyre a Szám 21,14; Józs 10,12 stb. hivatkozik. – A nyelvi, politikai, szociológiai és vallási előfeltételeken kívül tehát bizonyos irodalomtört.-i előfeltételekkel is kell számolnunk (Izr. fiainak vitathatatlan tehetségéről most nem szólva). Mindezen tényezők eredőjeként bontakozhatott ki Izr.-ben is az a bonyolult és sok föltevessel számoló képlet, amelyet ~nak nevezünk. – 3. Az ÓSz valamennyi sajátosan tört.-i kv.-e cselekményeket mutat be, nem tetteket vesz számba. Ebből következően Izr. fiainak ~ában sokféle cselekvővel és cselekvéssel találkozunk. Az asszír annalesz irodalomtól eltérően pl. az ellenség is jellegzetes személyiség, aki a politikai-katonai összeütközések alkalmával nem egyszerűen elszenvedi a végbevitt tetteket, hanem kezdeményezésre képes partner. Az események lefolyása nemegyszer nagyon bonyolult képet mutat: akció reakciót szül, az események célratörően követik egymást, sokféle feltételük van és különféle következményekkel járnak. A partner a mellékeselekményekben lép színre. A különféle színtereken egyidőben lejátszódó eseményeket összekapcsolják a szempontváltások v. az üzenetküldések, úgyhogy egybefonódnak, egymásba illeszkednek; a nem részletezett v. más módon bemutatott eseményekre magyarázatot kapunk. Az előtört. bepillantást enged a múltba; különféle fejtegetések kiszélesítik a cselekmények leírását. – Izr. fiai ~ának sajátossága, amely minden más nem bibliai leírástól megkülönbözteti, a tett és a beszéd viszonya. A beszéd a cselekvés motiválására szolgál, elmélkedés, tervezés és döntés „eszköz”-e (médiium). A cselekvések, az

események részei a szólás és meghallás révén kapcsolódnak össze. A cselekvés nem úgy jelenik meg, mint a hettita v. a gör. ~ban (vagyis nem erőnek a tárgyi valóságban megjelenő szövedékéről van szó, amelynek logikus szerkezetét a hettita ~ bámulatos absztrakcióval és pontossággal tudta visszaadni), hanem – a cselekvő felől szemlélve – emberi akarat és értelem által irányított összefüggést mutat. Ez a lényegében emberközpontú tört.-szemlélet a mélyebb oka egyfelől a genealógiák iránti nagyfokú érdeklődésnek Izr. fiai mindenfajta ~ában, másfelől viszont a föltétele annak, hogy a tört.-et (→ történelem) mint értelmes folyamatot teol.-ilag értelmezni lehessen. Már a viszonylag régi és egyszerű szövegek is (mint a 2Sám 10, Dávid harcai az ammonitákkal) arra engednek következtetni, hogy az izr. tört.-írók kiválóan értettek a bonyolult események bemutatásához. Képesek voltak rá, hogy utalások és célzások fejlett technikájával tisztán terjedelmi szempontból is nagyobb eseménysorokat összefogjanak (amit pl. a hettiták soha sem tudtak elérni). Csak Izr.-ben domborodtak ki a különféle események fölött álló folyamatok. Az ókori K-en egyébként alig találkozunk olyan folyamatok bemutatásával, mint az Isten és az ember közti viszony fejlődése (Ter), Izr. népének kialakulása (Kiv), az Ígéret földjének elfoglalása (Józs), v. olyan általánosításokkal mint amelyet a Bír előszava nyújt (2,11–23), amely bámulatos absztrakcióval betekintést ad a bírák korának tört.-i törvényszerűségébe. Már ez is tanúsítja, hogy a jahvizmusból, a szövetségre és a törv.-re épülő teol.-ból, a próf.-kból és a bölcsességi irodalomból kibontakozott teol.-i fölépítmény (az ún. metaréteg: Isten terve, igazságossága; kiválasztás, ígérek, a beteljesedés; ítélet, bűnhődés, vezeklés; a tört. irányítása, értelme, célja és vége stb.) az izr. ~ formáin alapszik, nem külsőleges v. olyan valami, amely egy eleinte profán ~ba később másodlagosan, idegen elemként épült bele. Ebből a szempontból az ÓSz két nagy tört.-i gyűjteménye, ha különféle korokból annyi eltérő forrást, ill. anyagot ölel is fel, mégis értelmes egységnek tekintendő. – III. Ahhoz, hogy Izr. fiai ~át bemutathassuk, elengedhetetlen azoknak a különféle kv.-eknek forráskritikai leválasztása, amelyek a különféle korokban különféle okokból beleolvadtak az ÓSz hagyományának összetett tömbjébe. Jóllehet a tudósok évszázadokon át elemezték a különféle rétegeket nyelvi, tartalmi és teol.-i szempontból és törekedtek őket időhöz kötni, még mindig sok a véleménykülönbség (→ Pentateuchus), úgyhogy Izr. fiai ~ának még a forráselemzésen alapuló tört.-e is – legalábbis részleteiben – merőben hipotetikus. Ha a hozzávetőleg általánosan elfogadott nézeteket vesszük figyelembe, akkor a következő kép rajzolódik elénk. – 1. Az ÓSz két nagy tört.-i gyűjteményt ölel fel; mind a kettő a Kr. e. 587-i nagy katasztrófa után keletkezett, és az az idő, amikor még kiegészítéseket fűztek hozzájuk, jól belenyúlt a Kr. e. 4. sz.-ba. A régebbi a világ teremtésével kezdődik (Ter) és Jojachin reményt keltő trónra emelésével (Kr. e. 561) fejeződik be (a 2Kir végén). A későbbi Ádámmal kezdődik (1Krn 1,1) és – legalábbis a jelenlegi elrendezés szerint – azzal zárul, hogy Nehemiás Jeruzsálemben helyreállította a törvényes rendet. Ehhez főleg egy régebbi gyűjtemény (ill. ennek különféle részei v. egy hozzá nagyon hasonló mű), valamint Nehemiás és Ezdrás emlékiratai szolgáltak forrásul. – A Ter–Kir alkotta sorból kiemelkednek különféle törv.-gyűjtemények (Szövetség könyve, Második Törvénykönyv, szentség törvénye), továbbá a Papi irat, a Ter-től egészen Józs-ig (ezt is beleértve?), amely föltehetően Kr. e. 500 k. Babilóniában v. Júdában keletkezett, végül a főleg Józs és Kir szövegében kimutatható egy v. több deuteronomikus tört.-i mű (Kr. e. 6. sz.) is. A Papi iratot, bár a kultusz és a törv. áll benne előtérben (szombat, körülmetélés, a törv. adása a Sinai-hegyen) elbeszélő tört.-i műnek kell tekinteni, annál inkább, mivel Izr. fiai ~át jellemezte a jog és a tört. összekapcsolása. – A Deuteronomikus történeti mű a beszédekben, az előszókbán (Bír 2,11–13) és az utószókbán (2Kir 17,7–23), amelyekkel a szerző az általa válogatott régebbi anyagot keretbe foglalta és összefűzte, a különféle eseményeknek nemcsak értelmezését és értékelését adja, hanem a szó legszorosabb értelmében Izr. fiai tört.-ének elméletét nyújtja. Bár az a fogalomkészlet, amellyel dolgozik, teol.-i eredetű, viszonylag kicsi és egyszerű, nem nevezhető – gör. v. modern szempontból – tárgyházhoz nem illőnek, hiszen

nem egy valamilyen „történelem” alkotja tárgyát, hanem Izr. tört.-e. A deuteronomikus „elmélet” Izr. fiai tört.-i élményeinek és tört.-i gondolkodásmódjának ősrégi elveit aktualizálja, kifejti, magyarázza Izr. fiai ~ának bizonyos kategóriáit, mint magyarázatot nyújtó metaréteg a ~ra épül, és Izr. fiai ~án belül egy értelmes fejlődési fokot képvisel. Tört.-teol.-i alapkoncepciója azt van hivatva elénk tárni, hogy „miként működik az isteni szó a tört.-ben” (G. von Rad), tematizálva és magyarázva azt a viszonyt a beszéd és a tett között (vö. 1Kir 8,24), amely már Izr. fiai legrégebbi ~ának elbeszélő struktúráiban is kimutatható. – A Szövetség könyve, a szentség törvénye, a Második Törvénykönyv, a deuteronomikus tört.-írás és a Papi irat leválasztása után fennmaradó, távolról sem egységes tömb 2 v. talán 3 részre (L, J, E) tagolható; ezek (mind?!) a világ kezdetétől a szerző koráig (Kr. e. 950–700) ölelik fel az eseményeket. Ezek közül a művek közül legbiztosabban a Jahvista tört.-i műve ragadható meg a viszonylag jól megőrződött forrásanyag, valamint a szerző jellegzetes írói és teol.-i sajátosságai alapján. Bemutatása (vö. az alábbiakkal) például szolgál Izr. fiainak egész – ókori – ~ára. – 2. A → Jahvista tört.-i műve (a Kr. e. 9. sz.-ból; vsz. Júdeában keletkezett) a világ kezdetétől (Ter 2,4b) O. Eissfeldt, G. Hölscher stb. korántsem vitathatatlan föltevése szerint a salamoni birodalom széthullásáig tart (1Kir 12,19). Ez a már térbeli és időbeli kiterjedése szempontjából is csodálatra méltó koncepció föltételezi a földrajzi és politikai látókörnek azt a kiszélesedését, amely Dávid korához kapcsolódik. Politikailag Júda királyának egész Izr. fölötti uralma a magva a jahvista ~nak, amely uralomnak fénykora a J idejében már a múlté volt. Erre a fonálra fűzi fel a szerző a múlt eseményeit, nem minden célzat nélkül a jelent és a jövőt illetően. Már az Ábrahámnak adott ígéret és a genealógiai szerkezet (Jákob-Izrael mint a 12 törzs ősatya) is Dávid országának szem előtt tartásával válik érthetővé: a jahvista elbeszélés egyre fokozódó konkretizálással és a látóhatár fokozatos leszűkítésével, az elbeszélés ütemének csökkentésével és az anyagnak állandó gazdagításával és pontosításával tör erre a célra. Az adott tér- és időbeli határokat, a már arányainál fogva is hatalmas heterogén anyagot a Jahvista politikát és történelmet átható teol.-val, kiváló történelmi érzékkel és zseniális szerkesztői készséggel az elrendezés, a fölépítés és a stílus mestereként olyan tört.-i műbe foglalta bele, amelynek egységét és egyszerűségét újra meg újra megcsodálhatjuk. Az egységbefoglalás (integráció) fő eszközei: a genealógia, a művelődés keletkezésének tana, a vándorlás motívuma, az elszigetelt anyag földrajzi szempontok szerinti elrendezése, a különféle mondanokörök összekapcsolása azáltal, hogy az egyik a másiknak keretévé válik, és így hármass rendszer keletkezik. – A hisztóriográfiai és a politikai koncepció elválaszthatatlanul összefonódik és beleépül a teol.-ba. Az a teol.-i gondolat, hogy bár a teremtés után fokozatosan felbomlott az Isten és az ember közti szoros kapcsolat, az Ábrahámnak adott ígéret (Ter 12,1–3) ellenerőt képvisel, összekötő kapocs az őstört. és a tört. között: ez is, az is az üdvösség tört.-e. Az atyák Istenének következetes azonosítása Jahvéval, aki a népet kivezette Egyiptomból, lehetővé tette az atyákról szóló mondák összekapcsolását a törzseknek az Ígéret földje elfoglalását megörökítő hagyományaival, amelyek csak másodlagosan, a genealógiák kötelékével kötődtek az atyákhoz. Így hatalmas ív fogta át az atyáknak adott ígéret (vö. 23. f.) beteljesedését, az először csak kis részben való beteljesedésétől, az Ígéret földjének elfoglalásán át, amely már részleges beteljesedést jelentett, egészen Dávid uralmáig, a végleges beteljesedésig (a filiszteusok legyőzése, a kánaáni városok leigázása). Jahve, aki egyaránt Ura az embernek és a természetnek, és Istene Izr.-nek, nem annyira esetről esetre nyúl bele csodálatos módon a tört.-be, inkább egészében fogja át a történelmet, egyetemesen és folyamatosan. A természet és a kultusz a Jahvista szemében alárendelt szerepet tölt be. Jahve működése áttevődik a folyamatnak tekintett tört.-be, ill. a történelmen túlra. Ez a teol.-i és tört.-i koncepció az alapja annak, hogy a Jahvista a hagyománnyal szemben távolságot tartó racionális (nem kritikus!) magatartást tanúsít; spiritualitásában némelyek a salamoni „felvilágosultság” nyomait vélték felfedezni. Annyi bizonyos, hogy műve, akár irodalmi alkotásnak tekintjük, akár hisztóriográfiai v. teol.-i

szempontból nézzük, az ókori K és Izr. fiai általunk ismert ~ának legkiválóbb teljesítménye. → próféta. – IV. Az ÚSz ~át illetően → Apostolok Cselekedetei, → evangéliumok.

Törvény, Tóra: a → Pentateuchusban összegyűjtött és Mózesnek tulajdonított vallási és egyéb előírások összessége (Józs 8,31; 1Kir 2,3; 2Kir 14,6). – I. Tartalma és keletkezése. A ~ írásba foglalva sem nyújt teljes szintézist. Az idők folyamán fokozatosan bontakozott ki, és sok előírás egyezik benne más népek ~eivel. Különösen sok hasonlóságot mutat → Hammurápi ~eivel. A következő ~ jellegű gyűjteményeket lehet irodalmi szempontból megkülönböztetni: 1. A → Tízparancsolat (Kiv 20,1–7; MTörv 5,6–21) inkább erkölcsi, mint jogi kódex; a Kiv 34,11–26 rituális Tízparancsolat. – 2. A → Szövetség könyve (20,23–23,19); az elnevezést a 24,7 tartalmazza. – 3. A papi ~ek (25–31; 36–40; Lev 1–16; 23–27; Szám 1–10; 17–19; 28) a kultikus tisztasággal (Lev 11–16), a szentséggel, a papokkal, az áldozatokkal (1–7), valamint az ünnepekkel (Szám 28) kapcsolatos rendelkezéseket ölelik fel; a papi hagyományból valók (→ Papi irat). – 4. A → szentség törvénye (Lev 17–26). – 5. A MTörv 12–26 ~ei. Kir: a Tórán ezeket kell érteni, de olykor Ezd, Neh és a Krón szerzője is ilyen értelemben él a szóval. Ezek a gyűjtemények vsz. különféle korokban, más-más helyen, folyamatosan jöttek létre, ahogy a körülmények kívánták, ezért a Pentateuchusba nem rendszerszerűen, hanem csak esetlegesen kerültek bele (vö. az ismétlésekkel). Mindezek a ~ek a nagy törv.-hozó Mózes nevéhez kapcsolódtak, aki Izr.-ben minden jog alapját megvetette, és aki a → szövetséget is kötötte. Erkölcsi, vallási és természetfölötti szempontból minden új ~nek „mózesi”-nek kellett lennie, vagyis az általa hirdett jahvizmus vonalán kellett maradnia. De ezeken a változatlan összetevőkön kívül hosszú fejlődéssel is számolnunk kell. Napjainkban a formatört.-i módszereket a ~ekre is alkalmazzák (Jirku, Alt, von Rad, Noth). A kazuisztikus és az apodiktikus ~hozás közötti különbségre nézve → jog. – II. Hatása. Az ÓSz számára a ~ az egész vallási és közösségi élet kinyilatkoztatott vezérfonala. Izr. fiai, elsősorban a „deuteronomikus” körökben (vö. Kiv 18,15; E) meg voltak róla győződve, hogy az adott előírások Istentől származnak, ahogy ezt a gyakran használatos kifejezés is tükrözi: „Az Úr ezt (v. azt) mondta Mózesnek”. Sehol semmi nyoma emberi törv.-hozásnak v. eredetileg profán életszabályok megszentelésének. A ~ Jahve föltétlen követelménye, amely népe minden egyes tagját kötelezte (vö. Iz 1,1: Isten parancsa; továbbá: MTörv 2,4; 8,20). Magyarázata és alkalmazása terén a papoknak nagy tekintélyük volt, így a ~ek vallási jellege egészében véve megőrződött (vö. Jer 18,18; Ez 7,26; 22,26). A szövetségekötéskor a nép ünnepélyesen megfogadta, hogy megtesz mindent, amit Jahve parancsol (Kiv 24,3). A sátoros ünnepen minden 7. évben föl kellett olvasni a ~t (MTörv 31,10–13). Neh 10: a nép → Ezdrás idején megújította a szövetséget és újra megfogadta a ~ hűségesebb teljesítését. Izr. minden fia köteles volt a lehető leghűségesebben megtartani a ~t. A szülőknek meg kellett rá tanítaniuk gyermekeiket (Kiv 12,26 kk.; 13,8–10; MTörv 4,9 kk.; 6,7), a papoknak viszont az volt a kötelességük, hogy a népet tanítsák a ~re (Lev 10,11; MTörv 33,10; Oz 4,6 stb.). A bölcsességi irodalomban állandóan találkozunk olyan intelmekkel, hogy tanulni kell a ~t és szerinte kell élni (Péld 19,16; Sir 15,1; 19,18; Bölcs 6,18 stb.). A Zsolt 119 a ~nek és a ~ szeretetének dicsérete. Kezdetben a ~ nem volt kemény iga (vö. ApCsel 15,10), sőt az ÓSz-ben Izr. jámbor fiai lelkük enyhületét, szívük örömét, szemük világosságát látták benne (Zsolt 19,8–11; vö. 119). Később az írástudók és farizeusok nehezzé és teljesíthetetlenné tették, mert számos szörszálhasogató rendelkezést csatoltak hozzá, és azt tanították, hogy a vallásosságot a ~ szigorú megtartása jelenti. → judaizmus. – III. A ~ és az ÚSz. A ~nek Krisztus a végső célja (Róm 10,4). Ez két dolgot jelent: egyfelől az ev. a ~ teljesítése, mert a ~ volt a nevelő Krisztusra (Gal 3,23). Másfelől viszont a végét jelenti az ev., vagyis a ~ megszűntét Jézus szavai szerint: „A törvény és a próféták Jánosig tartottak” (Lk 16,16); a szinoptikusokon kívül lásd még a ~ és a kegyelem szembeállítását: Róm 6,15 és Jn 1,17. Az első szempont (ti. az ÓSz ígéreteinek beteljesedése) főleg Mt-ban

domborodik ki (de ui.: Róm 8,14 is). Az első evangélista szerint Jézus nem azért jött, hogy megszüntesse a ~t, hanem hogy teljessé tegye (Mt 5,17). Sőt azt mondhatta, hogy előbb múlik el ég és föld, mint hogy elvész egy i betű v. egy vesszőcske a ~ből, de hozzáfűzte: minden beteljesedik (5,18). A második szempont (a ~ megszünte, érvénytelenné válása) elsősorban Pál írásaiban áll előtérben. Jóllehet az ap. nem tagadja a ~ egyedülálló voltát és isteni jellegét (Róm 7,12; Gal 2,21), rámutat elégtelenségére. A kereszt fáján Jézus érvénytelenítette a ~t, parancsaival és rendelkezéseivel együtt (Ef 2,15). „A követelményeivel ellenünk szóló adóslevelet eltörölte, az útból eltávolította és a keresztre szegezte” (Kol 2,14), és a kereszten minden emberért kiontott vérében létrehozta az új szövetséget (Mt 26,28; 1Kor 11,25). A zsidókeresztényekkel ellentétben Pál ap. nem tartotta a ~t a pogányok számára okvetlenül szükségesnek az üdvösségre; a ~ csak előkészület volt, Krisztus óta azonban nincs jelentősége (Gal 2,21). A kiskorú gyermekeknek szólt (4,1–7), csupán árnyéka volt a jövendőnek (Kol 2,17), nem a valóság képe (Zsid 10,1). A ~ célja a bűn gonoszságának leplezése volt (Róm 3,20) és annak megmutatása, hogy az ember mennyire rászorul a megváltásra. Az igazzá válás nem a ~ből fakad (Gal 3,21 kk.); csak a bűn szaporodott vele, mert elítélte az engedetlenséget, de erőt nem adott a jobb életre (Róm 5,20). Így átok nehezedett az emberre, amiért nem tartotta meg a ~t (MTörv 27,26), és ettől az átoktól saját erejéből nem tudott megszabadulni (Róm 8,3), csak Krisztus válthatta meg (Gal 3,10–13). Ez a megváltás valóság lett mindenki számára, aki hisz Jézusban (Ábrahám példája szerint, így tehát az Ábrahámnak adott ígéret beteljesedett: 3,17; vö. Róm 4,11–17), és megkeresztelkedik. A hívő keresztények megszabadulnak a ~ szolgaságától és eljutnak Isten gyermekeinek szabadságára (8,21; Gal 4,31). A ~ számtalan rendelkezése helyett a hívő keresztényeket Krisztus ~e köti (1Kor 9,21), amely a szeretet parancsában teljesedik ki. Az ember tehát megszabadult a régi terhektől; Krisztus ~e személyes kapcsolatot teremt a keresztény és az Úr, Jézus Krisztus között. A → megigazulás, vagyis Isten akaratának teljesítése Krisztus erejéből valósul meg (Róm 5,9). A keresztény élet „szabályait” Jakabbal ~nek lehet nevezni (Jak 1,25; 2,8 kk. 11 kk.; 4,11), de vonatkoztatható ez a kifejezés Jánossal az ósz-i ~re is (Jn 1,45; 7,19.23.49.51; 8,17; 10,34), amely Krisztussal megszünt (18,31; 19,7). A ~ helyébe a 4. evangélista Krisztus „parancsát” iktatta, mindenekelőtt a szeretet parancsát (12,40; 13,34; 15,12).

törzs: az ókori kultúrnépek legnagyobb társadalmi egysége. A héb.-ben 2 szó hordozza a ’~’ értelmet: a sebet (általános kifejezés) és a matteh (P). A ~ → nemzetségekre és → családokra tagolódik, élén – legalábbis veszély idején – a törzsfő áll. A ~ nem egyszerűen az egy őstől való leszármazáson alapszik, hanem különféle családok és népcsoportok összeverődésének, gyakran csak bizonyos időre szóló szövetségének is szerepe van létrejöttében (pl. Kiv 12,38); ezért a ~ek tört.-e roppant bonyolult; ezt a nemzetségtáblák (1Krón 1–9) is mutatják. Azokat a ~eket, amelyekből Izr. népe összetevődött, és amelyek számát már nagyon korán 12 ~ben állapították meg, genealógiai rendszerbe foglalták, amely egyetlen őstől (Jákob v. Izrael) eredezteti őket. A rendszeren belül gyakran változnak a nevek is, a sorrend is; ez minden bizonnyal a megváltozott tört.-i viszonyokra vezethető vissza.

töviskorona: Sok kifejezés utal a Szentírásban tövisre, de egyenként nehéz meghatározni pontos jelentésüket (→ gyom). Így azt a tövist sem tudjuk egyértelműen azonosítani, amelyből Jézus ~ját fonták (Mt 27,29; Mk 15,17; Jn 19,2). Ugyanezt a szót használja még: 4,7.18 (a magvetőről szóló példabeszéd); Mt 7,16; Lk 6,44 és Zsid 6,8. E. Ha-Reubéni a poterium spinosum nevű növényre gondol, amelyet Jeruzsálemben tüzelőnek és kerítésnek használtak. A klasszikus ziziphus spina Christi nem nő Jeruzsálemben. J. Hart a phoenix dactylifera ágaiból font ~ban a pénzérméken látható császári és királyi koronák karikatúráját látja.

Trachonitisz: Damaszkusz városa és az Aszalmanusz-hegység közé eső terület; Ny-on Gaulanitisz és Batanea, K-en a Szír–arab-sivatag határolta. A tört.-ben csak akkor bukkant fel,

amikor a róm.-ak megjelentek a vidéken. Akkoriban főleg portyázó nomádok, valamint zsidók és szíriaiak lakták (a szíriaiakra egy Hababban talált Hadad-oltár is utal). Csak Heródesnek sikerült ~ban rendet teremteni, miután Augustus császár Bataneával és Auranitisszel átengedte neki (Kr. e. 23). A hellenizálás érdekében ide telepített 3000 idumeait. Heródes halála után a Gaulanitisszel és Paneásszal megnövelt terület Fülöp negyedes fejedelem uralma alá került (vö. Lk 3,1: különféle vidékek ~ néven összefoglalva). Ma: el-Ledzsa.

Tres Tabernae: postai megálló és szálláshely Rómától 48 km-re DK-re a Via Appia mentén. A róm. keresztények ~ig mentek a fogolyként érkező Pál elé, hogy üdvözöljék (ApCsel 28,14).

Triféna: római keresztény nő. Trifoszával (vsz. a nővére) együtt „az Úrért fáradtak”. Pál üdvözlését küldte nekik (Róm 16,12).

Trifon (gör. ’dúskáló’), teljes nevén Diodotusz ~: Alexander Balasz hadvezére, aki megtette fia, VI. Antiokhosz gyámjává (Kr. e. 145). ~ a kiskorú Antiokhoszt megölette és II. Demetriosz Nikánorral (1Mak 12,39; 13,31), majd VII. Antiokhosz Szidetésszel szemben (15,10–39) trónkövetelőként lépett föl. Makkabeus Jonatánt, aki Alexander Balasz szövetségese volt, Ptolemaisba csalta és foglyul ejtette (12,39–53). Harcolt Makkabeus Simon ellen és Baszkama közelében megölette Jonatánt (13,21–24). Antiokhosz Szidetész legyőzte és öngyilkosságra kényszerítette (15,10–39).

Trifosza: római keresztény nő. Trifénával (vsz. a húga) együtt „az Úrért fáradtak”. Pál üdvözlését küldte nekik (Róm 16,12).

Tripolisz: föníciai alapítású kikötőváros a szír partvidéken. Neve talán azért ’három város’ (gör.-ből), mert a tírusziak, szidoniak és az aradiak külön városrészekben éltek benne. K. Galling szerint a város neve nem gör. eredetű, hanem egy ’új föld’ értelmű szemita trpl szóra vezethető vissza. – 2Mak 14,1: I. Demetriosz Szótér itt szállt partra seregével. Virágkorát a → Szeleukidák idején és a róm. uralom alatt élte. Az eredeti város, amelyből alig maradt fenn valami, a mai el-Mina területén feküdt; nevét mai Tarablus őrizte meg.

Trito-Izajás, Harmadik Izajás: Az irodalomkritika ezen a néven tartja számon az Iz 56–66 felölelte prófétai mondások föltételezett ismeretlen és névtelen szerzőjét; → Izajás könyve.

Troász: eredetileg Kisázsia Ny-i részének, később Troász Alexandria városnak megrövidült neve. Ez utóbbi az Égei-tenger partvidékén, a Tenedosz-szigettel szemben feküdt, s kikötője fontos szerepet töltött be a Kisázsia és Makedónia közti közlekedésben. Pál ap. kétszer is fölkereste, a 2. (ApCsel 16,8.11; 2Kor 2,12) és a 3. missz. útján (ApCsel 20,5–12: Eutichusz feltámasztása). 2Tim 4,13: Pál ~ban hagyta a köpenyét Karpusznál, kéri Timóteust, hogy vigye el neki.

Trofimusz (gör. ’a tápláló’): Efezusból való tanítvány (ApCsel 21,29), Pál ap. egyik kísérője utolsó jeruzsálemi útján (20,4 kk.). Minthogy a zsidók azt hitték, hogy Pál ~t nem zsidó létére a Templomba is magával vitte, Pál ellen fordultak. A támadt csődületnek az lett a következménye, hogy a róm. helyőrség ezredese elfogatta az ap.-t (21,27–40). 2Tim 4,20: még mindig Pál kísérője; az ap. betegen hagyta hátra Milétozban.

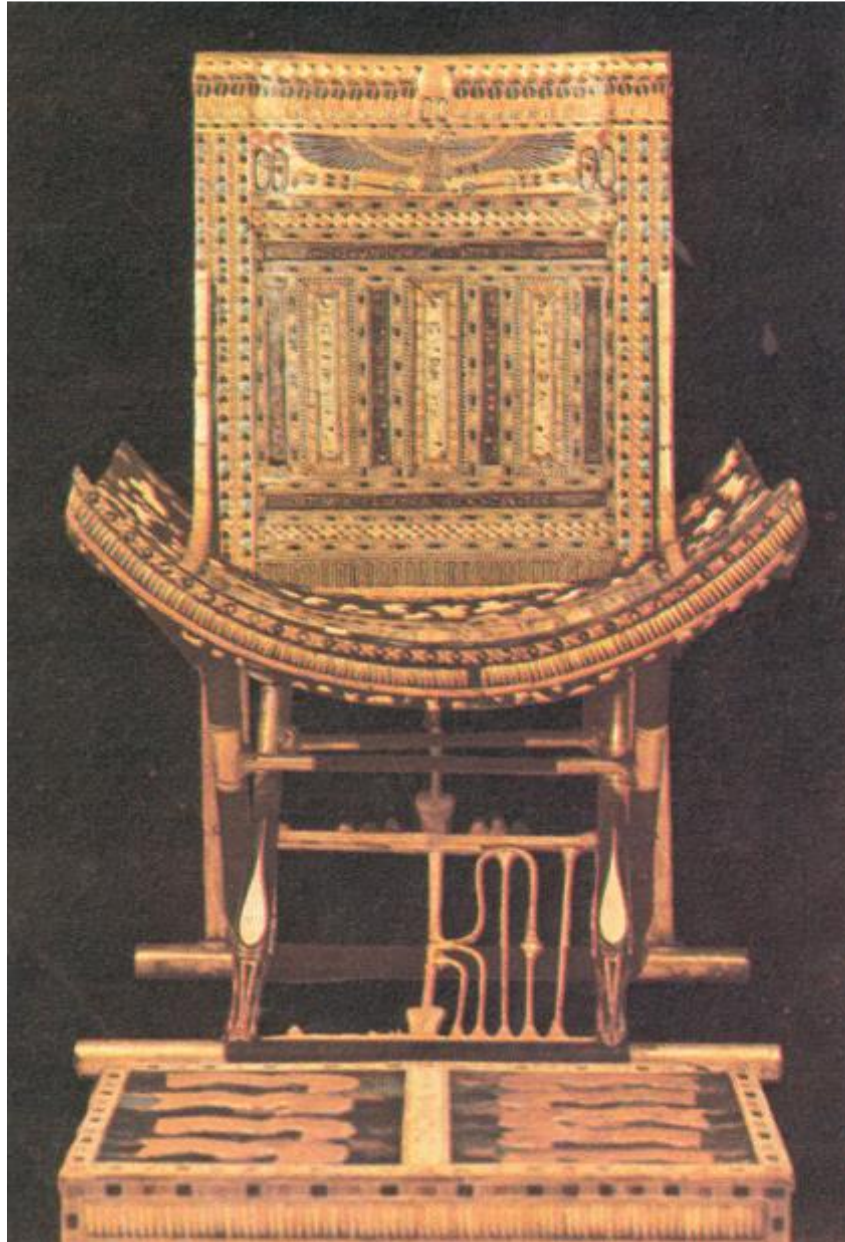
trombita: → hangszerek, → kürt.

trón: királyi szék. I. Különböző változatai 3 alapformára vezethetők vissza. 1. Legrégibb és legegyszerűbb típusa négyzet alakú (esetleg vékonyan kipárnázott) ülőlappal ellátott, négy lábú, állványszerű szék, amelynek többnyire támlája is volt; lábait gyakran szarvasmarha v. oroszlán lábához hasonlóan képezték ki. Művészi kivitelben Asszíriából és Szíria É-i részéből maradt fenn ez a típus a Kr. e. 1. évezredből: a faragott és fenyőtoboz alakban

végződő 4 lábat csigavonallal díszített harántlécek kötötték össze, és az ülőlap sarkainál elől és hátul bikafej emelkedett ki. – 2. Hátlappal ellátott szék. Ilyenek az egyiptomi istenek és királyok ~jai: a ládaszerűen kiképezett ülőkének alacsony, egyenes háttámlája van. Ebből az alacsony támlából, amelyhez hasonló a régi mezopotámiai ábrázolásokon is látható, fejlődött ki a vállmagasságig érő támla; ez függőlegesen csatlakozott az ülőlaphoz v. egy kissé hátradőlt, v. mint Egyiptomban az újbirodalom korában, e 2 lehetőség kombinációjaként a hátradőlő támlát függőlegesen elhelyezett dúc tartotta. A támla felül egy kifelé hajló, vízszintes hengerben végződött. Olykor felcsapható ülőlappal, keresztlábakkal is készült ez a fajta ~szék. – 3. Csak abban különbözik a 2. típusú ~széktől, hogy karfája is volt, amelyet Egyiptomban az újbirodalom korában szárnyas védőszellemek v. állatok díszítettek. A szír-föníciai térségben ez a díszítőelem összeolvadt az állatlábszerűen kiképzett széklábakkal, és létrejöttek a szárnyas szfinxek, amelyek a ~széket tartották, ugyanakkor azonban oldalt le is határolták. – II. 1Kir 10,18–20: Salamon ~jának – ahogy ez a szövegben kifejezetten olvasható – támlája is, karfája is volt; a támla valójában kifelé hajló, vízszintes hengerben végződött, de a LXX ezt 'bikafej'-nek fordította, s a későbbi fordítások zömben ezen alapszanak. A ~szék fából készült, részben aranylemezek borították, és elefántcsonttal díszítették, vsz. legalábbis részben reliefszerűen (az elefántcsont ~ semmiképpen nem jelenthetett teljesen elefántcsontból készült ~t, ahogy az Ám 6,4 említette elefántcsont ágynál sem kell masszív elefántcsontra gondolnunk). Oldalt oroszlánok díszítették (vö. az újbirodalom korából fennmaradt egyiptomi ~székekkel). A ~ – egyiptomi példára – emelvényen állt, amelyre 6 lépcső vezetett fel; kétoldalt mindegyik mellett egy-egy oroszlán állt. – III. A) Az ÓSz-ben a ~ az uralkodó hatalmat jelképezte. Így Dávid ~ja Dávid családjának uralmát jelentette, amelyért maga Jahve kezeskedett (2Sám 3,10; 7,16; Zsolt 89,5.30.37; 132,11 kk.; Jer 13,13; 17,25; 22,30; 36,30). Isten királyságának gondolatával, amelyet Izr. fiai a kánaániaktól vettek át, Jahve ~jának képe is végérvényesen beleépült az ÓSz szimbolikájába (vö. Zsolt 47,9). Jahve ~ja – mennyei udvartartásától övezve (1Kir 22,19) – az égben (Zsolt 11,4; 103,19), ill. az ég boltozatán (Ez 1,26; 10,1) áll, sőt maga az ég a ~ja (Iz 66,1). Jeruzsálem is nevezhető Jahve ~jának (Jer 3,17; 14,21) – megtisztelő címként, amely minden bizonnyal a Templomra vezethető vissza, arra a helyre, ahol az isteni hatalom megjelenik a földön (Iz 6,1–4; Jer 17,12; Ez 43,7). E Templomba került → láda viszont aligha nevezhető Isten ~jának; Istent a ~ hordozóinak tekinthető → kerubok reprezentálják. De a ~ nemcsak uralkodói, hanem bírói hatalmat is jelképez, akár emberi, akár isteni királyról van is szó (Péld 20,8; Zsolt 9,8). Az a nyilván egyiptomi eredetű elgondolás, hogy a ~nak a jog és az igazságosság az alapja, ill. a támasza (89,15; 97,2; Péld 16,12; 20,28), azzal egyértelmű, hogy Isten, ill. a király kezeskedik a világ, ill. az ország rendjéért. Ez a jogi szempont különösen az apokaliptika képes nyelvében érvényesül: az eszkatologikus világitéletkor az ösöreg lobogó lángokból álló ~ra ül (Dán 7,9), az Emberfia pedig dicsősége ~ján foglal helyet (pl. Hénoch 45,3). – B) Az ÚSz csaknem mind átvette azokat az eszméket és motívumokat, amelyek a ~ jelképéhez kapcsolódnak, de új tartalommal töltötte meg őket. Újraeljövetelekor Jézus, az Emberfia dicsőséges ~jára ül, hogy ítélhessen Izr. 12 törzse és a népek fölött (Mt 19,28; 25,31 kk.). Lk 1,32: Dávid trónja a messiási királyság, amely a 2Sám 7,11–16 értelmében megilleti Dávid sarját, Jézust. Ezzel a Dávid trónjával azonos az ApCsel 2,30 említette Isten trónja. Ui. az Isten és a Bárány trónja (Jel 22,1.3; vö. 3,21; 7,17) is azt fejezi ki, hogy Jézus Krisztus egyenrangú Istennel, s hogy Isten és Jézus Krisztus egységben uralkodik. De a Zsid már új árnyalatot képvisel a ~ szimbolikájában: a kegyelem trónja (4,16) és a Fölség trónja (8,1) magának Istennek körülírására szolgál. Végül a Jel az Isten-ellenes hatalmak bemutatására is felhasználja a ~ szimbólumát (2,13; 13,2; 16,10). → Jahve trónra lépésének ünnepe, →trónusok. (Lásd a IV. színes képet.)

trónusok, trónok: az → angyalok egyik osztályának a neve, amely az ósz-i apokrif iratokból

származik. Pál (Kol 1,16) első helyen említi, az → uralmak, → fejedelemségek és → hatalmasságok előtt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a ~ fontos helyet foglaltak el az angyalok hierarchiájában; mégis, az elnevezés annyira bizonytalan, hogy semmi közelebbit nem lehet belőle biztosan kielemezni. A Jel 4,4 kk. sem nyújt biztos fogódzót, annál kevésbé, mivel az összefüggés kétséges.

IV. Trónus zsámollyal. Elefántcsont berakásos trónus az amarnai korból. Zsámolyán Egyiptom kilenc megköttözött ellensége. Tutanchamon sírjából került felszínre. Kairó, Egyiptomi Múzeum

Tubal: A Ter 10,2; 1Krn 1,5 Jáfet fiai közé sorolja; Iz 66,19: Ros és Jáván közt szerepel; Ez 27,13: Jávánnal és Mesekkel együtt Tírusszal kereskedett. Ezek a szövegek a tibarénusok népére utalnak (ékírásos feliratban Tabal néven ismeretes), amely Kisázsia közelében, elsősorban a későbbi Frígia területén élt.

Tubalkain: Lámech fia, a bronz- és vaskovácsok ősatya (Ter 4,22).

tudás: → gnózis, → istenismeret.

tulajdon: A személyes ~t mind az ÓSz, mind az ÚSz adott ténynek tekinti. A nomádoknak állataik (Ter 13,2; 30,43; 46,32; MTörv 3,19; Jób 1,3), sátraik (Ter 16,5) vannak, a földművelőknek a földjük jelenti a ~t (Szám 32,5; 1Kir 21,3; Rut 4,3), amely földnek lehetőleg a család kezén kell maradnia (1Kir 21,3); → sógorházasság. A próf.-k elítélik a harácsolást (pl. Iz 5,8; vö. Neh 5,5) és figyelmeztetnek a határok sértetlenségének megőrzésére (MTörv 19,14; 27,17; Péld 22,28; Jób 24,2; Oz 5,10). Tört.-ileg Izr. fiai saját kezdeményezésükre jutottak ~hoz az Ígélet földjének elfoglalásakor. Teol.-ilag azzal magyarázták Kánaán elfoglalását, hogy Jahve a pátriárkáknak megígérte: utódaiknak adja Kánaán földjét, tehát az utódok Jahve hűségének köszönhetően birtokba vehették a nekik ígért országot (Kiv 32,13), amely minden nemzedéken át megmarad nekik örökrészü. Elvben tehát a föld Izr. Istenének, Jahvénak a ~a. Innen érthető a ~ visszaváltásának törv.-e; Lev 25: → jubileumi év, → szombatév. Teol.-i szempontból figyelmet érdemel az a felfogás is, amelynek értelmében Izr. népe Jahve ~ának számít (így pl. Kiv 19,5; 1Sám 10,1; 2Sám 10,12; 14,16; a deuteronomikus irodalomban pl. MTörv 4,20; 9,26; 1Kir 8,51.53; 2Kir 21,14 és – főleg – a zsoltárokból, pl. Zsolt 16,5 kk.; 33,12; 78,70 kk.). Ennek alapja Izr. → kiválasztása. – Az ÚSz-ben → örökösödési jog.

tulel (arab): a → tell kicsinyítő formája, 'romhalmocska'.

tulul (arab): a → tell többes száma, 'romhalmok'.

túlvilág: → élet a halál után.

tummim: → urim és tummim.

turbán: → kendő.

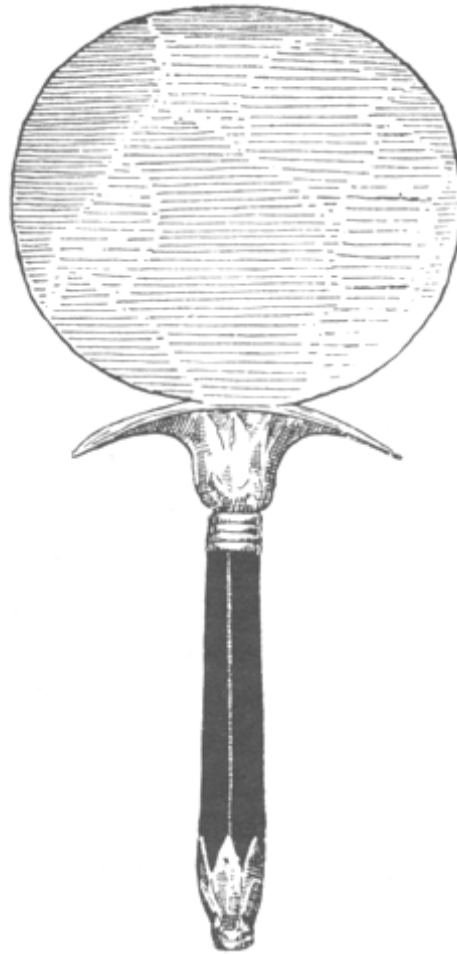
turini lepel: Jézus Krisztus halotti leple. → temetkezés.

Turris Stratonis: → Cezárea.

tűsz: Háború idején a legyőzöttek vezetőinek fiait tartották ~ként fogva (2Kir 14,14; 2Kron 25,24; 1Mak 1,10; 8,7; 9,53–10,9; 11,62; 13,16–19). A ~ok megölésére a Szentírásban nincs adat. József tört.-e szerint Simeon lett ~ (Ter 42,19–24), Ruben saját fiait adta ~nak (42,37).

tű foka: Jézus példabeszéde szerint a gazdagnak annyira lehetetlen bejutnia a mennyek országába, mint amennyire lehetetlen, hogy a Palesztinában ismert legnagyobb állat (a → teve) átmenjen a ~n (Mt 19,24). E példázat az 1. boldogságot (5,3) egészíti ki.

tükör: A héb.-ben két megfelelője van a magyar ~ szónak. Mindkettőben föllelhető a 'látás' jelentéselem. Kiv 38,8: a bronzmedence a Szt. sátor bejáratánál szolgálatot teljesítő asszonyok tükréből készült. Jób 37,18: az ég boltozata olyan szilárd, mint a fémből öntött ~. A fémtükrök Egyiptomból terjedtek el, a késő vaskorban és a perzsa uralom idején Szíriában is használatosak voltak. Az üveg~ csak a róm. korban vált ismertté. – Az ÚSz-ben (1Kor 13,12; Jak 1,23) még vsz. fém~ről van szó. 1Kor 13,12: a homályosan látni és a ~ben látni egyaránt a színről színre látással áll szemben annak érzékeltetésére, hogy azt a közvetett látásmódot, amelyen a próf.-i kinyilatkoztatás alapszik, messze felül fogja majd múlni Isten közvetlen szemlélése az eszkatologikus időben. Jak 1,23: a szerző azokat, akik a tanítást csak hallgatják, de nem követik, a ~ben látott, tehát nem maradandó képhez hasonlítja.

199. Egyiptomi tükör

türelm, hosszantűrés, béketűrés: I. A Bibliában Isten egyik fő tulajdonsága, amelynek birtokában Isten visszafogja → haragját és vár az → ítélettel, így időt hagy a bűnösnek a bűnbánatra és a megtérésre (Kiv 34,6; Szám 14,18; Bölcs 15,1 kk.: LXX; Sir 18,11; Róm 2,4; 3,25; 9,22; 1Pét 3,20; 2Pét 3,9; vö. Lk 18,7). – II. Az ember tulajdonságaként. A) Az ÓSz-ben a ~ az okosság jele (Péld 14,29; 19,11). A ~ gyakran szelídséggel párosul (25,15), és föltétele a békés együttélésnek (15,18; 16,32). A béketűrés felülmúlja a harcban tanúsított bátorságot, sőt a győzelmet is (16,32), de elsősorban megpróbáltatás idején kell türelmesnek bizonyulni (Sir 2,4–5). – B) Az ÚSz-ben Pál ap. ~re buzdítja a keresztényeket (Ef 4,1 kk.; Kol 3,12 kk.) és munkatársait, ill tanítványait (Tit 2,2; 1Tim 6,11; 2Tim 3,11; 4,2). Az Egyh. belső egysége is megköveteli a türelmet, ezért az erénykatalógusok ismételten a keresztények figyelmébe ajánlják. A türelmet az új ember a Lélek adományaként, a Lélek gyümölcseként (Gal 5,22; vö. 1QS IV,3), karizmatikus erényként (Kol 3,12; vö. 2Kor 6,6) birtokolja; a szeretet egyik fő jellemzője (1Kor 13,4); egyszersmind nagylelkűséget is föltételez, hiszen a ~ részben más emberek elviselésében nyilvánul meg, egészen a saját jogainkról való lemondásig; ilyen fokban a keresztény → remény teszi rá képessé az embert; a szelídséggel és az alázattal is szoros kapcsolatban van a ~ (vö. Gal 5,23; Ef 4,2; Kol 3,12). Másfelől a bajban és a szenvedésben, amely előbb v. utóbb utoléri az embert, türelmet kell tanúsítani, ill. tanulni (Róm 5,3 kk.; 15,4). → állhatatosság. – Jak 5,7–11: a ~ nagy példaképei a földműves, a próf.-k és → Jób, ugyanakkor a Zsid 6,12 Ábrahámot állítja eléink például.

tűz: I. Nem tudjuk, hogy Izr. fiai miként gyűjtöttak ~et; ~nek kőből csiholását először a 2Mak 10,3 említi, jöllehet ez a módszer sokkal régebről ismeretes. Mivel azonban

szombaton tilos volt ~et gyűjtani (Kiv 35,3), azért nehéznek kellett lennie a ~ keltésnek. Hogy ezt a fáradságot megtakarítsák, izzó parazsat tartottak kéznél (2Sám 14,7). Ábrahám a hegyre ~et is vitt magával, hogy fiát feláldozza (Ter 22,6). A ~ nélkülözhetetlen volt a főzéshez (vö. Sir 39,26). Tüzelőül különféle anyagok szolgáltak (vö. Zsolt 118,12; Iz 5,24; 33,12; Jo 2,5); a szegények rőzsét szedegettek (1Kir 17,12; Jer 7,18) v. kénytelenek voltak szárított trágyával beérni (Ez 4,12). – Némely áldozathoz és a templomi szolgálat ellátásához is kellett ~, ezért az égőáldozat oltárán állandó ~et őriztek a Templomban (vö. Lev 6,12 kk.). 2Mak 1,19: ezt a templomi ~et Izr. fiai elrejtették, amikor fogságba hurcolták őket. A Makkabeusok korában az új templomban új ~et gyűjtottak: kőből csiholták. – II. A ~ sok helyen szerepel a Bibliában átvitt értelemben. Mint hő- és fényforrás Isten hatalmának és fönségének jelképe (MTörv 5,24; Zsid 12,29). Jahve a ~ből (égő csipkebokor) beszél Mózeshez, ~ alakjában jelenik meg, és mutatkozik meg neki a Sinai-hegyen (Kiv 3,2); Izr. fiait ~oszlop vezette a pusztában (13,21; 14,24). Jahve Izajásnak és Ezekielnek ~ alakjában nyilatkoztatta ki magát, amikor próf.-i küldetést adott nekik. Pusztító erejét szem előtt tartva felhasználták a ~ szó héb. megfelelőjét arra is, hogy nagy veszedelemre utaljanak vele (Zsolt 66,12; Iz 43,2). Isten haragja ismételten (emésztő) ~ (Zsolt 79,5; 83,15; 89,47; Iz 26,11). Isten szava mint a ~, mindenén áthatol (Jer 5;14; 20,9; 23,29). A ~ megvilágosít és megtisztít, ezért alkalmas arra, hogy elkülönítse a tisztátalant a tisztától és esetenként meg is semmisítse. Ezért a ~ben látják azt az eszközt, amellyel Isten az utolsó ítéletet végrehajtja (Zsolt 50,3; Mk 9,49; Jak 5,3; Jel 8,7). Krisztus kiolthatatlan, örök ~ről beszélt (Mt 18,8; 25,41; → Gehenna). Mint a ~, úgy fogja Isten különválasztani a jótól a kevésbé jót (Zsolt 17,3; 1Kor 3,15). A mindent átható ~ tisztít is (→ tisztító tűz). Ebben az értelemben Krisztus ~zel keresztel (Mt 3,11). Végül a ~ a szeretet erejét is érzékelteti (Én 8,6). → pünkösdi csoda.

tüzes kemence: → Gehenna, → olvasztókemence.

tyúk: → kotlós.